

KARA PÁL:

A HELYI-TERÜLETI TANÁCSIGAZGATÁS TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Intézetünknek létrehozatala óta alapvető feladata a tanácsrendszer továbbfejlesztésén való munkálkodás. Csak a jelen évtizedet tekintve, részt vettünk a járások, ill. járási hivatalok megszüntetésének és a városkörnyéki igazgatási rendszernek, továbbá az előljárási eljárások létrehozatalának elméleti megalapozásában, korábban a kisvárosok szakigazgatási struktúrájának korszerűsítésében – hogy csak a legfontosabbakat említsem. Több mint kötelességünk tehát a *jelen* figyelemmel kísérése is.

I.

1. Az új tanács törvény megjelenése óta, 1971-től egyértelmű célkitűzés a tanácsok önkormányzati jellegének, önállóságának erősítése. Nem vitathatók az e téren elért eredmények, az azonban igen, hogy elérhettünk volna-e esetleg többet? Pontos válasz akkor adható, ha az egyes tanácsszinteket, ill. főbb típusokat külön-külön tekintjük át.

a) A fejlődés sajátos képet mutat a *területi* (fővárosi, megyei) tanácsoknál. A hetvenes évtizedtől jelentőségük összességében folyamatosan növekedett; nagy szerepet vállaltak a területi igények érvényre juttatásában és általában a területfejlesztésben. Ezzel párhuzamosan növekedett formális és informális hatalmuk.

b) A helyi tanácsok közül talán a *városi* „kategórián” belül vannak a legfel-tűnőbb egyenetlenségek. Némelyik közülük kevesebb fejlesztést tudott végrehajtani, mint számos dinamikus fejlődő, nagyközségi tanáccsal rendelkező községi településünk.

c) A *községek* az általános fejlődésen belül ugyancsak rendkívül polarizálódtak. Az okok-indokok sokfélék, részben érthetőek, részben megmagyarázhatóak. A végeredményen azonban ez sajnos mit sem változtat. Sokszáz település maradt „gazda” nélkül a 80-as évek közepére.

Hogyan alakult tehát és mennyiben érvényesül ma a helyi tanácsi önállóság, beszélhetünk-e nyugodt szívvel tanácsi önkormányzatról? Úgy gondolom, hogy csak részben. Elismerve az eddig megtett út jelentőségét, számos pozitív eredményét, meg-

ítélesem szerint a *nehéze* még hátra van. Tekintsük át e komplex kérdéskört most már kifejezetten helyi tanácsi nézőpontból.

2. Az első gondok mindjárt a *tanácstagokkal* kapcsolatban érzékelhetők. Az 1980-as választások során kipróbálásra került a *többes jelölés* jogintézménye is, és a tanácstagság országos viszonylatban nagymértékben kicserélődött, megújult. Az egy-két évig tartó lendület azonban a ciklus közepén lefékeződött – szoros összefüggésben a gazdasági helyzet kedvezőtlenebb alakulásával. Mind nehezebbé vált a választókerületi és a testületekben végzett munka is. Erősödött a lakossági, a lakóhelyi nyomás, a vélt vagy valós érdekek érvényesítésének kötelezettsége. A tanácstag gyakran kényszerült ütközésre; az eredeti alapfunkció, – hogy tudniillik a tanácstag *összszekőtő kapocs* a tanács és a lakosság között – szükségszerűen torzult. Részben ennek is betudhatóan, a számos tekintetben újszerű 1985-ös választáson a korábbi tanácstagok egy része eleve nem vállalta még a kettős (vagy többes) *jelölést* sem.

A tanácstagok száma egyébként országosan mintegy egyharmaddal csökkent – azon koncepció végrehajtásaként, hogy a kisebb létszámú testület operativitása, tevékenységének hatékonysága növekedni fog. (Ezt az eddigi tapasztalatok igazolni látszanak.)

Nagyon nehéz minősíteni napjainkban a tanácstagi munkát, mert a tapasztalatok jelentős eltéréseket, vegyes képet mutatnak. Előfordultak olyan esetek is, hogy az új tanácstag egy évig sem volt funkcióban, az első sikertelenség vagy eredménytelen próbálkozás kedvét szegte és lemondott. Mások meglehetősen passzívak, tevékenységük jórészt formális. A feltétlenül *tiszteletet parancsoló többség* azonban a nehéz, sőt mind nehezebb körülmények és feltételek között is jól helytáll, áldozatos munkát végez.

3. Nem érdektelen a „másik oldal” szerepének felvillantása sem. Vagyis: hogyan segítette, segíti a jogi szabályozás, a tanácsi tisztségviselők és az apparátus a tanácstagi munkát, konkrétan a tanácstagot? A kevesebb gond ez egyszer a szabályozás terén van, értve ez alatt a központit és a helyit egyaránt. A kétségtelenül pozitív szabályozás azonban távolról sem azonos a tényleges helyzettel. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a tanácstagok jogainak érvényesülése számos kívánnivalót hagy maga után. Miről van szó valójában? A tanácstag kezdeményezhet, véleményezhet, javaslatot tehet, felvilágosítást kérhet stb. Ezek közül azonban igazán hatékony eszköz legfeljebb az *interpelláció*. Ezt „illik” komolyan venni, regisztrálni, megválaszolni, utána nézni. Az ismétlődő tartalmú interpellációk azonban azt sejtetik, hogy érdemi intézkedés nem, vagy csak részben történik.

Nem erősíti a tanácstag választópolgárai előtti pozícióját az sem, ha a fentebb említett körbe tartozó szakigazgatási szervek döntésnél (kényelmességből, nemtörődömségből, vagy éppen a jogszabály-ismeret hiánya következtében) nem kéri ki előzetesen a véleményét, illetőleg különböző fejlesztési célokról, egy-egy építkezés megkezdéséről, útlezárásról stb. ő szerez tudomást szinte legutoljára.

A tanácstagsággal kapcsolatos gondok – egyebek mellett – meghatározzák a *tanácstestület* munkáját is. Valószínűtlen, hogy „erős” legyen egy testület „gyenge” tagokkal. Különösen így van ez akkor, ha a tanácstagi tevékenységet nem igénylik, illetve nem segítik megfelelően a tisztségviselők és az apparátus. A *tisztségviselők* mindegyikének *kiemelt* jogszabályi kötelessége a tanácstagokkal való törődés. Nem

kis részük húzódozik ettől, hivatkozva sokszor a más területeken jelentkező – kétségtelenül meglévő – számos fontos feladatra, munkateherre. Az apparátus egy része pedig kifejezetten nyűgnek érzi a tanácsstagokkal való foglalkozást, kiszolgálásukat.

A véleményt sajnos „meggyőzően” támasztja alá egy közelmúltban megjelent tanulmány, amely behatóan elemezte a tanácsstagok *informáltságának* kérdését. Egyik megállapítása az volt, hogy a tanácsstagok sok helyen „megtúrt” személyek, jobb esetben vendégek(?) a tanácsházán.¹ 1971 óta több területen kifejezetten *csökkent* a tanácstestület súlya, háttérbe szorult *valós* döntési jogköre. A probléma oka itt is szerτεágzó, amelyek közül kettő külön kiemelését érdemel.

a) Egyik az a jogszabályi „fejlődés”, amely az újabb és újabb döntési jogkörök nagy részét *elevé* a végrehajtó bizottsághoz, illetőleg a szakigazgatási szervekhez telepítette az elmúlt másfél évtizedben, holott némely ügyek kifejezetten társadalompolitikai töltetűek, *az önkormányzati testület döntését* igényelnék.

b) Legalább ilyen súlyú az egész *hatáskör-átruházás* problematikája. Arról van szó, hogy a törvényes feltételek megléte esetén a tanács valamely hatáskörének tényleges *gyakorlását* átruházhatja a *végrehajtó bizottságra*. Tanulmányozva többszáz tanács szervezeti és működési szabályzatát, ma az a jellemző, hogy az átruházás szinte minden lehetséges esetben megtörtént. Ez – legalábbis formailag – úgy jelenik meg, azt látszik kifejezni, mintha a tanács nem tartott volna igényt ezekre a jogkörökre. Meggyőződésem, hogy az eredeti jogalkotói szándék súlyos deformálódásáról van szó.

4. Az elmondottak lényegi tartalma teljes egészében vonatkozik a *tanácsbi bizottságok* tevékenységére is. Szerepük, munkájuk fontos és jelentős lehetne, a gyakorlat azonban többnyire itt is mást mutat. Tevékenységük általában kimerül a véleménynyilvánításban, néhány javaslat megtételében és bizonyos ellenőrző munkában. Előkészítő funkciójuk ugyanúgy nem élő, mint koordinációs tevékenységük. A bizottsági munka fő támaszainak – a tisztségviselőkön kívül – a szakigazgatási szerveknek kellene lenni. Ez a „támogatás” azonban gyakran kimerül az üléseken elhangzottak jegyzőkönyvezésében. További hosszú oldalakat igényelne annak bizonyítása, hogyan „sikkad el” a bizottsági javaslatok egy része, miért nem kerül érdemben a végrehajtó bizottság vagy a tanács elé. De vizsgálatot érdemelne a bizottsági ellenőrzések megállapításainak további sorsa, mikénti realizálódása is.

5. A *végrehajtó bizottság* kulcsszerepe a jelen tanácsigazgatásban nem vitatható. Jogilag ez az egyetlen testület, amely *kettős alárendeltségben* működik: egyrészt az őt létrehozó tanácsnak, másrészt a felsőbb végrehajtó bizottságnak (a Minisztertanácsnak). A központi akarat érvényesülését a vertikális ág hatékonyan biztosítja. (Már itt is jelezzük, hogy tényleges tanácsbi önkormányzat esetén elsősorban a testület jelenlegi jogállását kell megváltoztatni – ami egyenlő a kettős alárendeltség megszüntetésével.)

Kétségtelen, hogy részben a sajátos hatásköri szabályozás, részben pedig az említett hatáskör-gyakorlás átruházása következtében e szűkebb testületnek valóban komoly jogosítványai vannak. A mélyebb elemzés azonban azt mutatja, hogy

¹ Kókényesi József: A tanácstagi klub, Állam és Igazgatás 1985. évi 7. szám.

ezen operatívabb testületben többnyire a *tisztségviselői akarat* dominál, különösen a *tanácselnöké*.

6. A tisztségviselői dominancia tehát általában egyértelmű. További kérdés, hogy ez ténylegesen hogyan alakul? Itt – nagyon röviden – utalni kell az ún. *vezetői* vagy tisztségviselői *értekezletekre*. E fórumon ugyanis nem egyszer alapvető vagy meghatározó kérdésekben születik *előzetes állásfoglalás* (ténylegesen: döntés), amelyet a résztvevők kötelesek „kifelé” egységesen képviselni.

a) A tanácsi tisztségviselők közül külön figyelmet érdemel a *tanácselnök* és a tanácselnök-helyettes, utóbbi különösen akkor, ha függetlenített. Rövid elemzésünk elsősorban a tanácselnökre korlátozódik. A hatályos szabályozás szerint a „leendő” tanácselnököt először legalább másodmagával jelölni kell, majd meg kell szereznie a választókerületben az érvényes szavazatok több mint felét. Ezután kerülhet sor – most már a testület általi – tanácselnökké választására, titkos szavazás alapján. Az 1985-ös választási tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a konstrukció nemcsak bonyolult, de lehetőséget ad a joggal való visszaélésre is.

A másik oldalon viszont sok helyen realitás, hogy a tanácselnök kifejezetten „kedvez” saját választókerületének, ami nem ritkán – tegyük hozzá: jogosan – visszatehetséget kelt a lakosság körében.

b) A tisztségviselőkkel kapcsolatos másik, lényegében meghatározó kérdés a velük kapcsolatos különböző *személyzeti-munkáltatói jogkörök* mostani telepítése és gyakorlása. Ténylegesen a megválasztó (vb-titkár esetén a kinevező) testületek általában csak egyszer találkoznak saját tisztségviselőik ilyen ügyeivel. A munkaviszony létrejöttén kívül ugyanis a helyi tanácsi tisztségviselők alapbérét, jutalmát és ún. soronkívüli előrelépését a megyei tanács elnöke állapítja meg (tehát nem is testület). Az első fokú fegyelmi hatóság a megyei végrehajtó bizottság, a döntés ellen jogorvoslással a megyei tanácshoz(?) lehet fordulni. De megyei tanácselnöki illetve vb-titkári jogkör a minősítés, a szabadság engedélyezése éppúgy, mint a kitüntetésre való javaslatétel stb. Más szempontból nézve ezt a kérdést, egyértelműnek látszik, hogy a tisztségviselők szinte minden „szálon” a felsőbb szervhez kötődnek, mert az alapvető egzisztenciális kérdések ott dőlnek el. Emberileg teljesen érthető, hogy adott esetben inkább a felsőbb elvárások érvényesítését tekintik elsődlegesnek.

7. Végül ismét csak felmerül a *szakigazgatási szervek* helyzete, szerepe. A szakmai kérdésekben ezek alakítják ki a döntés-tervezeteket, befolyásolva természetesen a tisztségviselőket is. Vagyis egyértelműnek látszik a végkövetkeztetés: számos áttételen keresztül ugyan, de a testületi döntések nagy része eleve valahol a szakigazgatási szervezetben dől el. Nem hiba, ha egy szakmai előterjesztés magas színvonalú, a megalapozott és a leginkább célravezető döntést segíti elő! Gond akkor van, ha az apparátus *uralja* a testületeket, nem tárják fel a lehetséges alternatívákat, nem mutatják be korrektül a különböző megoldások előnyeit és hátrányait, ha a testület nem ismeri az előkészítés folyamatát, és csak abban választhat, hogy elfogadja-e az előterjesztést vagy sem. Részkérdés ugyan, de itt említendő az ún. *kötelező* tanácsülési napirendek és általában a testületi ülések *túlzsúfoltságának* problémája. Tízegynéhány évvel ezelőtt jelentős vívmánynak tartottuk, hogy csökkent a kötelező ülések száma, kevesebb lett az adminisztratív jellegű formalitás. Ma már nyilvánvaló, hogy ez a törekvés nem sikerült. Uralkodó az éves munkatervekben az olyan napirend, amelynek

megtárgyalását évről-évre vagy ciklusonként legalább egyszer központi jogszabály vagy megyei testületi döntés írja elő.

8. A tanácsi alapintézmények helyzetének, működésének mélyebb elemzése – mint láttuk – számos tekintetben negatív tényeket, nemkívánatos tendenciákat tárt fel. Szeretném egyértelművé, félreérthetetlenné tenni, hogy *kifejezetten ezekre* kívántam ráirányítani a figyelmet, mellőzve ezúttal a pozitív tények sokaságát.

II.

A tanácsrendszer alapvető jogintézményei helyzetének bemutatása a továbbfejlődés szempontjából kétségkívül meghatározó. De nem lehet közömbös az sem, hogy milyen a működés struktúrája, milyen körbe kell helyezni az egyes elemeket. Fontos ez annál inkább is, mert 1983 végén egy több évszázados hagyománnyal rendelkező területi beosztás szűnt meg Magyarországon: a *járás* (és értelemszerűen mindenféle típusú állami és nem állami járási szerv is). A helyébe lépő, jelenleg működő új igazgatási konstrukciónak már az elméleti megalapozását sem kísérte osztatlan „rokonszenv”, a gyakorlati megvalósítást pedig számos tényező „befolyásolta”, néha – mint látni fogjuk – meghatározó kérdésekben is. Tény továbbá, hogy bizonyos működési kérdésekben helyenként ma is van vita és önmagában véve gátló tényező az is, hogy egy olyan struktúráról van szó, amely születése pillanatától magában hordozza a *deklarált ideiglenességet*, a rövidebb-hosszabb, de mindenképpen bizonytalan időtartamú *átmenetiséget*. Mindezekre tekintettel, mellőzve a történeti előzményeket, e fejezetben kifejezetten a *városkörnyéki igazgatási rendszerrel foglalkozom*.

1. Leegyszerűsítve, ennek az 1984 óta működő struktúrának az a – szakmai körökben közismert – lényege, hogy a járáások megszűnése után a körzetközpontok (a városi és ún. városi jogú nagyközségi tanácsok) *átmenetileg* résztvesznek a községi tanácsszervek megyei irányításában. E *közreműködői* szerepkör főbb területei: a községi testületek tevékenységének segítése, részvétel a különböző ellenőrzésekben, közreműködés a községi testület tevékenységének törvényességi felügyeletében. Másrészt a városok számos ügyben első fokon járnak el a községek tekintetében, illetőleg ugyancsak *saját* jogon, a jogszabály erejénél fogva résztvesznek a községekben működő különböző tanácsi intézmények irányításában.

a) Az első körbe különösen a hatósági ügyek egy része tartozik, továbbá maga az a tény, hogy a körzetközpont tanács szakigazgatási szervei az eljárási törvény fórumrendszere szerint a községekben intézett első fokú hatósági ügyek tekintetében *másodfokú* szervek.

b) Az intézményirányítással kapcsolatos, a községekre kiterjedő önálló városi jogosítványok elsősorban az oktatás és a közművelődés területén jelentkeznek.

2. A városkörnyéki igazgatás negyedik esztendőjében szép számmal vannak már működési tapasztalatok, levonható következtetések. A főbb pozitív és negatív vonások a következőkben összegezhetők: Bevált, illetve igazolódott több területen az előzetes *igazgatáspolitikai* elképzelés, elvárás.

Negatív jelenségek is tapasztalhatók – különösen a működés kezdetén, de részben még napjainkban is:

- nehezen tisztázódott a városok közreműködési szerepének *tartalma*,
- helyenként a városok járási hivatali módszereket alkalmaznak, másutt a saját gondjaival küszködő körzetközpont a kívátnál sokkal *kevesebbet törődik* a községekkel, amelyek egy része megalapozottan érezheti magát elhagyottnak vagy elhanyagoltnak,
- lassan bontakoznak ki az ellenőrzés, testületi beszámoltatás *korszerű* módszerei,
- az információs rendszerben nemritkán zavarok keletkeznek,
- számos tisztázatlanság, bizonytalanság, „felesleges” vita van az intézményirányítás különböző területein.

Az összkép tehát vegyes, a tendencia azonban többségében pozitív, túlsúlyban vannak a kedvező, előremutató elemek. Közrejátszik továbbá a városkörnyéki besorolás néhány kirívó aránytalansága (van olyan városkörnyék, amelyet a városon kívül egyetlen(!) községi tanács „alkot”, másutt előfordul 80–90 községi településből álló körzet is). Rendkívül eltérőek az egyes megyék adottságai is, és ebből következően más és más a városi közreműködés *igénylésének* módja, mértéke.

3. A reális értékeléshez hozzátartozik még néhány olyan nagyjelentőségű tényező, amely ugyan *nem* a városkörnyéki igazgatási rendszer sajátossága, sőt lényegében attól teljesen független, a működést azonban egyértelműen *hátrányosan* befolyásolja. Az egyik ilyen tény az egész közigazgatás *személyi* állományának problémája. A bérek közismerten alacsonyak, legutóbb 1974-ben volt átfogó bérrendezés a tanácsszervezetben. A kontraszelekció rendkívül erős, évről évre növekszik a fluktuáció és különösen a felsőfokú szakemberek megtartása mind nagyobb nehézséget jelent.

Másik „központi” probléma a jogi túlszabályozottság, amely kifejezetten nehezíti a jogalkalmazást, de néha már illuzórikussá teszi az állampolgárok jogi felvilágosítását, a hatékony jogpropagandát is. Rányomja a bélyegét a tanácsi munkára a gazdasági helyzet kedvezőtlen alakulása. Egyre gyakoribb a lakossági erőforrásra való elsődleges támaszkodás, ennek tartalékai azonban kimerülni látszanak.

4. A továbbiakban tekintsük át a városkörnyéki igazgatásban jelentkező fontosabb *új* elemek illetve jogintézmények helyzetét.

a) A felsorolást *az igazgatási társulásokkal* kezdjük – bár ezek csak részben tekinthetők újnak, igazi térhódításuk viszont kétségkívül 1984 óta jellemző. Ugyanakkor e jogintézmény *meghatározó lehet* a jövő tanácsigazgatásában. A tanácsoknak – szerteágazó feladataik eredményesebb ellátása érdekében – 1971 óta lehetőségük van különböző *társulások* alakítására. A jogszabályi korlátozások feloldása, az egyértelműen *életszerűbb* szabályozás 1984 óta szinte forradalmi változást hozott a társulások terén. Mindez elsősorban az igazgatási társulásokra vonatkozik, ezen belül különösen az *építésügyi* ágazatra.

Figyelemreméltó, hogy az igazgatási társulásokban részt vesz (a fővárosi kerületi tanácsok kivételével) a helyi tanácsok *valamennyi típusa*. Egy országos felmérés elemzése azt mutatják, hogy a működési tapasztalatok összességében kedvezőek. Különösen fontos, hogy az ügyintézés nem *távolodott el* a lakosságtól, általában nem az ügyfelek, hanem az ügyintézők illetve az ügyiratok utaznak. Az adatok szerint a

törvényesség érvényesül. Mindez nem jelent problémamentességet, előfordulnak különböző súlyú nemkívánatos jelenségek.

A jövőben kiemelt szempont kell, hogy legyen — legalábbis véleményem szerint — a mind gyakrabban emlegetett ún. tisztán kétszintű helyi-területi igazgatás egyik *alappillére* minden valószínűség szerint az igazgatási társulások teljeskörűvé tétele lesz — értelemszerűen abban a körben, ahol a szakmai és lakossági (ügyféli) szempontok ezt valóban indokolják. Mindehhez szükséges a társulásokra vonatkozó jogi szabályozás és központi iránymutatás bizonyos *korrekciója* is — a rugalmasság a még észszerűbb szervezet és működés biztosítása érdekében, nagyobb teret adva a helyi-tér-ségi *sajátosságok* érvényesülésének.

E kétségtelenül fontos terület mellett örömdetesesen növekedett a *gazdasági tartalmú* együttműködések, megállapodások száma. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy akárcsak közelítően is kimerítettük a lehetőségeket, hiszen valójában csak a folyamat *kezdetén* vannak a helyi tanácsok. Az azonban tény, hogy kibontakozóban van egy *új szemlélet*, amelynek lényege a különböző adottságokkal és lehetőségekkel rendelkező helyi tanácsok mellérendeltségén és a kölcsönös érdekeken alapuló valós együttműködés.

b) E témával összefüggésben kell szólni az ún. *városkörnyéki koordinációs bizottságokról*. Ilyenek gyakorlatilag minden városkörnyékben működnek — különböző hatásfokkal, eredményességgel. Tagjai rendszerint a körzetközpont és a városkörnyéki községek tanácsainak elnökei. Feladatuk a települési érdekek koordinálása. A bizottságok egy része ténylegesen pénzeszközzel is rendelkezik, amelyet a társuló tanácsok adnak össze; felhasználásuk közös megegyezés és döntés alapján a legkülönbözőbb közösségi célok megvalósítását szolgálja. E témánál nem lenne érdektelen hosszabban időzni, hiszen az ilyen gyakorlat egyre inkább kifejezi valamely település-együttes céljait, meggyőzően indokolja létjogosultságukat. Mégis, azt tartom inkább fontosnak hangsúlyozni, hogy a városkörnyéki alappal kapcsolatos pozitív példák *mellett* egyre több olyan esettel *is* találkozhatunk, amikor nemcsak szorosan vett pénzeszközök szerepelnek az együttműködésben, hanem — különösen a körzetközpontok — erejüknél és szociológiai súlyuknál fogva — a legkülönbözőbb területeken hatékonyan segítik a községeket is, részben önzetlenül, részben azért, mert egy-egy probléma megoldása vagy a helyzet javítása nekik is érdekük. Gondolok itt a tömegközlekedés égető gondjainak enyhítésére, a felújítások segítésére, az áruellátás és a különböző szolgáltatások színvonalának javítására, bibliobusz beállítására, a központi orvosi ügyelet megszervezésére, az öregek napközi otthonában az élelmezés biztosítására — és szerencsére a példákat még hosszan lehetne sorolni.

c) Az ún. *közvetlen megyei irányítású* nagyközségi (közös) tanácsok létrehozását elméleti és gyakorlati indokok egyaránt alátámasztották. Az eredeti elképzelés szerint ugyanis e tanácstípus minden tekintetben közvetlenül megyei irányítás alá tartozott volna. Mint a nagyközségi tanács egy sajátos változata, alkalmasnak tűnt a *kísérleti műhely* szerepét is betölteni a már 1983-ban deklarált megye-község kapcsolatok közvetlenné tételében. Természetesen e szerepkörhöz a városokéval azonos teljes első fokú hatáskört és hatósági jogkört kellett volna kapnia. A gyakorlat oldaláról létrejöttüket elsősorban az indokolta, hogy közvetlen megyei irányításba vonásuk következményeként *mentesüljenek* bizonyos munkaterhek alól az érintett *körzet-*

központok, mivel a jogalkotó is azt sugallta, hogy e kategóriába a dinamikusan fejlődő, jelentős lélekszámú nagyközségi tanácsok tartozzanak. Ami a gyakorlati megvalósítást illeti, a helyzet napjainkban is „furcsa”, a megoldás végül is *felemásnak* tekinthető. Egyrészt ugyanis az e körbe tartozó nagyközségi tanácsok a hatósági jogköröket illetően valóban azonos jogállásúak a körzetközpontokkal. Intézményirányítási jogosítványaik viszont maradtak községi szintűek. Emellett szakigazgatási szervezetük nem működhet osztott struktúrában, maradt tehát az ún. egységes községi szakigazgatási szerv.

Hasonlóan vegyes képet mutat létrehozásuk számszerűen, illetőleg a megyei megoszlást tekintve. (Valamely nagyközségi tanács közvetlen megyei irányításba vonása a megyei tanács hatáskörébe tartozik; a döntés előtt ki kell kérni a MTTH elnökének a hozzájárulását.) A megyék egy része (pl. Pest, Győr, Heves, Baranya, Vas) egyáltalán nem élt ezzel a lehetőséggel, illetve néhány nagy tanácsszámú megyében mindössze 2–3 ilyen egység működik (Borsod, Szabolcs, Bács stb.). Összesen jelenleg a 299 nagyközségi tanácsból 37-et vontak közvetlen megyei irányításba. A közelmúltban áttekintettük az országos helyzetet. Egyöntetű vélemények szerint a közvetlen megyei irányítású nagyközségi tanácsok működésének tapasztalatai pozitívak. A továbbfejlődés gátja az említett „felemás” jogi szabályozás; ezt célszerű lenne minél előbb feloldani.

d) Az előljáróság a nem székhely társközségekben megválasztott tanácsstagok testülete, mégpedig deklaráltan *önkormányzati* testülete, amelynek konkrét döntési, egyetértési, véleményező stb. jogköre van. Ezek gyakorlója maga a testület, de nem vitatható a testület saját tagjai közül választott vezetőjének, az *előljárónak* a szerepe, jelentősége. A működési tapasztalatok országos felmérése szinte lehetetlen feladat, hiszen olyan nagyságrendi és egyéb különbségek vannak az egyes előljáróságok (pontosabban a települések) között, amely helyenként és esetenként merőben más és más gondokat, célkitűzéseket hordoz. A most már közel kétéves működés alapján bizonyos tendenciák itt is kirajzolódtak, levonható néhány többé-kevésbé általánosítható következtetés. A reprezentatív jellegű felmérés tapasztalatai azt mutatták, hogy az előljáróságok nagy többsége lendületesen kezdte meg munkáját, viszonylag rövid idő alatt áttekintette jogosítványait. Számos közülük már érdemi véleményt tudott formálni a VII. ötéves terv fejlesztési célkitűzéseit illetően. Általában jellemző, hogy nemcsak a közös tanácstól várják problémáik megoldását, hanem éppen az előljáróság irányításával, szervezésében a települések lakossága nagy részt vállal a különböző közösségi célok megvalósításából. Az előljáróságok nagyobb része – a jogszabályi elvi lehetőség ellenére – effektív pénzeszközzel nem rendelkezik, pontosabban csak a rendelkezésre bocsátott rendkívüli szociális segélyezési keret felhasználásáról dönthet. Szükséges a kérdés mielőbbi felülvizsgálata, mert néhány példa meggyőzően bizonyítja, hogy a saját pénzeszközzel rendelkező előljáróság *képes* a rendelkezésre álló összeget *akár megtöbbszörözni* is, hatékony szervező munkával, a lakosság bevonásával.

A tapasztalatok azt is mutatják, hogy az előljáróságra vonatkozó jogi szabályozás *bizonyos korrekciót* igényel, értve ezalatt elsősorban azt, hogy miért nem működhet ilyen testület a székhely-községben. Álláspontom szerint ezen kívül is célszerű, sőt szükséges az előljáróságok munkájának részletes felmérése és értékelése, mert úgy tűnik, hogy ebben a jogintézményben még sok *kihasználatlan tartalék* van.

Végül ebben a körben említtem azt a néhol tapasztalható tendenciát, amikor egy-egy nem-székhely társközség ismét *önálló* akar lenni, kiválva a közös tanácsból. *Egyes helyeken* a közös tanácsok szervezésekor elkövetett hibák „visszaköszönnek”, mert a lakosság 15–20 év után sem tud belenyugodni az integrációba. Az ilyen „elszakadási törekvés” akkor lehet valós, ha az illető település jelentős lélekszámú, nem elnéptelenedő, rendelkezik a lakosság ellátásához szükséges alapintézményekkel, magyarán megvannak a községi tanácsi önállósághoz szükséges alapvető *objektív* feltételek. Ez esetben nem lehet különösebb akadálya annak, hogy egy *helyi népszavazás* eredményeként visszanyerjék a teljes önállóságot. A közös tanácsok „szétverése” azonban – döntően objektív gazdasági és társadalmi okok következtében – nem lehet cél.

1. Ami a *kétszintű igazgatással* kapcsolatos kérdéseket illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a probléma gyökerei visszanyúlnak legalább a 80-as évek elejéig, más vonatkozásban tulajdonképpen az 1971-es tanács törvényig. A járások megszüntetése kapcsán az volt a döntő kérdés, hogy az összes körülmény figyelembevételével *közvetlenné* tehető-e minden területen a *megye-község kapcsolatok*. A végülis nemleges válasz indoka – többek között – a községi tanácsszervek még nem megfelelő önállósága, újabb, jelentős hatáskörök befogadására való alkalmatlansága, a közlekedés, a távközlés gyengesége volt.

Az 1983. október 12-i MSZMP KB állásfoglalás a városi közreműködést maga is átmenetinek tekintve, *stratégiai célként* a közvetlen megye-község kapcsolatok megteremtését jelölte meg. Ez ténylegesen a kétszintű helyi-területi tanácsigazgatást jelenti – anélkül azonban, hogy utalt volna a *megvalósítás mikéntjére vagy idejére*. A kétszintű igazgatás bevezetésére irányuló eddigi tudományos kutatások erre vonatkozóan két megoldási alternatívát tártak fel.

a) Az egyik lehetséges megoldás a strukturális, döntően igazgatás-racionalizálási szempontból való megközelítés. Ennek megfelelően a jövő feladata „mindössze” a városi közreműködés kiiktatása és az ún. saját jogon gyakorolt, már említett városi jogosítványok megszüntetése. Még egyszerűbben fogalmazva, azzal jön létre a kétszintű igazgatás, ha a városok semmilyen jogi kapcsolatban nem állnak a községi tanácsszervekkel. E variáns előnye lehet, hogy – hangsúlyozottan elméletileg – a megoldás végül is egyszerű, hiszen a jelenleg is meglévő különböző hatásköröket kellene az egyes tanácsszintek között mozgatni, telepíteni. Ez viszonylag nem jelentős jogszabály-módosítással adott esetben megoldható. Más kérdés azonban, hogy mi lenne egy ilyen megoldás igazi előnye, valóban továbbfejlődne-e általa a magyar tanácsigazgatás? Véleményem szerint *nem*, vagy legfeljebb minimális mértékben és *aránytalan* erőfeszítések, anyagi ráfordítások árán. Ugyanis:

- az elmúlt néhány év alatt nem változtak *számottevően kedvezően* mindazon feltételek, amelyek 1984-től szükségessé tették a városkörnyéki igazgatás bevezetését;
- egy ilyen átszervezés kétségtelenül csökkentené a *körzetközpontok* munkaterheit, az azonban legalábbis kérdéses, hogy a jelentős többletfeladatokat mennyiben lennének képesek ellátni a megyék, de különösen a községek;
- az irányítási viszonyok változatlanul hagyásával nem látszik megvalósíthatónak az alapvető politikai célkitűzés: a *községi önállóság valós növelése*;

– végül, de nem utolsósorban, a jelenlegi, sokszor „kézi vezérléses” megyei irányítás mellett a megye-község kapcsolatok közvetlenségét a nagy tanács- illetve településszámú megyékben *irreálisnak* tartom.

b) A másik megoldási alternatíva a strukturális kérdéseket *másodlagosnak* tekintve, a hangsúlyt a tanácsrendszer *egészének* továbbfejlesztésére helyezi, és *ennek* keretén belül tartja megoldhatónak a *kétszintű igazgatást*. Szeretnék visszautalni az első fejezetben foglalt elemzések főbb megállapításaira. Ezek tükrében a tanácsrendszer továbbfejlesztésének *meghatározó* kérdése a tanácsok *önkormányzatiságának* kiterjedése mind helyi, mind megyei szinten, – más és más feladattal. Ez alatt az értenődő, hogy a helyi önkormányzatoknak elsődlegesen az alapellátást, és *részben* a középfokú ellátást kell biztosítani. A speciális, illetve ún. *területközi* ellátási felelősség realizálása a megyei önkormányzatok feladata.² Az önkormányzaton belül biztosítani kell a tanácstestület primátusát, különösen pedig a tanácstagi tevékenység hatékonyságát. Felfogásunk szerint az érdemi önkormányzati ügyekben *kizárólag* a vezető testület döntene. A tanács tevékenységének fő segítői a tanácsbi bizottságok lennének, a jelenleginél sokkal markánsabb jogosítványokkal. El kell érni, hogy a szakigazgatási szervezet valóban a testületek kiszolgálója legyen. Külön kérdés az önkormányzó tanács mellett a *végrehajtó bizottság* jövőbeni szerepe. A kutatások jelenlegi szintjén az kezd kikristályosodni, hogy bizonyos nagyságrend alatt *nincs szükség* végrehajtó bizottságra. Nagyobb lélekszámú települések esetén működne ilyen testület, de korlátozott szerepkörrel.

Összetételét tekintve többféle logikai variáns lehetséges; közülük a bizottsági elnökökből és a tanácselnökökből álló testület működése tűnik a leginkább célravezetőnek. Elsődleges feladata a tanács üléseinek előkészítése és a döntések végrehajtásának segítése, ellenőrzése lenne, esetleg néhány *saját* jogosítvány gyakorlása mellett. Megváltozna a *választott* tisztségviselőkkel kapcsolatos személyzeti – munkáltatói jogok „fórumrendszere” is. Ez azt jelenti, hogy egyrészt a tanácselnököt a *település lakossága* választaná, másrészt valamennyi ún. egyéb munkáltatói jogkört – természetesen jogszabályi keretek között – az önkormányzati testület gyakorolná.

A kinevezett tisztségviselők (jelenleg vb-titkár) helyzete – speciális tevékenységére tekintettel – másként alakulna, pontosabban a vele kapcsolatos munkáltatói jogok maradhatnának „egy szinttel feljebb”. Az utóbbi terminológia magában foglalja az előzetes koncepció azon részét is, mely szerint a megyei önkormányzat bizonyos körben, a központi jogi szabályozás alapján, mintegy *kiegészítő tevékenységként* ellátna bizonyos *felügyeleti* jogköröket, továbbá az eljárási törvény hatálya alá tartozó hatósági ügyekben másodfokú hatóság lenne – a felülvizsgálati kérelem egyidejű kiiktatásával. Úgy gondolom, nem szorul magyarázatra, hogy ez a kétszintűség merőben más alapokon nyugodna. Bizonyos, hogy feltételezi – egyebek mellett – a tanács törvény *átfogó* revízióját. A koncepció véglegesítése és elfogadása esetén is hátra van még számos kisebb-nagyobb jelentőségű kérdés további alapos vizsgálata, egyértelmű tisztázása. A feltételek megteremtése valóban *fokozatosságot* ígé-

² Az eddigi intézeti kutatási eredményeket „A tanácsigazgatás önkormányzati megújulása” c. tanulmánykötet összegezi (ÁSZI, Bp. 1987).

nyel – annál is inkább, mert e megoldás életképessége elsősorban a megindult társadalmi-gazdasági továbbfejlődés függvénye.

PÁL, KARA:

IMPROVING LOCAL AND SPATIAL COUNCIL ADMINISTRATION

(Summary)

Improving the system of councils in Hungary is a part of an overall socio-economic programme which has as its aim the renewal of the socialist society from the end of the 1960s onwards. Within this, one of the tasks on the agenda, besides the gradual elimination of bureaucratic phenomena in state administration, is the reinforcement of communal autonomy to express and assert the plurality of interests better. This process is to rely on a control system based on supervising instead of commands.

The paths leading to the realization of this aim are by now visible. They will affect all council institutions (bodies, officers, elected members, the apparatus etc.) as well as the structural issues. The paper intends to give evidence to this statement by providing an overall review and criticism of the state of affairs.

It is of crucial importance to improve the quality of the status of the elected members of the council and their activities as well as to develop the system of control among councils of various levels in such a way as to guarantee the genuine autonomy of local councils by assuring the effective primacy of representative self-governmental bodies. Within this, the expected and desirable direction of development is to eliminate the so-called dual subordination of executive committees and officers which served to strengthen centralization. It should be made certain that council bodies have direct ('untransmitted') control over their executive organizations and that decisions in all matters containing a collision of interests lie with the self-governmental body.

The establishment of a two-level system of council administration is an organic part of the realization of this aim over which a political decision has already been taken. Its major element is to place all local councils and their organizations into coordination stressing on the necessity or even the requirement of multilateral co-operation. This solution would, at the same time, transform the role and function of the county councils as well, concerning the content, and the ways and means of their control.

Translated by Eta Daróczy

КАРА, ПАЛ:

ДАЛЬНЕЙШЕЕ РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНИЯ ЛОКАЛЬНЫМИ И РЕГИОНАЛЬНЫМИ СОВЕТАМИ

(Резюме)

Дальнейшее развитие системы советов Венгрии является составной частью той общественно-экономической программы, по которой, с конца 1960-х годов, была постановлена цель обновить социалистическое общество. В связи с этим, помимо непрерывного ликвидации бюрократических проявлений государственного управления, на повестке дня стоит также задача дальнейшего укрепления самостоятельности поселений, дающей возможность ярче выразить и разносторонность интересов. При последнем выдвигается на передний план управление надзорного типа.

Пути к этому уже ощущаются и значительно касаются всех учреждений советов (коллек-

гий, служащих, депутатов советов, аппарата), а также и вопросов структуры. В статье делается попытка доказать это на основе широкого анализа настоящего состояния и с объективной критикой.

Решающее значение имеет дальнейшее улучшение качества деятельности депутатов советов, а также создание таких управленческих связей между советами различных уровней, которые гарантируют действительную самостоятельность локальных советов при одновременном обеспечении реального первенства коллегий народного автономного представительства. В этом аспекте, вероятное и желательное направление развития – уничтожение условий т. н. двойной подчиненности в отношении исполнительных комитетов и служащих, что только усиливает централизм. Коллегиям советов необходимо обеспечить быть решающим фактором в исполнительной организации, и чтобы во всех делах, содержащих в себе расхождение интересов, решение принадлежало коллегии самоуправления.

С осуществлением этих целевых постановок органически связано и политическое решение создать систему двойного уровня управления советами, решающим элементом которой является требование, по которому все локальные советы и их органы должны работать во всех областях в параллельных условиях, выдвигая на передний план потребность, даже необходимость, многостороннего сотрудничества. По данному варианту решения, несомненно, преобразуется также роль и функция медье, и одновременно, содержание, методы и средства управления им.

Перевел: Тамаш Бауко

KOZMA TAMÁS:

A KULTURÁLIS INNOVÁCIÓ TERÜLETI TERJEDÉSE

Ebben a tanulmányban¹ egy kulturális magatartás változásának területi szabályszerűségeit keressük, hogy hozzájárulhassunk az innováció-orientált területfejlesztési politika kialakításához, esetleges fejlesztési prioritások ajánlásához.

A szakirodalom² föl hívja figyelmünket arra, hogy az innovációk terjedése – amelyeket jelen összefüggésben kulturális magatartásváltozásként értelmezünk – nemcsak a befogadók, hanem a kibocsátók szempontjából is vizsgálható, sőt a közvetítők sajátos szerepet töltenek be. Ennek megfelelően beszélt régebben a szakirodalom különféle (hierarchikus és szomszédsági) terjedési, terjesztési és befogadási modellekről. Ezek azonban, számos empirikus vizsgálat tanulságai szerint nem választhatók el megbízhatóan egymástól, tehát sokkal inkább egyfajta „ideáltípusnak” tekinthetők. Újabb eredményeket értek el a közvetítők magatartásának szimulálásával. A külföldi szakirodalomban nem találtunk megbízható előzményeket a kulturális magatartások változásának területi vizsgálatáról; a szakirodalom inkább csak az ún. *ecological fallacy* veszélyére hívta föl a társadalomkutató figyelmét.³ Egnémely hazai előzmény azonban – többek közt saját kutatásainkban is – volt.⁴

I. A vizsgálatról

A kulturális magatartás, amelynek jellegzetességét és változásait vizsgálni próbáljuk, egy hetilap, a *Heti Világgazdaság* (a továbbiakban HVG) előfizetésének változása a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján, valamint a nyolcvanas évek elején (1979–1983). A lap 1979-ben indult, és sajátos szint képvisel a hetilapok között; sokat tanulva például a londoni *Economist* stb. profiljából, formájából. Gyors népszerűségét tanulmányozva föl hívhatjuk a figyelmet két szempontra. Az egyik az a hangsúlyozottan közgazdasági megközelítés, amellyel a szerkesztőség valamennyi felmerült kül- és belföldi kérdéshez közelít. Ez a szemléletmód terjedőfélben van, különösen bizonyos értelmiségi (és nemcsak értelmiségi) társadalmi csoportban. A másik az a körülmény, hogy a lap mintegy „rájátszott” a hetvenes és nyolcvanas évek fordulójának gazdaságirányítási váltására. E folyamatok – ti. a reform propagandája és maga a lap, annak terjedése – különösen az első években egymást erősítették. Úgy véljük, egy ilyen profilú lap elterjedésének első néhány évét közelről megfigyelni jó empirikus anyagnak bizonyulhat a sajtótermékekkel kapcsolatos lakossági maga-

tartásváltozás vizsgálatához. E vizsgálat időhorizontja az első öt esztendő, 1979–1983.

A HVG elterjedésének empirikus adatait az előfizetések alapján gyűjtöttük össze. A vizsgált években a december 31-i állapotot vettük figyelembe (kivételet képezett 1983, amikor adatgyűjtési okokból július 31-ét figyeltük). Kérdés, miért nem az eladott lapszámokra figyeltünk. A lap nagyjából fele részben előfizetésben kel el (kezdetben természetesen nem így volt), s ez lehetővé teszi, hogy egy lépéssel közelebb menjünk a fogadóhoz, az olvasóhoz. Az eladott, illetve ún. remittendaként megmaradt lapszámok hétről hétre való figyelése tanulságos lehet az olyan innovációkutatás számára, amely a propagátorok területi elhelyezkedésére és annak változásaira figyel. Mi viszont – mivel kulturális magatartásváltozást kívántunk jellemezni – sokkal inkább a stabilnak tekinthető lakossági döntéseket figyeltük meg. Az előfizetés, megítélésünk szerint, ilyen döntésnek tekinthető.

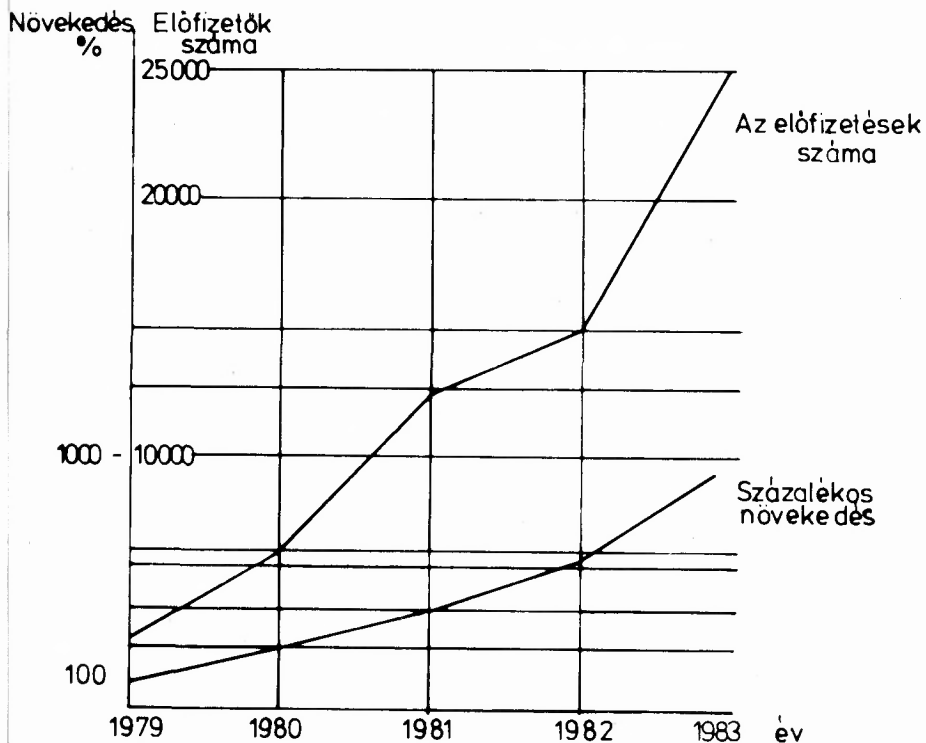
Az elmondottakból következik, hogy adatgyűjtésünk alapegysége a postahivataloknál elfogadott egyéni előfizetések településszinten aggregált mennyisége volt.⁵ Mint a területi kutatásoknál egyébként is, a területi egység – esetünkben a „település” – kiválasztása mégsem problémamentes. A postahivatalok hálózata ugyanis – amely egyébként Magyarországon európai összehasonlításban is imponálón sűrű – nem vagy csak nehézkesen követi a településhatárok megváltoztatását és a települések jogállásában bekövetkezett változtatásokat. Így fordulhatott elő néhány esetben, hogy a postai nyilvántartás még őrzött olyan településneveket, amelyek pillanatnyilag már csak településrészeknek számítanak (például Szőny). Ilyenkor az 1980-as jogállást vettük figyelembe.

Legfontosabb megállapításainkat előrebocsátva elmondhatjuk, hogy a HVG c. lapot 1983 közepén – amikor adatgyűjtésünket lezártuk – 25 500-an fizették elő országszerte, több mint 1370 településen. Nem mindegy természetesen, hogy mekkora településeken; hiszen ha az előfizetések száma például nagyvárosban gyorsan emelkedik, ez még nem jelenti a viszonylagos elterjedés megnövekedését. Ezért a terjedés „mérésére” két mutatószámot is kialakítottunk.⁶ Az egyik mutató, amelyet „relatív elterjedtségnek” neveztünk el, az adott területi egységben megfigyelt előfizetések számát népességszámra vetíti (ezrelékekben, 1980-as adatok). Ez, mint majd látni fogjuk, „kiszűri” azt a különbséget, amely a települések népességszámának különbségeiből adódik, ha az előfizetések változásait figyeljük. A másik mutatóval mérni kívántuk a terjedés intenzitását. Ezért az 1979–83 közötti előfizetések közti különbséget vetítettük a már említett népességszámra. Ezt nevezük terjedési mutatónak. Már elöljáróban megjegyezzük azonban, hogy terjedési mutatónkat a következő elemzésben viszonylag kevésbé tudtuk fölhasználni. Nem utolsósorban azért, mert az elemzésből számos település maradt ki így, mivel 1979-ben még nem fizettek elő.⁷

II. Előfizetések országosan, megyeileg és település-kategóriáinként

1979-ben, a HVG indulásakor országosan 2649 előfizetőt regisztráltak. Négy évvel később, mint már említettük, több mint 25 ezret. Ez tízszeres emelkedés; sajtótermékeink történetében valósággal példa nélkül áll. Ha az indulás évét tekintjük bá-

Az előfizetések számának országos alakulása és mértéke
1979 - 100

1. ábra

zisnak, ez az emelkedés 964 %-os. Különösen gyors növekedést tapasztalhatunk 1980–81 között, de még inkább 1982–83 között.

A grafikon (lásd az 1. ábrát) egy kezdeti és egy közbenső törés után meredeken emelkedik. Ha ezt a törést „kiegyenesítjük”, például az 1980–82 közötti adatok trendszámításával, akkor egy kezdetben lassan, később pedig gyorsulva emelkedő görbe képét kapjuk. Az 1. ábra második görbéje – amely az előfizetések 1979-hez viszonyított százalékos növekedését mutatja be – érzékelteti, hogy mire gondolunk.

Ha meghosszabbítanánk, vajon meddig emelkednék ez a görbe? A sajtópropagandista és a kutató itt persze másként spekulál. A sajtópropagandista maximális példányszámot szeretne elhelyezni, ezért további meredek, ha nem is mindig törésmentes növekedésben bízik. A kutató viszont fölismerheti ebben a görbében a *logisztikus trendfüggvény jellegzetes S-alakú görbéjének egyik, növekedési felét*. Különösen kifejezően látszik ez a láncviszonyszámokat ábrázoló görbén. Az ilyen logisztikus függvény – amely lehet szimmetrikus, de lehet késleltetett, négyzetes (JOHNSTON, GOMPERTZ stb.) függvény is – előrevetíti az elterjedés, az ezt megelőző megismerés (lappangás), valamint az ezt befejező telítődés, stagnálás szakaszát. Olyan jelenség, innováció terjedését (befogadását) szerencsés területileg is vizsgálni, amely a gyorsuló, az elterjedő szakaszban van. Minden jel arra mutat, hogy a HVG előfizetése éppen ilyen.

Ez az országosan aggregált előfizetésszám azonban csak ilyen általános jellemző megállapítására alkalmas. Kérdés, hogy az ország eltérő területei között találunk-e valami kezdeti különbséget az előfizetések számának alakulása között. Kiindulásképpen – még mindig viszonylag magasan aggregálva – az ún. tervezési-gazdasági körzeteket vagy másként: régiókat választottuk. A megoldás a következő. Kimutatható, hogy e régiók – különösen az észak-alföldi és a dél-alföldi, kisebb mértékben a déldunántúli – egyfajta szellemi központot és vidékét alkotnak. Elképzelhető tehát, hogy *a régiók vélt vagy valóságos szellemi regionális központjai* – amelyek nagyjából egybeesnek ún. felsőfokú, kiemelt felsőfokú központjaikkal, vidéki nagyvárosainkkal – *egyfajta transzfer szerepét játsszák*. Ahol az ilyen központ eredményesen működik, ott a régióon belül nagyobb lehet az előfizetések terjedése. Lássuk a föltételezésünket az adatok tükrében!

Az 1. táblázat az egyes körzetek előfizetőinek arányát tartalmazza az összes százalékában. 1979-ben magasan az észak-dunántúli és a dél-alföldi régió vezetett az előfizetések terén, és a központi körzet van leginkább elmaradva. Nem nehéz kitálatni az okát: a fővárosban könnyen és sokan megkaphatták a lapot a standokon, ehhez nem kellett az előfizetés. A lap terjedését, ha úgy tetszik, épp az mutatja, hogy négy évvel később mindennek ellenére is 10 %-kal részesedik az összes előfizetőkből; ugyanannyival, mint az észak-dunántúli régió. Holott az indulás évében a központi régió előfizetései csak 5 %-át tették ki az országosnak, míg az észak-alföldi körzet 14 %-kal részesedett.

Kiindulásunkhoz visszatérve, most a leggyorsabb növekedéseket hasonlítjuk össze. Ha igaz lenne a gyanúnk, hogy a szellemi élet ún. regionális központjai már közrejátszanak az előfizetések számának alakulásában, a leggyorsabb növekedést tulajdonképpen az észak- és a dél-alföldi régióban kellene kapjuk, kisebb mértékben

Az előfizetések megoszlása az összes százalékában tervezési-gazdasági körzetenként, 1979–83

1. táblázat

Körzetek	1979	1980	1981	1982	1983
Központi	4,9	10,2	11,0	12,0	10,0
Észak-dunántúli	29,1	26,1	23,7	21,8	22,2
Dél-dunántúli	5,7	12,2	13,7	16,2	17,7
Észak-alföldi	14,0	9,6	10,9	10,8	10,6
Dél-alföldi	30,6	26,5	26,0	25,0	25,0
Észak-magyarországi	15,5	15,0	14,7	14,2	14,5
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

a dél-dunántúli körzetekben (1. táblázat). Nos, országosan is a *leggyorsabb növekedést éppen a dél-dunántúli régióban figyelhettük meg* (1979-hez viszonyítva csaknem 2300 %); a második leggyorsabb növekedést pedig a központi körzetben (1500 %). A jelenségben nyilván közrejátszhat a közgazdasági egyetemi oktatás jelenléte. A másik három körzet közt ilyen szempontból úgyszólván nincs is különbség; az észak-magyarországi régió valamivel gyorsabban növekedett, de a kiszemelt három, állítólag regionális szellemi központtal (is) rendelkező körzet bizony csaknem pontosan egyforma növekedést mutat. Ez, érdekes módon, az egész növekedési pályára érvényesnek látszik, legalábbis 1983 közepéig, ameddig megfigyeléseink tartottak. Csupán az 1980-as évben nem dönt meg, hogy az Észak-Alföld számottevően elmarad a Dél-Alföldtől és az Észak-Dunántúltól, vagy fölzárkózik hozzá. Elgondolásunkat tehát a szellemi élet regionális központjainak jelentős transzmissziós hatásáról,⁸ ezeknek az adatoknak a fényében, úgy látszik, el kell vetnünk. Ez annál is elgondolkodtatóbb, mert az így együvé kerülő régiók közt nagyon is jelentős különbségek vannak.

Korábbi, főként a felsőoktatásra és a felsőfokú végzettségű szakemberellátottságra vonatkozó elemzéseink⁹ szerint is – egybehangzóan más hasonló analízisekkel – igen jelentősek az eltérések az észak-dunántúli, valamint az észak-magyarországi régió kulturális arculata között is, amint infrastrukturális és egyéb ellátottságuk közt is nagy különbségek vannak. Oktatás- és szakképzésfejlesztési javaslatainkban például ezeket a régiókat egymástól is, az alföldiektől is következetesen külön kezeltük. Másfelől viszont a dél-dunántúli körzetnek nem ismerjük egyelőre semmi olyan sajátosságát, amely magyarázatul szolgálna ennek a kiugróan magas növekedésnek. Sőt, a főváros közelsége és hozzáférhető áruspéldányok ellentmondanak a központi körzetben is az előfizetések gyors növekedésének.

Az elmondottak úgy foglalhatók össze, hogy a *dél-dunántúli régióban kb. 1981-től az előfizetések az exponenciálisan növekvő szakaszba léptek*. A központi körzet 1981–83 közötti stagnálását okozhatja egyfajta relatív telítettség is – bár ez azért szokatlan lenne –, vagy inkább mégis az áruspéldányok jelenléte a fővárosi újságos standokon, esetleg az a tény, hogy itt a félévi előfizetéseket regisztráltak, amikor a fővárosiak nyaralni mennek. Maradék más régióink viszont – eltekintve egyéb igen nagy fejlettségbeli és fejlődésbeli különbözőségeiktől – sokkal inkább a lappangás, a megismerés szakaszában látszanak lenni.

Az előfizetések relatív elterjedtsége* tervezési-gazdasági körzetenként, 1979–83

2. táblázat

Körzetek	1979	1980	1981	1982	1983	Terjedési mutató**
Központi	0,13	0,64	1,16	1,85	1,97	1,84
Észak-dunántúli	0,41	0,86	1,31	1,76	2,32	1,91
Dél-dunántúli	0,10	0,54	1,02	1,75	2,48	2,37
Észak-alföldi	0,39	0,62	1,18	1,69	2,17	1,78
Dél-alföldi	0,42	0,85	1,40	1,95	2,53	2,10
Észak-magyarországi	0,29	0,66	1,06	1,50	2,00	1,70

Megjegyzés:

*Az elterjedések száma az adott évben, a népességszáma (1980) vetítve.

**Az előfizetések számának növekedése 1979–83. között, a népességszáma (1980) vetítve.

A 2. táblázatban bemutatott mutatók azonban tovább színezik a képet. Ha ugyanis az előfizetéseket régiók lakosság számára vetítjük, módosulnak a növekedési rangsorok. Mindenekelőtt terjedési mutatóink értékeire hívjuk föl a figyelmet; ez ugyanis a dél-dunántúli régió után a dél-alföldit és az észak-dunántúlit jelzi olyan-
nak, mint amelyben az előfizetések arányszáma — egybevetve az ott élő népesség számával — dinamikusan növekedett. A sorban az észak-magyarországi régió került most a leghátrább; de a központi körzet is hátulról a harmadik (!). *Úgy fest, hogy az előfizetések dinamikus növekedése terén mégiscsak a dél-alföldi régió kerül a második helyre*, igaz, vetekedve az észak-dunántúli körzettel. Mégsem vetjük el tehát egészen az imént megfogalmazott hipotézisünket a szellemi élet regionális központjainak hatásáról, bár módosítanunk kell. Valahogy így: az észak-dunántúli régió általános fejlettsége jól tükröződik az előfizetések relatív elterjedtségében, valamint a terjedési mutató értékében. Ugyancsak a várakozásnak megfelelően tükröződik most már az észak-magyarországi körzet viszonylagos elmaradottsága is. A dél-alföldi régió előbbre kerülését tudjuk be annak, hogy regionális szellemi központja (ez itt most persze csak munkahipotézis) valóban egyfajta kulturális szervező erőt jelent. Ilyen, úgy tűnik, az Észak-Alföldön még mindig nincs. A Dél-Dunántúltra azonban így sincs kellő magyarázatunk.

További magyarázatért megpróbáltunk a megyesoros előfizetési adatokhoz fordulni. Az összes százalékában bontott összehasonlításokat véve figyelembe (3. táblázat), először is jelentős időbeli eltolódásokat figyelhetünk meg. A lap indulásakor magasan kiemelkedett Bács-Kiskun megye (14 %), és messze elmaradt Tolna (0,6 %). Ez a két érték jelzi a szélsőségeket, amelyek közt az előfizetések aránya a megyék skáláján ingadozott. 1983-ban az olló jóval szűkebbre zárult. A hajdan éllovas Bács-Kiskun ebben az évben már csak 7 %-kal részesült az összes előfizetőkben; Tolna megye fölzárkózott (több mint 3 %). Az élen Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megye állnak 9–10 %-kal; nem sokkal tőlük elmaradva Csongrád, majd Baranya és Hajdú-Bihar (6–7 %).

E megoszlások, sajnos, önmagukban nem tisztítják, inkább homályosabbá teszik a képet. Ha az előfizetések számát — nagyságrendi csoportosításban — térképen

Az előfizetések megoszlása megyénként az összes százalékában, 1979–83

3. táblázat

Megyék	1979	1980	1981	1982	1983
Bács-Kiskun	14,0	9,4	8,7	6,8	7,0
Baranya	2,0	5,0	5,0	6,5	6,2
Békés	6,5	4,3	5,3	5,6	5,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	9,4	9,3	8,0	8,4	9,3
Csongrád	6,7	8,5	7,5	7,7	7,7
Fejér	7,4	6,7	5,6	5,6	5,6
Győr-Sopron	5,7	5,1	4,4	4,3	4,6
Hajdú-Bihar	8,7	5,3	6,0	6,0	6,1
Heves	3,5	3,7	3,8	3,6	3,0
Komárom	6,5	6,3	5,3	4,5	4,6
Nógrád	2,6	2,3	2,7	2,6	2,2
Pest	5,0	10,2	11,0	12,0	9,9
Somogy	1,6	3,3	3,7	3,8	4,6
Szabolcs-Szatmár	5,4	4,3	5,0	4,7	4,5
Szolnok	3,3	4,4	4,6	4,8	4,8
Tolna	0,6	1,3	1,9	2,3	3,1
Vas	2,1	1,8	3,0	2,7	2,7
Veszprém	7,3	6,2	5,3	4,7	4,8
Zala	1,6	2,6	3,2	3,6	3,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

is ábrázoljuk, talán valamivel többet mondhatunk (vö. az 1–4. térképek mellékábráit). 1979-ben, mint látható, a dél-dunántúli régió három megyéje volt előfizetésekben a leginkább lemaradva; Somogy és Baranya dinamikusabban, Tolna lassabban változott az évek folyamán. 1983-ra a dunántúli megyék egy, a közepesnél alacsonyabb szinten álltak meg; Baranya és Fejér kivételével – ők az átlagnál több előfizetést mutathattak föl. Ha a jelzett térképeket ismét végiglapozzuk, az elmondottakból jellegzetesen eltérő előfizetésszámokat találunk Bács-Kiskunban, Csongrádban, Békésben és Hajdú-Biharban; Bács-Kiskun megye magas előfizetési szintről fejlődött tovább, és már 1982-ben elérte a legmagasabbnak látszó kategóriát (1983-ra kiderült: létezik ennél magasabb csoport is). Csongrád és Békés megye alacsonyabb szintről zárkózott föl; a két megye közül Csongrád látszik a dinamikusabbnak. Az északkeleti megyék ezzel szemben elmaradnak, és Hajdú-Bihar csak 1983-ban zárkózik fel az előbbi csoporthoz, míg Szabolcs-Szatmár egy kategóriával lejjebb csúszik.

Az elmondottakra két magyarázat kézenfekvő, valószínűleg együttesen. Az egyik az alföldi települések nagyobb lélekszáma, aminek következtében értelemszerűen itt van több előfizető is. De ez csak részben igaz. Igaz Bács-Kiskunra és Csongrádra; kevésbé igaz Békésre és még kevésbé Szolnokra. Érdemes tehát figyelembe venni egy további magyarázatot is. *Egy-egy nagyváros közelsége – nem utolsósorban pedig éppen előfizetési statisztikái*, amelyek a megyei átlagokba bele vannak mosva – jelentősen emelik az illető megye előfizetéseit. És valóban: egyfelől Baranya megyében ott van Pécs, másfelől Borsod-Abaúj-Zemplénben Miskolc. Csongrádot valószínűleg

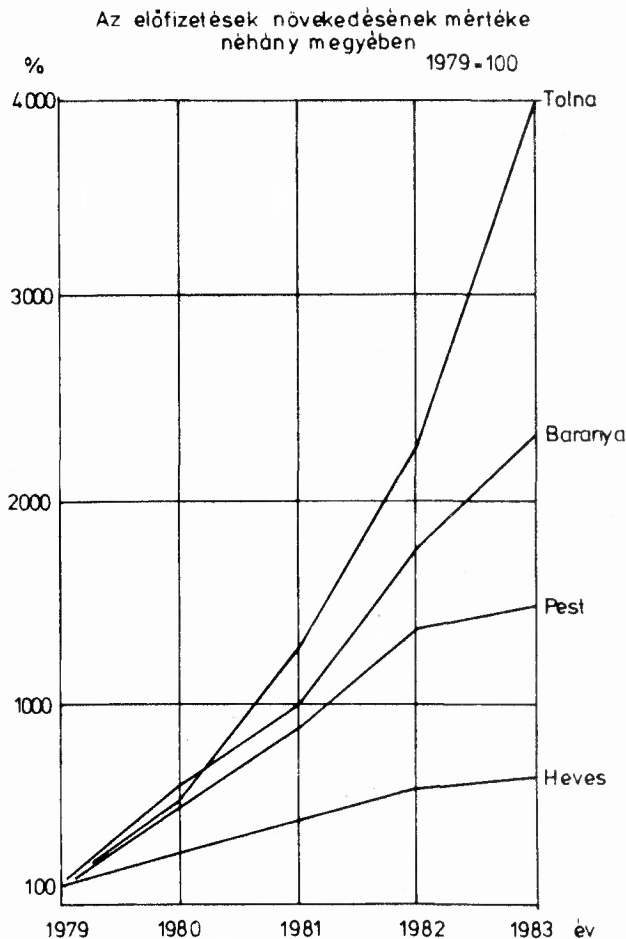
Szeged emeli, statisztikáival mindenesetre. És most visszatérhetünk újra a szellemi élet regionális központjairól mondottakra: hiszen az észak-alföldi körzetekben, de még Hajdú-Biharban is, érdekes módon, Debrecen hatása kevésbé érzékelhető. Ugyanígy: az észak-dunántúli körzet egymással vetélkedő nagyvárosai (Veszprém, illetve Győr, részben Szombathely) emelik ugyan megyéik statisztikáit, de mégsem egyértelműen. Vas folyamatosan el van maradva, és Komárom is megelőzi Győr-Sopront.

Mindez azonban még mit sem mond a dinamikáról. Hipotézisünk szerint *az alföldi megyéket részben lakosság számuk, részben viszont regionális centrumaik emelik ki a többi megye közül.* Érdemes ezzel a hipotézissel egybevetni a megyékben az előfizetések növekedésének mértékét. A legdinamikusabb növekedést a leginkább lemaradt Tolna mutatja 1979–83 között; hozzá hasonlóan alacsony szintről indult és dinamikusan fejlődött Baranya, Somogy és Zala, kevésbé dinamikusan, de azért kiemelkedően Szolnok és Pest megye. Ha Baranyát kivesszük a sorból, akkor mind olyan megye, amelynek nincs nagyvárosi központja, s így nem is emeli meg az előfizetési statisztikákat (Budapest adatait nem vontuk be a megyei elemzésbe). Baranya az egyetlen olyan lemaradt megye, amelynek nagyvárosa van, és kiugróan dinamikusan is fejlődött. Részben itt találjuk a dél-dunántúli régió imént még megmagyarázhatatlannak tűnő előfizetési dinamizmusát. Itt minden bizonnyal egy olyan nagyváros működik, amely nélkül a közvetlen környéke, a megye igen elmaradott lenne. Egyéb infrastrukturális mutatók is visszatérően ezt tükrözik.

További két kategóriát különíthetünk még el. Az egyik azok az alföldi megyék, amelyekben kiemelt felsőfokú központ van (például Csongrád, Hajdú-Bihar). Ezek a megyék magasabb szintről indultak, bár dinamizmusuk elmarad az iménti csoportétól. Ide sorolhatjuk Borsod-Abaúj-Zemplént is, ahol Miskolc és a vidéke föltételezhetően kissé hasonló viszonyt alakított ki, mint Pécs és Baranya. Hajdú-Bihar ismét nem illeszkedik a sorba; Debrecen nem „működik” annyira hatékonyan, mint, mondjuk, Szeged. Ezekben a megyékben a település nagyság is minden bizonnyal hozzájárult egy, már kezdetben is viszonylag magas előfizetésszám kialakulásához; ehhez hozzásegített még „a város”. Az észak-dunántúli megyék eszerint az átdat sor szerint is jóval kiegyenlítettebben fejlődtek, annak ellenére, hogy mint említettem, itt is találhatóak valódi „nagyvárosok”. Érdekes, hogy Szombathelyen és Vas megyében az előfizetők száma alacsony, növekedésük azonban dinamikus. Számban Zalához, dinamikában, mondjuk, Csongrádhoz hasonlítható. Ez azt is jelentheti, hogy egy Baranyához hasonló településviszonyú és társadalmi-gazdasági fejlettségű failurendszer nem segít olyan nyomatékkal nagyváros, mint Pécs Baranyát. Az eredmény: más indulási szintről is csak azt tudja produkálni, amit – a maga jóval magasabb szintjéről – Csongrád, ahol viszont a nagyváros is közrejátszik.

Az elmondottakból úgy látszik, hogy a *magas indulási szintet a települések nagysága, illetve a városi közelség határozza meg*; a dinamikában egyértelműen az játszik közre, ha valamelyik megye kezdetben elmaradott volt. *2. ábránkon* néhány kiválasztott megye előfizetési adatait, illetve azok növekedését mutatjuk be. Az elmondottak alapján úgy látszik, hogy Tolna és Baranya megye egy valóban exponenciálisan növekedő szakaszban vannak (és itt visszautalunk arra is, amit a dél-dunántúli régióval kapcsolatban már leírtunk). Pest és Heves között van ugyan jelentős különb-

ség, de egyben hasonlítanak egymásra: mindkét esetben, de különösen Heves esetében egyelőre még csak az ún. „lappangási” szakaszt érzékelhetjük.

2. ábra

A településnagyság zavaró hatásait próbáljuk meg számított mutatóinkkal ki-küszöbölni (4. táblázat). A relatív elterjedtség 1979-ben 0,06–0,66 között szóródott, azaz tízszeres különbségeket tapasztalhattunk. 1983-ra nagyfokú kiegyenlítettség jött létre. *A gyors terjedésnek alighanem néhány típusát vázolhatjuk föl.*

Az első Baranya, amelyben egy rendkívül alacsony relatív elterjedtséget négy év alatt az egyik legmagasabb elterjedtség váltott föl. Ebben föltételezésünk szerint, Pécs statisztikai és transzmissziós hatása is tükröződik. A másik típust Csongrád

Az előfizetések relatív elterjedtsége* megyénként, 1979–83

4. táblázat

Megyék	1979	1980	1981	1982	1983	Terjedési mutató**
Bács-Kiskun	0,66	1,01	1,56	1,80	2,39	1,73
Baranya	0,12	0,71	1,19	2,14	2,77	2,65
Békés	0,40	0,60	1,23	1,93	2,41	2,01
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,31	0,71	1,01	1,47	2,22	1,91
Csongrád	0,39	1,14	1,68	2,52	3,28	2,89
Fejér	0,47	0,98	1,36	1,99	2,57	2,09
Győr-Sopron	0,35	0,74	1,06	1,49	2,09	1,73
Hajdú-Bihar	0,41	0,59	1,11	1,63	2,14	1,72
Heves	0,27	0,64	1,12	1,52	1,66	1,40
Komárom	0,53	1,9	1,69	2,74	2,74	2,21
Nógrád	0,29	0,59	1,15	1,63	1,76	1,47
Pest	0,13	0,65	1,17	1,85	1,98	1,84
Somogy	0,12	0,57	1,04	1,57	2,47	2,35
Szolnok	0,19	0,60	1,07	1,60	2,07	1,88
Tolna	0,06	0,29	0,73	1,27	2,26	2,21
Vas	0,20	0,43	1,10	1,43	1,80	1,61
Veszprém	0,50	0,99	1,42	1,84	2,38	1,88
Zala	0,13	0,52	1,02	1,87	1,89	2,18

*Az előfizetések száma az adott évben, a népességszámra (1980) vetítve.

**Az előfizetések számának növekedése 1979–83 között, a népességszámra (1980) vetítve.

mutatja. Itt magas szintről jutottak országosan a legmagasabbra; és ugyancsak Szeged hatására kell gyanakodnunk. A két megye közti különbséget – főleg az induló szintben – azonban önmagában még nem magyarázza meg a nagyváros; egyéb hatásokat is fölfedezni vélünk, főként induló szintjében. A harmadik típust Tolna megye képviseli: alacsony induló szintről ugyancsak országosan kiemelkedő szintre jutott. Itt azonban nem játszott közre a nagyváros hatása, sem az induláskor, sem menet közben. Itt tehát a terjedés *más okait kívánatos keresni*. (Például Paks gyors felfutását.) Végül Komárom megye lehet a negyedik példa, amely az országosan legmagasabb induló szintről jutott országosan ugyancsak magas helyre az előfizetések relatív elterjedtségében. Itt egyetlen nagyváros hatása sem mutatható ki (mert nincs), viszont közrejátszhat a főváros és a kiváló közlekedés.

Hogy kutatási kérdéseinket plasztikusabbá tegyük, állítsuk Baranyát Vas megyéével párba. Vasban, ahol az indulási szint magas volt, alacsony dinamika és meglehetősen alacsony 1983-as szint jött létre. *Pécset, úgy tűnik, Szombathely nem helyettesítheti*. Csongrádot Hajdú-Biharral vetjük egybe (nagyjából azonos induló szint), hogy újóláramutassunk: Szeged hatása erőteljesebb Debrecenénél. Komáromot a szomszédos Győr-Sopronnal párba állítva, alighanem kifejezettebbé válik a főváros közelségének hatása. Végül, Tolna és Szabolcs-Szatmár különbségét elemezve – figyeljünk az induló szint igen nagy különbségére, valamint az 1983-as szint ugyancsak nagy különbségére és a dinamikát mutató terjedési indexre is! – fel kell figyelniük *olyan tényezőkre meglétére is, amelyek sem a főváros közelségével, sem az*

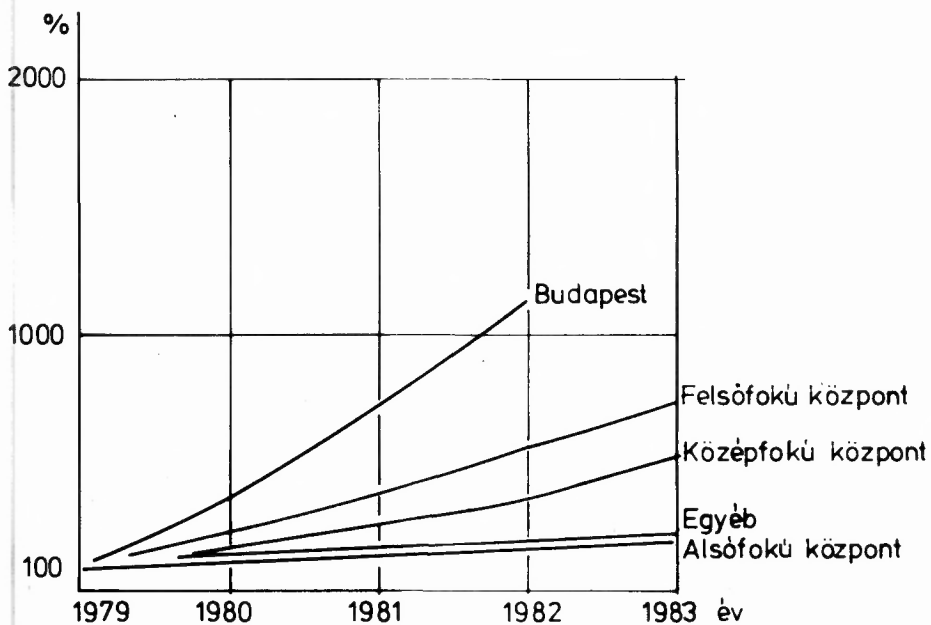
Az előfizetések számának megoszlása településkategóriánként, az összes százalékában,
1979-83

5. táblázat

Településkategóriák	1979	1980	1981	1982	1983
Felsőfokú központok*	47	45	45	49	59
Középfokú központok	31	29	27	25	20
Alsófokú központok	17	18	18	17	19
Egyéb	5	8	10	9	8
Összesen:	100	100	100	100	100

Megjegyzés: *Budapesttel

Az előfizetések növekedésének mértéke
településkategóriák szerint
1979 - 100

3. ábra

ipari fejlettséggel, sem kiemelt felsőfokú központtal nem magyarázhatók. Alighanem itt rejlik az innováció terjedésének igazi kérdése.

Végül kiegészítésképpen bemutatjuk az előfizetések alakulását településkategóriánként.¹⁰ (5. táblázat) Ami a felsőfokú központok részesedését illeti, az előfizetések 60 %-át lehetett itt észlelni. Erősebbé vált az egyéb kategóriájú települések szerepe is (1981-ben volt a legjelentősebb). Viszont elgondolkodtató a közép- és alsófokú központok előfizetési részesedésének fokozatos háttérbe szorulása: négy év alatt az alsófokú központok 4, a középfokúak 11 százalékpontot veszítettek! Ez az adatsor azt a föltételezésünket erősíti, hogy *azokban a megyékben magas az előfizetések száma és dinamikus a változása, ahol felsőfokú központok vannak; s jelentős középfokú központokkal rendelkező megyék a ranglistán visszaszorulhatnak.* Ez is magyarázat lehet az észak-alföldi régió bizonyos hátrányára.

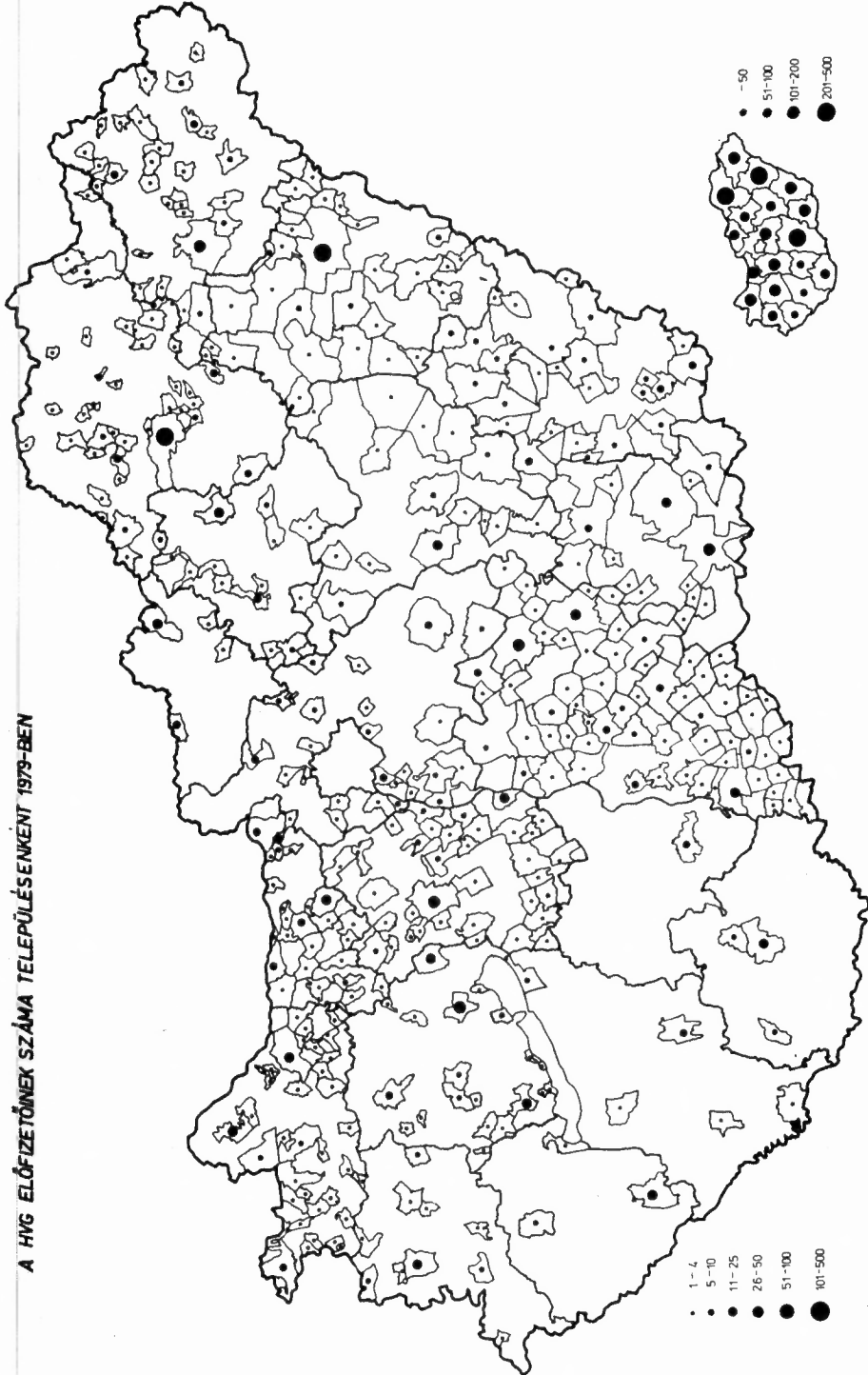
A növekedés ütemét tekintve – ebben a csoportosításban is – Budapest viszi el a pálmát. (3. ábra) A felsőfokú központok egyenletesebben, a középfokú központok előfizetési kis gyorsuló töréssel, de hasonlóan növekedtek. Ez egy második növekedési csoport lehet. Végül, ami a növekedés ütemét illeti, nem mutatható ki különbség az egyéb kategóriájú települések és az alsófokú központok között. De ha igen, egy hajszálnyi különbség mégis az egyéb kategória javára látszik.

III. Előfizetések térségenként, településenként

A megyék enlített négy csoportját – alacsony szintről lassan fejlődő, alacsony szintről dinamikusan fejlődő, magas szintről lassan, illetve magas induló szintről is dinamikusan fejlődő – csak akkor tudjuk részletesebben magyarázni, ha az előfizetések elterjedtségét, illetve terjedését településenként figyelembe vesszük. E településsoros adatokból, ha térképre visszük őket, az ország sajátos térségei, körzetei rajzolódnak ki. E térségek a kulturális magastartásváltozás szempontjából kitüntetetten előnyösek, hátrányosak. Alább ezeket a térségeket, illetve ezt a településenkénti megközelítést fogjuk bemutatni.

Háromfajta térképpel dolgozunk. Legfontosabbnak az előfizetések abszolút számának változását tekintettük (lásd az 1–2. térképet). Az ezen térképeken kirajzolhatóknak vélt tendenciákat azonban alkalmanként ellenőriztük, mivel a településnagyság zavarhatja az előfizetésekről alkotott összképet (mint látni fogjuk, nem túlzottan zavarja mégsem). Ezért kiválasztottunk három mintaévet, elsősorban azokat, amelyekben – 1. ábránk tanúsága szerint – tendenciaszerű változást véltünk fölfedezni az előfizetések alakulásában. Ezekben az években elkészítettük az előfizetések viszonylagos elterjedtségének településsoros megoszlását is; természetesen csak az osztályközöket tüntettük föl. (A 3. térképen a legjellegzetesebbnek ítélt 1983-as évet mutatjuk be.) Végül térképre vittük az előfizetések terjedésének dinamikáját is (4. térkép). Ez a térkép abban segíthet, hogy közelebről és más aspektusból (dinamika) is ellenőrizhessük kiemelkedően jónak vagy kiemelkedően kedvezőtlennek talált településeinket, térségeinket.

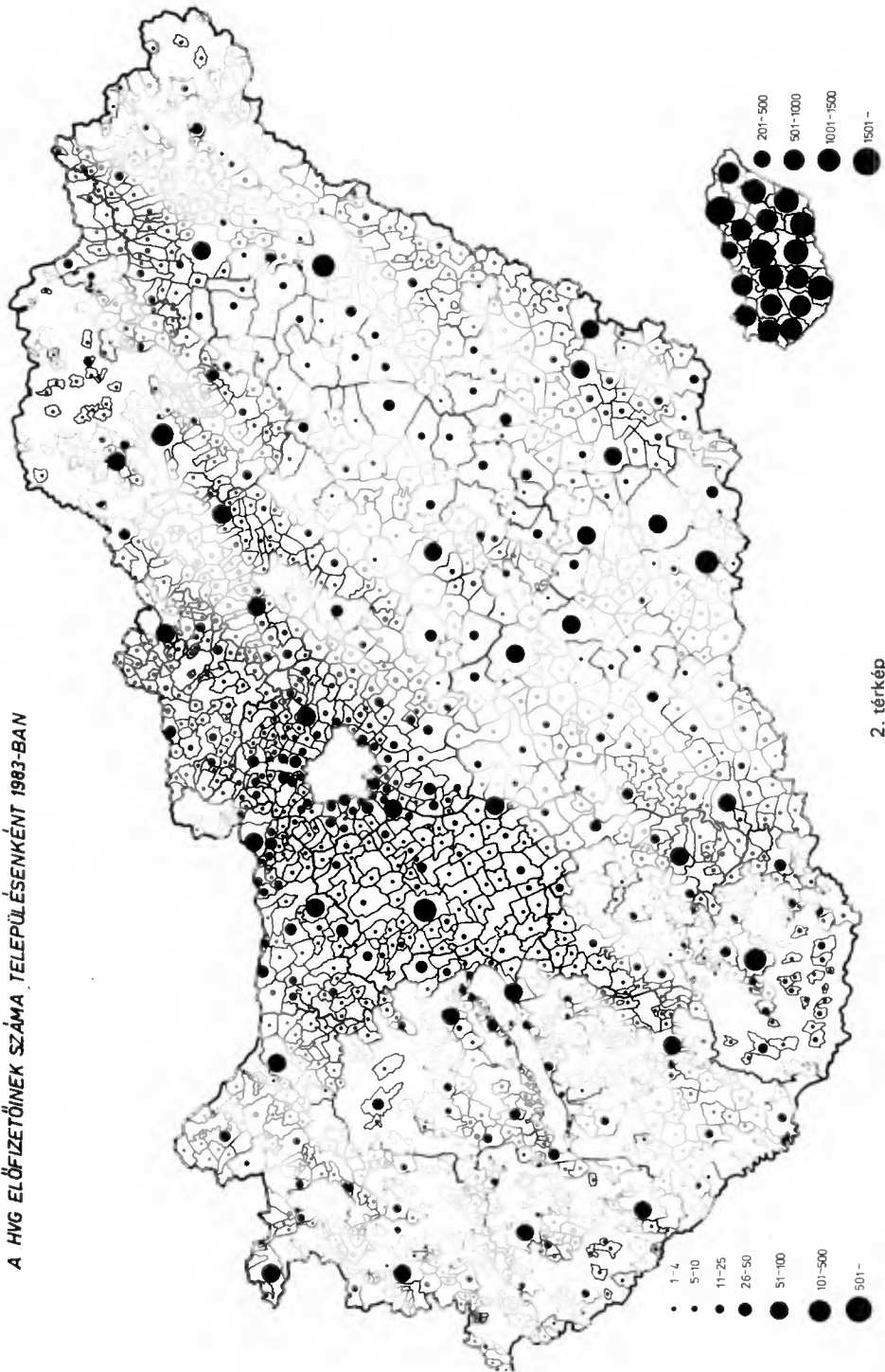
Ha az előfizetések megjelenését egyfajta innovációnak tartjuk a kulturális

A HVG ELŐFIZETŐINEK SZÁMA TELEPÜLÉSENKÉNT 1979-BEN

1. térkép

A HVG ELŐFIZETŐINEK SZÁMA, TELEPÜLÉSENKÉNT 1983-BAN

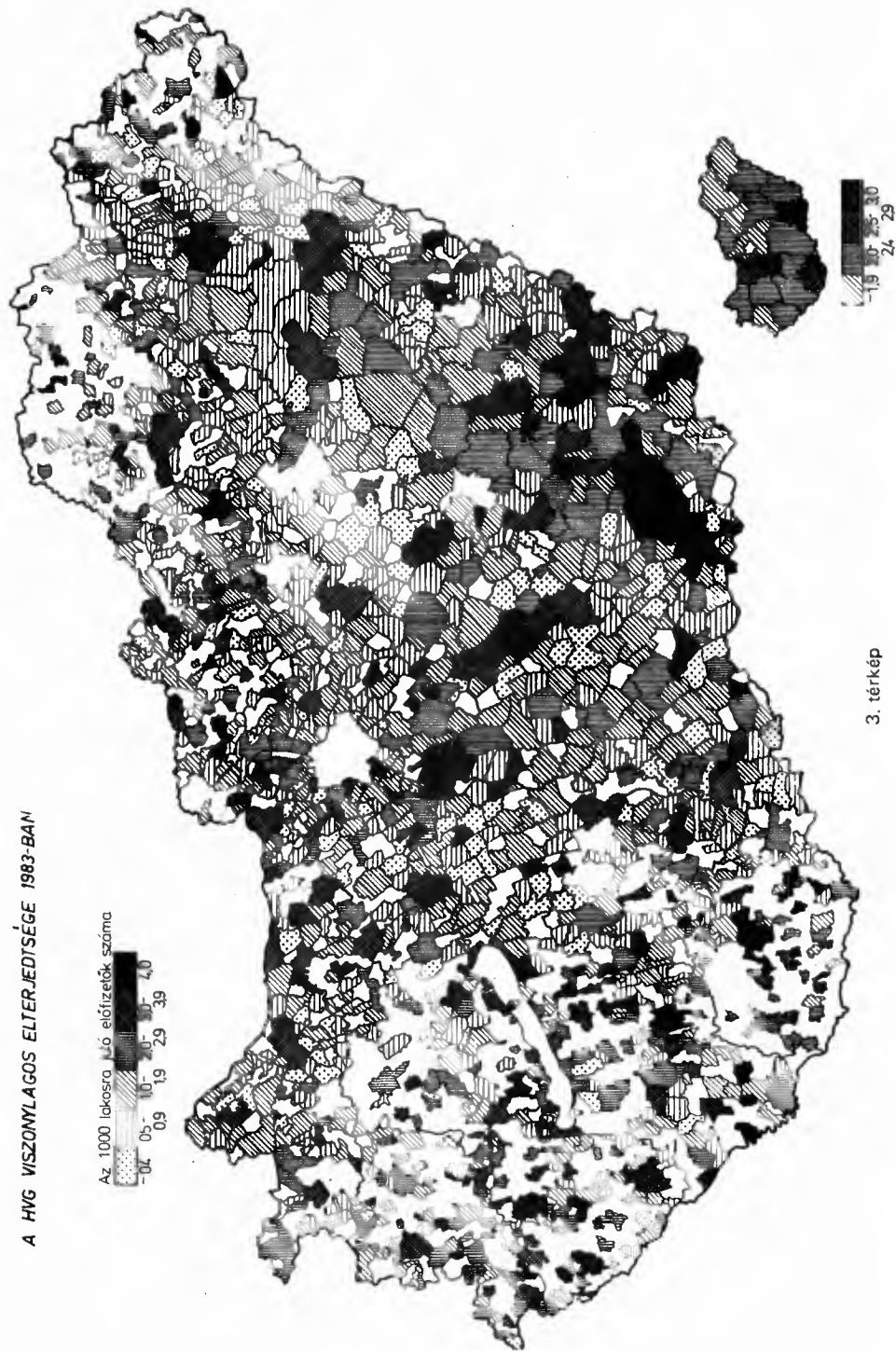
magatartások köréből, akkor az *1. térkép* alapján ennek az *innovációnak egy jellegzetesen hierarchikus terjedését véljük fölfedezni*. Legalábbis a Duna-Tisza közén, valamint a Dunántúlon egyértelműnek látszik a kép. Mintha három sugárnyalábot rajzoltunk volna föl; egyet dél-délkeleti, egyet északnyugati, egyet pedig délnyugati irányban. Az északnyugati és a dél-délkeleti „sugárnyaláb” kifejező; a délnyugati nagyjából a Balaton magasságában megtörik. Halványan egy negyedik terjedési vonal is dereng, mégpedig északkelet felé. (Emlékeztetünk: ezek a fő közlekedési vonalak — négy közülük —, amelyek a fővárost négy vidéki nagyvárosunkkal, Székesfehérvárral, Győrrel, Szegeddel, illetve Miskolccal kötik össze.) A *2. térképen* fölfedezni véljük ennek a sugaras terjedésnek a folytatását is. A dél-délkeleti terjedés kelet-délkelet felé szétterül. Az északnyugati terjedés továbbra is meglehetősen határozottan kivehető. A délnyugati terjedés a Balaton déli oldalán hosszabbodik meg, elérve Somogy megye déli határszélét. Sajnos, ez az északkeleti vonal továbbra is kevésbé kivehető, alig összefüggő.

Ha a hierarchikus terjedésnek ez a látszata igaz, akkor *vannak jellegzetes területek, amelyek kimaradnak a terjedésből*, illetve leglassabban telítődnek. Az *1. térkép* tanúsága szerint két ilyen „fehér foltja” van az országnak: a Dunántúl nagyobbik fele, de mindenekelőtt az ún. dél-dunántúli régió megyéi; valamint az észak-magyarországi régió az Alföld középső részével. A fehér foltok értelemszerűen fokozatosan zsugorodnak, de továbbra is körülhatárolhatók. Öt év múlva is (*2. térkép*) látszik, hogy — furcsa mód — a Bakony északnyugati lejtője, Pápa térsége, valamint Baranya a Dunántúlról azok a foltok, amelyekben még mindig nem találunk előfizetőket. Az észak-magyarországi régióból a volt Abaúj és Zemplén, valamint Szatmár — főként a határszél — „állt ellen” legtovább.

Ezek lennének tehát az innovációval szemben legkedvezőtlenebb környékek? Persze, csak az előfizetések terjedéséről beszélhetünk; ne tagadjuk azonban, hogy — Pápa térségének kivételével — a kép kielégíti a szokványos elvárásokat. A jelölt peremvidékek csaknem mind aprófalvasok, az aprófalvas térség valamennyi társadalmi, gazdasági hátrányával. Nem volna csoda, ha többek között egy kulturális innováció számára is ezek volnának a legnehezebben hozzáférhetőek. Mielőtt azonban a hierarchikus terjedésre, illetve az abból kimaradt térségekre végleg igent mondanánk, hipotézisünket a viszonylagos elterjedtséget ábrázoló térképekkel ellenőrizhetjük. A *3. térkép* szerint eléggé egyértelműen körülhatárolhatók a már említett térségek, hiszen ha nincs előfizetés, ezen a különféle mutatók alkalmazása mit sem változtat. A viszonylagos elterjedtséget mutató térkép azonban színezi a dunántúli lemaradásról alkotott eddigi képünket: jól látható ugyanis, hogy *aprófalvas körzetekben jelentős „előfizetési göcök” formálódtak ki*, miközben az alföldi és Duna melléki nagyfalvas térségekben azért az elterjedtség mégiscsak viszonylagos.

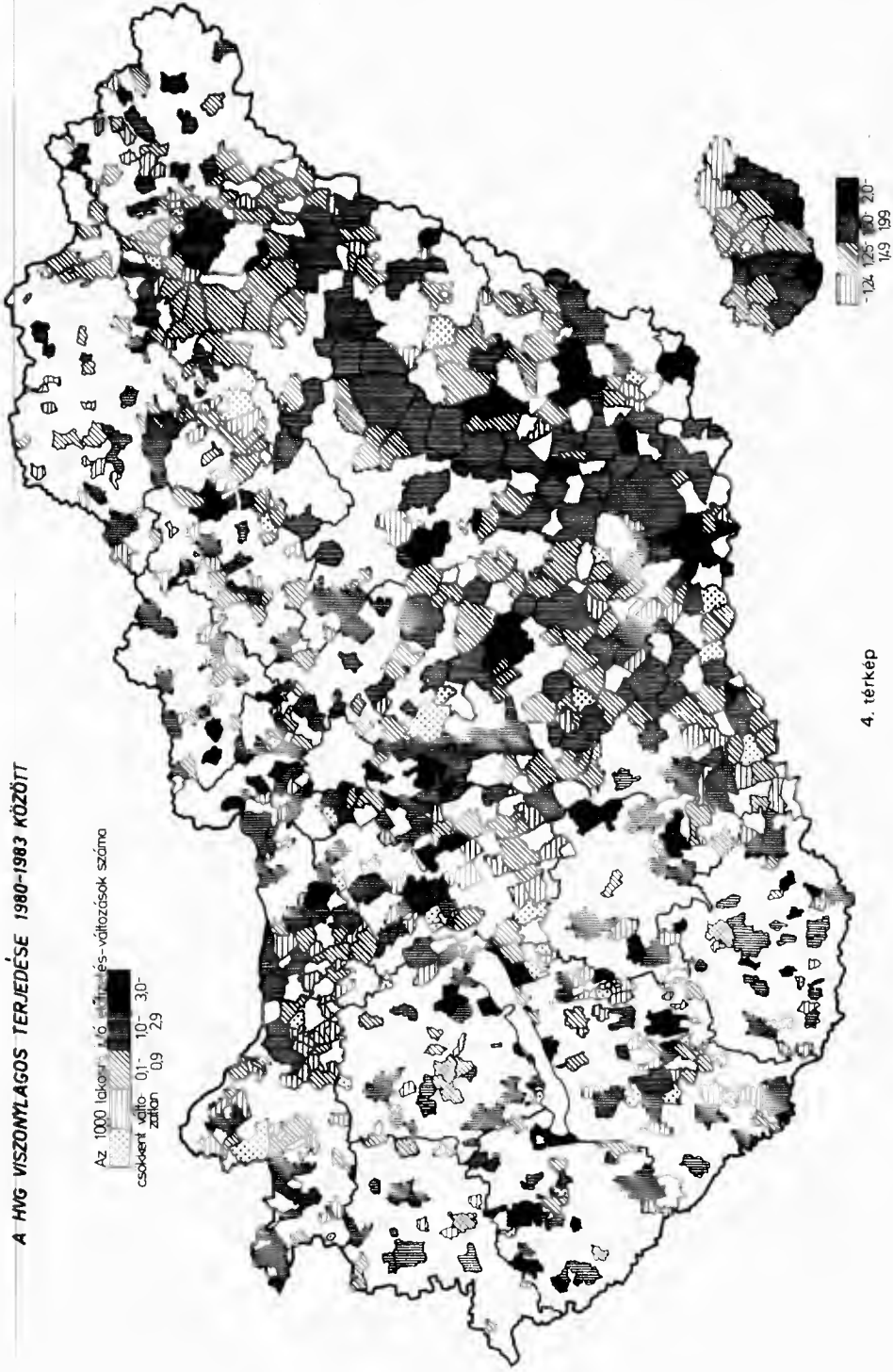
Visszatérve *1. térkép*ünkhöz, most rámutatunk egy olyan jelenségre, amely ellentmond a hierarchikus terjedésről alkotott fönti véleménynek. Az Alföld keleti részéről, zömmel Biharról és a Hajdúságról van szó, részben Békésről is. Ezek a területek valamennyi térképünk tanúsága szerint mintegy „magukat generálják”, azaz lát-szatra nem tudunk egyenest húzni az előfizetések itteni elterjedtsége és a főváros közé. Azt mondhatnánk tehát, hogy itt *olyan „innovációs göcöt” találtunk, amely*

A HVG VISZONYLAGOS ELTERJEDTSÉGE 1983-BAN

3. térkép

A HVG VISZONYLAGOS TERJEDÉSE 1980-1983 KÖZÖTT

4. térkép

nem a főváros közelsége, a vele való területi kapcsolat révén fogadta be ezt a kulturális innovációt.

De igaz-e ez? Nézzük ismét a viszonylagos elterjedtség mutatószámainak megoszlását (3. térkép). A szolnoki, bihari és hajdúsági nagyfalvak, különösen pedig a békési konurbáció jellegzetesen kiemelkedik. Tekintsük tehát egyelőre ezt a kelet-délkeleti térséget egyfajta „innovációs gócnak” (persze csak a HVG szempontjából). A viszonylagos elterjedtség térképének tanulmányozása azonban azzal az eredményvel jár, minthamásból is volnának effajta „gócnak”. Mindenekelőtt Szeged és vidéke, valamint az egykori Bács megye látszik ilyennek. Holott valójában „innovációs góc” egyedül Budapest lehet a HVG esetében. A többi térség, ahol magas az abszolút vagy relatív telítettség, egyszerűen csak a terjedés előrehaladott stádiumát képviseli. Feltehetően a kedvező adaptációs körülmények és a véletlen összegeződő hatására.

E „gócnak” dinamizmusát más oldalról a viszonylagos terjedési mutató területi megoszlásával is ellenőrizhetjük (4. térkép)¹¹. E térképek megerősítik azt az előbbi véleményünket, hogy *elsősorban a délföldi és az északalföldi régió megyéi voltak az elmúlt esztendőkből dinamikusak*. A Dunántúlon viszont jobbra a megyeszékhelyek emelkednek ki; és csak Komárom, valamint Győr-Sopron megye látszik jelentős kivételnek. A térkép a csökkenéseket is tartalmazza. Fölhívjuk a figyelmet arra, hogy míg a dél-alföldi térségekben a csökkenések általában „zárványszerűek” – többé-kevésbé dinamikus előfizető települések fogják közre őket –, addig a dunántúli csökkenések magukban állnak, és egyszerűen rontják a Dunántúlról kialakítható összképet. Itt visszatérünk Tab és vidékére, meg a hozzá hasonló, imént „innovációs gócnak” föltételezett térségekre, hogy rámutassunk: minden valószínűség szerint efemer jelenségről volt szó. A 4. térkép tanúsága szerint ugyanis ennek a vidéknek az előfizetése nem nőtt, ellenkezőleg, csökkent.

Beszélhetünk-e tehát a HVG előfizetésének hierarchikus, illetve – ellenkezőleg – körkörös (szomszédsági) elterjedéséről? Nem számítva most a két „ideáltípus” társadalmi-kulturális kötöttségeit – más-más földrajzi és társadalmi-gazdasági kontextusban figyelték meg, és alakították ki őket – kérdés, vajon egy központi lap előfizetése terjedhet-e másképp, mint az ország szellemi (és kiadói) központjából kiindulva. Ami természetesen nem kell értelemszerűen azt jelentse, hogy a fővárostól mért földrajzi távolság mértékében törvényszerűen növekedni, illetve csökkenie kell például a lap előfizetőinek. E meggondolásokkal együtt azt mondhatjuk, hogy *északnyugatra, illetve délkeletre eléggé egyértelműen hierarchikus modell szerint figyelhetjük meg a terjedést*. Találtunk olyan térségeket – mindenekelőtt az Alföld dél-délkeleti részét –, amelyben *körkörös terjedési modell jobb magyarázatot adhat*. Viszont a Dunántúl jelentős részén a terjedést nem tudtuk modellbe foglalni. Emellett *találtunk tartós „fehér foltokat”* ott is, ahol számíthattunk rá – az ország aprófalvas peremvidékein –, de ott is, ahol erre alig számítottunk (a Dunántúl északi felén).

Az észlelt különbségek magyarázatát abban látjuk, hogy míg az *Alföld déli és keleti részeiben vannak ún. regionális szellemi központok*, amelyek kisugárzó hatása a főváros közelségétől függetlenül is érvényesülhet, addig a Dunántúlon ilyen szellemi központ, úgy tűnik, legalábbis ebben a vonatkozásban még nem alakult ki. (Elgondolkodtató például, hogy Szeged előfizetési mennyivel dinamikusabban alakul-

tak, mint, mondjuk Pécsé). Ott, ahol közepes méretű települések alkotják a dunántúli térséget, ez a hatás különbözőképp egyensúlyozható ki. (Tab és vidéke a példa rá, hasonló példákat érdemes még – a további kutatás céljából is – gyűjteni.) Ott azonban, *ahol aprófalvas vidék veszi körbe a szellemi központot, és az nem sugározza rájuk hatását, a fejlődés tartósan visszamarad.* Erre Pécs és Baranya sajátos viszonya lehet a példa.

Az ország északi felében más a helyzet. Az észak-dunántúli régióknak nincs ugyan szellemi kisugárzó központja, de a főváros közelsége, valamint számos nagyobb városa jól segíti az előfizetések terjedését. (Ez a helyzet egyébként, nagyjából Székesfehérvár magasságában a Fejér megyei településekkel is.) Viszont az észak-magyarországi régióban, ahol valójában Miskolcnak volna regionális szellemi központ szerepe, ez a hatás látnivalóan nem érvényesül. Nógrád esetében mintha a főváros közelsége sem segítene. Abaúj és Zemplén megyék egykori területei nem kapcsolódnak Miskolc kisugárzó hatásához; Szatmár falvai pedig mintha Nyíregyházától esnének távol (amely maga sem eléggé tudja a szellemi regionális központ szerepét betölteni).

IV. Összegzés

A szakirodalom tanulságait is figyelembe véve saját kutatási eredményünket a következőkben foglalhatjuk össze. *Az előfizetések elterjedtségét befolyásolja, hogy az előfizetők milyen távol laknak a fővárostól;* de teljesen egyértelműen nem határozza meg. *A főváros messzeségét kiegyenlíthetik vagy legalábbis enyhíthetik ún. regionális szellemi központok;* ezek hiánya viszont a főváros távolságának hatását valósággal megsokszorozza. A megyék előfizetéseinek elemzése alapján őket négy típusba tudjuk sorolni. Az egyik típus alacsony előfizetési szintről kis dinamikával fejlődött tovább, a második típusba tartozók viszont alacsony induló szintről fejlődtek alacsony dinamikával, míg a negyedik típusba olyan megyék tartozhatnak, amelyek magas induló szintről jelentős dinamikát mutattak. Úgy találtuk, hogy *az induló szintben elsősorban a települések nagysága játszik közre* (és még egyéb, föl nem derített társadalmi tényezők), *a dinamikában viszont a szellemi központ kisugárzó hatása.* Ez lehet a főváros, ennek közelsége; de lehet egy-egy regionális központ elérhető volta is. Néhány sajátosságot viszont csak tüzetesebb társadalomkutatás deríthet föl; így például a Csongrád megyei települések magas induló előfizetéseit (Szeged nélkül is), vagy a Tolna megyei falvakban tapasztalható gyors előfizetés-terjedést.

Az előfizetések elterjedtsége és terjedési dinamikája alapján látszólag *el tudunk határolni néhány „innovációs gócot” az országban. Másfelől el tudunk különíteni olyan térségeket, amelyek ebből az innovációs folyamatból kimaradtak.* Ilyen térségeknek találtuk a Dél-Dunántúl aprófalvas területeit, elsősorban Baranyában, az észak-dunántúli régióban pedig Pápa vidékét. Az észak-magyarországi régióban a volt Abaúj és Zemplén települései látszanak ilyeneknek; Magyarország keleti csücskében pedig a szatmári falvak. Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy különösen az észak-dunántúli elmaradás, valamint a dél-alföldi „innovációs gócek” igényelnének behatóbb

vizsgálatokat. Hasonlóképp fölhívjuk a figyelmet néhány másodlagos, inkább közvetítő jelentőségű környékre, mint a Somogy megyei Tab és vidéke, Tolna megye már említett gyors felfutása és így tovább.

Végül szeretnénk hangsúlyozni, hogy az itt felsorolt megállapítások inkább egyfajta munkahipotézisek, mint minden oldalról megbízhatóan igazolt állítások. Úgy látjuk, hogy ehhez további kutatásokra volna még szükség a következő területeken:

- a mutatók finomítása, új mutatók bevonása az elemzésbe, új mutatók képzése;
- újabb statisztikai eszközök használata, kiterjesztésük nagyobb mintaterületre (akár egy országos elemzés keretében is);
- valamint a kérdéssé tett esetek tüzetesebb esettanulmányyszerű vizsgálata a már többszöri emlegetett *ecological fallacy* lehetséges mértékű kiküszöbölése végett is.

JEGYZETEK

1. A tanulmány az innovációk területi terjedését vizsgáló MTA-kutatás részeként született. A teljes kézirat megtalálható az MTA Regionális Kutatások Központja, illetve az Oktatókutató Intézet dokumentációjában.
2. T. HÄGERSTRAND: Aspects of the spatial infrastructure of social communications and the diffusion of information. *Regional Science Association Papers* 1966, pp. 27–42; E. M. ROGERS, F. F. SHOEMAKER: *Communication of Innovations*. New York: Free Press 1971; R. R. SIELING et al.: *Studies in the Diffusion of Innovation*. Saint Louis: The Ohio State University 1975; L. A. BROWN: *Innovation Diffusion*. London: Methuen 1980. A szakirodalom egy teljesebb áttekintését közli FORRAY R. KATALIN, KOZMA TAMÁS szerk.: *Oktatóskológia*. Oktatókutató Intézet 1986, 254–261.
3. J. ROBINSON: The ecological fallacy. *American Sociological Review* 1951, pp. 15–32.
4. *Oktatóskológia* pp. 256–258, illetve 259–261.
5. Köszönettel tartozunk a Posta Központi Hírlap Irodának, amely – országos és megyei hálózata révén – segítséget nyújtott az adatok begyűjtéséhez, ill. összegezéséhez.
6. ENYEDI GYÖRGY (MTA Regionális Kutatások Központja) tanácsa alapján. Az egész földolgozáshoz adott további javaslatait is ehelyütt szeretném megköszönni.
7. Később javítottuk a mutatóinkat, és az 1980–83 közötti előzetesek különbségeivel számoltunk. A problémát ez sem oldotta meg, bár a mutató értékének eloszlása országosan így egyenletesebbé vált. Kutatásunk egyik eredményeként elővételezhetjük, hogy újabb, jobb terjedési mutatót szükséges a továbbiakban, ill. hasonló kutatásoknál használni.
8. KOZMA TAMÁS: Szellemi életünk regionális központjai. *Magyar Tudomány* 1983/3. pp. 181–194.
9. DEÁK ZS. – FORRAY R. K. – KOZMA T. – RÉPÁSSY H. – VÁAMOS D.: A felsőoktatási hálózat fejlesztésének területi-társadalmi feltételei. *Tervezéshez kapcsolódó kutatások* 65. (Oktatókutató Intézet 1983.)
10. A településkategóriákba soroláskor a KSH területi számjelrendszerét használtuk föl, amit OTTIR elnevezésű adatbázisunkba építettünk bele. Itt csak a legfontosabb kategóriákkal dolgozunk.
11. Vö. erről a *Békési Élet* 1978. XII. évfolyamának vitáját, valamint TÓTH JÓZSEF szerk.: *Mezőberény – a helyét kereső kisváros*. Békéscsaba 1980, pp. 177–186.

TAMAS, KOZMA:

THE SPATIAL DIFFUSION OF A CULTURAL INNOVATION

(Summary)

The paper contains the results of a study on the spatial diffusion of a Hungarian popular professional magazine the *Heti Világgazdaság* or HVG (World Economical Weekly) which is published in Budapest from 1978. The findings can be summarized in the light of relevant literature as follows:

The spatial expansion of subscriptions is influenced, though not definitely determined, by the distance of subscribers' homes from the capital. The so-called regional intellectual centres may counterbalance, or at least lessen, the effect of remoteness from Budapest but their absence virtually multiplies it.

The 19 counties of Hungary were grouped – on the basis of their initial subscription rates and subscription dynamics – into four classes:

- the first class demonstrated a slow development from a low level of subscription rate;
- the second moved from a low level upwards at a rapid pace;
- the third class of counties shifted from a high level with little dynamics; and finally
- the fourth group displayed high levels of both subscription rate and dynamics.

The initial subscription rate was found to be influenced significantly by the population size of settlements (and other, yet undisclosed, social factors) while its dynamics could be related to the 'irradiation' effect of intellectual centres: either the vicinity of the capital or the accessibility of a regional centre. Certain extreme cases like the high initial subscription rates in Csongrád county (even without the regional centre Szeged) or the rapid diffusion of subscriptions in the villages of Tolna county need further thorough investigations.

It was apparently possible to identify some 'innovation centres' within Hungary on the basis of the spatial extent and the diffusion dynamics of subscriptions. *Areas which were left out of this innovation process could also be identified.* Such areas were found in the regions of small villages within South-Transdanubia, firstly in Baranya county as well as in North-Transdanubia, around Pápa. In North-Hungary, the settlements of Abaúj and Zemplén while in the eastern end the villages of Szatmár seem to be in a similar situation. Further in-depth research is therefore thought to be required into the backwardness in North-Transdanubia and into the 'innovation centres' in South-Alföld. Similarly, it is necessary to call the attention to certain 'secondary' regions which are important in the transmission of innovation e.g. Tab and its environs in Somogy county or Tolna county which was already mentioned for the rapid innovation diffusion there.

Translated by Eta Daróczy

КОЗМА, ТАМАШ:

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ИННОВАЦИИ

(Резюме)

Принимая во внимание и выводы из специальной литературы, результаты наших исследований могут быть суммированы в следующих. *Распространение абонирования несколько зависит от расстояния местожительства абонентов от столицы, однако, зависимость не строго определенная. Дальность столицы может быть выровнена или, по крайней мере, смягчена т. н. региональными интеллектуальными центрами; отсутствие же последних словно умножает влияние дальности столицы. На основе подписок на вжнедельник*

ник „Хети Вилаггаздашаг” (Мировая экономика за неделю) медье могут быть зачислены в четыре типа. Первый тип медье развивался с нижнего раннего уровня с небольшой динамикой, а второй – также с нижнего начального уровня с большой динамикой. Для медье третьего типа характерен высокий первоначальный уровень и последующая медленная динамика, в то время как четвертый тип развивался с высокого исходного уровня со значительной динамикой. Выяснилось, что *в исходном уровне в первую очередь играет роль величина поселения* (а также и другие, до сих пор еще не определенные общественные факторы). *А динамика в основном зависит от влияния излучения интеллектуального центра.* Влияние может оказать сама столица, ее близость, а также доступность какого-нибудь регионального центра. Некоторые особенности могут быть выявлены только более подробным социальным исследованием, как, например, высокий исходный уровень абонирования в поселениях медье Чонград (не считая даже город Сегед), или, высокий темп распространения подписки в сельских поселениях медье Тольна.

На основе распространения абонирования и динамики его диффузии видимо удалось *определить в стране некоторые очаги инновации.* С другой стороны, стало возможно *разграничить такие пространства, которых не коснулся процесс инновации.* Такими оказались территории Южного Дунантуля с характерно мелкими деревнями, в первую очередь в медье Баранья, далее, окрестность города Папа в регионе Северного Дунантуля. Ситуация кажется подобной в случае поселений бывших медье Абауй и Земплен в Северной Венгрии, а также для сел района Сатмар в восточном уголке страны. На основе всего этого думается, что более детальные исследования требуются для изучения отставания в Северном Дунантуле, далее, для анализа „очагов инновации” в Южном Альфёльде. Заслуживают внимание некоторые вторичные, скорее посреднические пространства, как поселение Таб и его окрестность в медье Шомодь, а также упомянутый быстрый прогресс в медье Тольна, и т. д.

Перевел: Тамаш Бауко

FORRAY R. KATALIN:

A KÖZOKTATÁSI INTÉZMÉNYHÁLÓZAT ÉS A HELYI TÁRSADALOM

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején sok figyelem fordult a magyar népesség iskolázottságának emelkedésére; e tanulmány szerzője is több helyen elemezte ezt a nagy sodrásúnak látott folyamatot. Időközben azonban az iskolázottság növekedési üteme lelassult, és egyéb tényezők mellett a területi különbségek konzerválódása is arra utal, hogy a vártnál nagyobb súlyú probléma maradt a hiányos iskolázottság. Még mindig tömegesen vannak az aktív keresők között (is) általános iskolánál alacsonyabb végzettségűek. Arányuk csaknem eléri az érettségizettekéket (1. táblázat).

Mivel itt fiatal és középkorú népességről van szó, nem háríthatjuk a félféldális múltra a felelősséget csonka iskolázottságukért. A tanulmány nem választ, megoldási lehetőséget keres, hanem egy kutatás első lépéseként azt próbálja „kitapogatni”, hol lenne szervezeti lehetőség az iskolázottsági hiányok korrigálására.

Amikor az ország településeit aszerint vizsgáljuk meg, milyen oktatási intézmények működnek bennük, akkor egy elméleti és egy gyakorlati megfontolásból indulunk ki.* Elméletileg ugyanis azt feltételezzük, hogy az oktatási intézmények megléte vagy hiánya, az oktatási intézmények szintje és típusa szoros összefüggésben van a helyi társadalmak jellegével. Ha tehát a településeket az oktatási intézményekkel való ellátottság szempontjából csoportosítjuk, társadalmilag eltérő településtípusokat írhatunk le. Gyakorlati szempontból azt tartjuk fontosnak, hogy a csonka iskolázottságuk eljuttatása a befejezett iskolai végzettségig másfajta szervezeti megoldásokat igényel és tesz lehetővé olyan helyeken, ahol működik oktatási intézmény, mint ott, ahol nincsen. Ebből a szempontból persze nem egyenértékűek az oktatási intézmények. Az óvoda vagy a csak alsó tagozatú általános iskola pedagógusaira nem lehet ugyanúgy gondolni például a felnőttoktatás megszervezése során, mint a teljes általános iskola tanáira. Bármely oktatási intézmény azonban olyan hely, ahol jelen van a szervezett oktatás, és ennek esetleg a felnőttoktatás lehetőségei szempontjából is van jelentősége.

A településeket e szempontból először az alábbi csoportokra osztottuk:

- nincs közoktatási intézmény (706 település)
- csak óvoda van (135 település)
- csak alsó tagozatú általános iskola van (252 település)

*A vizsgálat az Oktatáskutató Intézetben létrehozott OTTIR adatbázis 1980-as adatain történt. A matematikai elemzések elvégzéséért HOFFER JÁNOSnak tartozunk köszönettel.

Az aktív keresők megoszlása iskolázottsági szint és nemek szerint

1. táblázat

Összesen	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás	középiskola	felsőfokú végzettség
5 068 840	936 830 18,5 %	1 794 353 35,4 %	845 272 16,9 %	1 071 166 21,1 %	412 219 8,1 %
Férfi					
2 866 794	511 193 17,8 %	923 183 32,2 %	660 812 23,1 %	520 916 18,2 %	256 690 8,7 %
Nő					
2 202 046	425 637 19,3 %	871 170 39,6 %	193 460 8,8 %	550 250 25,9 %	161 529 7,3 %

Forrás: Népszámlálás, 1980. 33. kötet. KSH. Bp.

- óvoda és alsó tagozatú általános iskola van (307 település)
- csak teljes általános iskola van (74 település)
- óvoda és teljes általános iskola van (1.376 település)
- óvoda, teljes általános iskola és középiskola van (183 település)

Megjegyezzük, hogy csak közigazgatásilag önálló településeket vizsgáltunk, mivel adatokkal csak ilyenekről rendelkezünk. Azaz nem kezelhetjük külön a tanyákat, a közigazgatásilag összekapcsolt településeket, az újonnan formálódó, de önálló jogi státussal (még) nem rendelkező településeket, jóllehet, ezekben az iskolázás szervezeti formáinak kialakítása esetleg külön megoldást igényelne.

Néhány változó szempontjából páros összehasonlításokat végeztünk a településcsoportok között. Két településcsoport mutatkozott hasonlóknak a statisztikák tükrében: az, ahol óvoda és alsó tagozatú általános iskola működik, valamint az, ahol teljes általános iskola van, óvoda azonban nincsen. A két csoport között egyetlen szempontból van matematikailag szignifikáns különbség: a népességszámban. És itt sem – mint vélhetnénk – a teljes általános iskolával rendelkező települések „javára”. *Nagyobbak, népesebbek azok, amelyek óvodával és alsó tagozatú általános iskolával rendelkeznek.*

Ezt az eredményt legalábbis elgondolkodtatónak tartjuk, több szempontból is. Ahol van elég gyerek óvoda és alsó tagozatú általános iskola működtetéséhez, ott teljes általános iskola létesítéséhez is volna. Elképzelhető másfelől – s ez indokolná a társadalomstatisztikai szempontú azonosságot a két településcsoport között –, hogy a teljes általános iskola nyolc tanéve, a bennük dolgozó pedagógusok száma, a foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya, az iskola társadalmat és kultúrát szimbolizáló ereje egyenértékű az óvoda és az alsó tagozatú általános iskola összesen hét tanévével.

I. Az alapellátás nélküli települések

A közoktatási intézménnyel nem rendelkező települések csoportja gyakorlatilag minden szempontból különbözik az összes többitől (a néhány kivételre még röviden visszatérünk), s a különбözés mindig rosszabb helyzetet jelent (2. táblázat). Megfogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy a szociokulturális szempontból legrosszabb helyzetben lévő települések veszítették el iskoláikat, nem sikerült óvodához jutniuk; és úgy is, hogy az oktatási intézmények hiánya rontotta társadalmi-kulturális helyzetüket. Az összefüggés valószínűleg mindkét irányban érvényesül, és többszörösen hátrányos helyzetet eredményez. Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a települések teljes mértékben homogén csoportjáról lenne szó; sőt vannak a csoportban szélsőségesen eltérő települések. Ha a pozitívumokat emeljük ki, akkor figyelmet érdemel, hogy a népesség által elvégzett osztályok átlagos száma néhány helyen magasabb, mint a legiskolázottabb településcsoportok átlaga. S nem véletlenül hivatkozunk a másik pólusra: e településcsoportban még azok is, amelyek az érettségizettek igen magas arányával jellemezhetők, e tekintetben elmaradnak a jobban iskolázott települések átlagától.

A településcsoport 15 éven felüli népességének több, mint a fele csonkán iskolázott, azaz nem rendelkezik befejezett általános iskolai végzettséggel sem. A szélső érték riasztóan magas: negyven évvel az általános iskola kötelezővé tétele után van település, amelynek 15 éven felüli lakosságából 85 % nem végezte el a nyolc osztályt (a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tarnabarakony), 45 településen pedig a korcsoportnak több, mint a kétharmada csonkán iskolázott. Ezek zömmel törpefalvak Somogy és Zala megyében, illetve kisebb számban Borsod és Szabolcs-Szatmár megyében.

Ha a korszerkezet mutatóit vesszük szemügyre, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy kisebb az óvodás, illetve iskoláskorúak aránya, nagyobb az idősebbeké, mint más településcsoportokban. Ám semmiképpen sem állíthatjuk, hogy egyszerűen „elöregedett” településekről van szó. Kivételképpen van olyan helység, ahol a lakosságuk több, mint a fele hatvan éven felüli, de olyan is, ahol arányuk 10 % alatt marad. Még azt is hozzá kell tenni, hogy e települések közül csak 51-ben van ipari telephely (a települések 7 %-ában), azaz nemcsak a közoktatási intézmények, hanem az olyan társadalmi, termelő szervezetek is hiányoznak ezeken a lakóhelyeken, amelyek esetleg érdekeltté tehetők abban, hogy dolgozóikat az általános iskola befejezéséig eljuttassák.

A foglalkoztatottak döntő hányada (48 %-a) a mezőgazdaságban dolgozik. A szellemi foglalkozásúak aránya rendkívül alacsony (10 %), és van olyan település is a csoportban, ahol egyetlen szellemi munkakörben dolgozó sincsen – mint ahogyan nincsen érettségizett vagy diplomás sem. A településeknek ez a csoportja lényegében a hiánnyal jellemezhető, és pedig a magasabb vagy átlagos kulturális javak, illetve az azokkal rendelkezők hiányával. Egyetlen vizsgált szempontból jobb a helyzet a csoportban, mint másutt: a 100 lakásra jutó személyek számában. Ez nyilvánvalóan a lakosság idősödésével és fogyásával van összefüggésben, s az adat semmit nem mond a lakások minőségéről.

Valószínűleg ezzel is kapcsolatban van az, hogy e településekre a kirívóan

Az oktatási ellátottság szerinti településcsoportok néhány jellemzője

2. táblázat

	Semmi	Csak ovi	Csak alsó	Ovi+alsó	Csak ált.	Ovi+ált.	Minden
TELEPÜLÉSLÉLEKSZÁM							
Átlag	329,0	636.9	526.8	824.2	740.7	2262.1	24128.3
Szórás	173.1	279.9	211.0	285.7	355.7	1839.4	31550.6
Maximum	1033.0	3004.0	1396.0	2547.0	1896.0	21455.0	207303.0
Minimum	20.0	305.0	152.0	240.0	135.0	256.0	1563.0

A 0-7 OSZTÁLYT VÉGZETTEK ARÁNYA A 15 - X évesek között							
Átlag	52.3	48.9	50.4	47.4	47.8	46.0	33.1
Szórás	8.0	7.3	7.7	7.0	7.4	7.6	7.9
Maximum	85.1	74.0	74.0	68.4	65.9	67.8	51.2
Minimum	29.9	34.3	25.0	26.3	32.0	15.5	13.9

A LEGALÁBB ÉRETTSÉGIZETTEK ARÁNYA A 18 - X évesek között							
Átlag	7.1	9.0	7.8	9.5	9.7	11.2	22.3
Szórás	3.5	3.4	3.1	3.8	4.0	4.2	7.0
Maximum	22.2	19.5	18.0	33.7	21.1	35.6	40.9
Minimum	0.0	1.9	0.4	1.7	2.3	3.8	9.4

A 60-X ÉVESEK ARÁNYA							
Átlag	23.8	21.7	20.6	20.0	19.9	18.3	15.2
Szórás	6.3	4.6	5.4	4.7	4.3	4.1	3.3
Maximum	53.8	35.1	38.2	38.2	31.9	31.9	24.5
Minimum	8.7	11.4	6.2	9.4	13.0	4.1	3.8

AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA							
Átlag	30.0	31.1	35.4	32.8	32.8	33.6	43.5
Szórás	13.5	13.8	16.6	15.0	16.5	15.1	11.3
Maximum	69.7	69.3	78.9	77.6	83.8	84.9	82.4
Minimum	2.6	5.9	3.0	2.1	7.1	2.3	8.9

A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA							
Átlag	47.9	44.5	41.3	42.1	41.3	38.8	18.0
Szórás	16.4	16.2	18.6	18.3	17.9	17.3	10.9
Maximum	87.9	79.8	90.1	90.6	79.7	85.3	47.8
Minimum	2.7	9.0	3.9	5.0	5.4	2.0	1.6

A SZELLEMI FOGLALKOZÁSÚAK ARÁNYA							
Átlag	10.9	13.7	12.0	14.5	14.7	16.6	29.3
Szórás	5.1	4.6	4.8	5.2	5.6	5.2	7.5
Maximum	29.5	30.8	27.0	45.0	34.3	43.5	49.3
Minimum	0.0	4.5	0.1	3.9	1.9	4.1	13.5

magas arányú népességcsere a jellemző: egyetlen év alatt 100 lakosra kerekén 12 beköltöző és 13 kiköltöző jutott. Van olyan szélsőséges helyzetű település e csoportban, amely – nyilván a véletlennek is van ebben szerepe – a vizsgált évben lakosságát szinte teljes egészében elvesztette. Más, alig népesebb településeken 5–7 % a megfelelő arány. A közintézmények hiánya, a helyi társadalmak csonkasága, elöregedése mellett legalább ennyire hátrányt jelentő tényező a népesség cserélődése, mivel teljesen szétzilálja a közösségi kapcsolatokat (ha még egyáltalán maradtak), lehetetlenné teszi társadalmi integráció kialakulását.

A mindenfajta társadalmi szervezetet nélkülöző települések (feltételezhetően erősen szelektív) ki- és beköltözései megnehezítik a központi beavatkozást a lakosság iskolázottságának emelésére már csak azért is, mert az esetleg itt és most „felfedezett”, esetleg beiskolázott férfi vagy nő nem bizonyosan lesz megtalálható ugyanott egy év múlva is.

II. Részlegesen ellátott településcsoportok

Az intézményellátottság szerinti csoportosításról azt gondoltuk, hogy „tiszta” hierarchiát kapunk: minnél magasabb szintű oktatási intézmény működik valahol, annál nagyobb a népességszám, jobbak a társadalomstatisztikai mutatók. Ám ez csak bizonyos szempontból igaz. Ahol egyetlen közoktatási intézmény sincsen, az a településcsoport valóban negatív irányban tér el az összes többitől. Ugyanígy fixálhatjuk a skála másik végpontját: ahol valamennyi oktatási intézménytípus megtalálható, az a csoport pozitív irányban tér el az összes többitől. Ahol nincsen oktatási intézmény, az a legkisebb lélekszámú településtípus, ahol minden oktatási intézmény van, az a legnagyobb. A lélekszámmal kapcsolatban ki kell emelni: nincsen abszolút határ, ahonnan felfelé már bizonyosan működik oktatási intézmény. Van ezer körüli lakosságú település, amelynek sem óvodája, sem iskolája; háromezres lélekszámú, ahol vagy óvoda, általános iskola nincsen; van alig kétszáz lakosú, ahol alsó tagozatú iskola működik; hasonló nagyságú, melynek óvodája, iskolája is van.

Továbbá ahol nincsen oktatási intézmény, az a „legidősebb” korszerkezetű, legalacsonyabban iskolázott, leginkább mezőgazdaságból élő és leginstabilabb népességű településcsoport. Ahol pedig mindenféle oktatási intézmény működik, az a legnagyobb népességű, „legfiatalabb”, legiskolázottabb, a legtöbb szellemi dolgozót foglalkoztató, a leginkább tercier ágazatok által meghatározott, legtöbb munkahelyet kínáló településcsoport.

A közbülső csoportokban úgy tűnik, hogy az óvoda léte vagy nemléte „zavarja össze” a hierarchiát. Szinte azt mondhatnánk, van-e óvoda a faluban, jobban kifejezi az egyéb adottságokat, mint az, hogy van-e iskola. A kapcsolat valószínűleg fordított: az egyébként jobb adottságokkal rendelkező kistelepüléseknek nagyobb esélyük van a szolgáltatás jellegű oktatási intézmény, az óvoda megszerzésére, mint az egyébként is rosszabb adottságokkal rendelkezőknek. Ám mint a társadalmi folyamatokkal kapcsolatban gyakran megfigyelhető, nehezen választható el az ok és az okozat, a tényezők hajlamosak összeadódni, önerősítő mechanizmusokként, halmazati

hatásokként működni; a jobb feltételek javulást, a rosszak további romlást indukálnak, s az ördögi körökből nehéz a szabadulás.

A hierarchia „összezavarodását” figyelhetjük meg, ha az óvodával rendelkező települések 135 faluból álló csoportját a csak alsó tagozatú általános iskolával rendelkezők 252 településből álló csoportjával vetjük össze. Az eltérések a költözködés és a tercier ágazatban foglalkoztatottak arányain kívül minden egyéb szempontból szignifikánsak. Az eltérés iránya azonban a várttal ellentétes. *A csak óvodával rendelkező települések a nagyobbak, iskolázottabbak.* (A népességszám különbsége átlagosan 100 főt jelent, a minimum- és maximumértékek közötti eltérés, a szóródás ennél sokkal nagyobb: vö. 2. táblázat.)

Az óvodával rendelkező települések csoportjában 50 % alá csökken a csonka iskolázottságuk aránya. Ennek viszonylagos jelentősége nagyobb, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a 60 éven felüliek hányada magasabb, mint a másik csoportban. A csak alsó tagozatú általános iskolával rendelkező települések között vannak olyanok, ahol egyetlen diplomás sem lakik: a tanító nénik, tanító bácsik valószínűleg a felsőfokú tanítóképzés bevezetése előtt szerezték meg képesítésüket, más képzettségű ember pedig alig-alig van a 252 faluban. Ahol óvoda van, ott minden esetben él diplomás is.

A csak óvodával rendelkező települések lakossága viszont szignifikánsan „idősebb” korszerkezetű, mint az előbbi: alacsonyabb az óvodás- és az iskoláskorúak, magasabb a 60 éven felüliek részaránya. (A gyermekek száma korévenként átlagosan 6 fő az óvodával rendelkező települések csoportjában, 5 az alsó tagozatú iskolával rendelkezőkében.) Ez az életkori szerkezet – mint az ország legtöbb falusias vidékén – a mezőgazdaságban dolgozók magas részarányával jelentkezik együtt. Itt azonban a tradicionális szektorális megoszlás ellenére több a szellemi foglalkozású, mint a csak alsó tagozattal rendelkező települések csoportjában. Emellett valamivel magasabb az ipari telephellyel rendelkező települések hányada is (17, ill. 15 %). Viszonylag fejlettebb gazdaságú települések ezek, ez magyarázná a magasabb iskolázottságot, a szellemi foglalkozásúak magasabb részarányát. Talán éppen ezért kerültek olyan helyzetbe, hogy lakóhelyükön óvodát működtethessenek, vagy az elveszített iskola helyébe óvodát „szerezzenek”.

Óvoda és alsó tagozatú általános iskola együttesen 307 településen van. Ezt a csoportot a csak óvodával rendelkező településekkel összehasonlítva szignifikáns különbséget csak a népességszámban, a csonkán iskolázottak arányában és a korszerkezetben találunk. Az átlagos népességszám (824) csak 200-zal több mint az előbbi csoportban, de a korszerkezet kedvezőbbnek mondható: magasabb az óvodáskorúak és az iskoláskorúak, alacsonyabb a 60 évesnél idősebbek aránya. Azt mondhatnánk, az oktatási intézményhálózat itt – más településcsoportokkal összehasonlítva – jobban megfelel a demográfiai viszonyoknak. Bár több helyen van (a települések 20 %-ában) ipari telephely, jellegzetesen mezőgazdaságból élő települések tartoznak e csoportba is.

Külön csoportként kezeltük azt a 74 települést, ahol óvoda az adatfelvétel idején nem volt, de teljes általános iskola működött. Ennek a csoportnak a jellemzői megerősítik korábbi megállapításainkat: az óvoda léte vagy hiánya jobb indikátora a társadalmi viszonyoknak, mint az általános iskoláé. Ugyanis a településeknek így kép-

zett csoportja alig tér el azoktól, csak ahol óvoda vagy óvoda és alsó tagozatú általános iskola működik; mutatói viszont jobb körülményekre utalnak annál a településcsoportnál, ahol csak alsó tagozatú általános iskola van, óvoda pedig nincsen. A lakosságszám átlagosan 740 fő településenként, ami szignifikánsan eltér ugyan minden más csoporttól, messze alatta marad azonban azoknak a becsléseknek, egykori „kódexeknek”, hogy mekkora településen érdemes és lehetséges teljes általános iskolát fenntartani.

A népesség korszerkezete, iskolázottsága, foglalkoztatottsága szempontjából egyáltalán nem tér el az óvodával és alsó tagozattal rendelkező települések csoportjától. Ezért – pusztán statisztikai szempontból – akár azonosnak is tekinthetjük azal. Amiben mégis különbözik, az a felnőttoktatás szempontja. Amit másfajta, alacsonyabb szintű oktatási intézményekkel ellátott településeken nehezebb megszervezni, arra itt több lehetőség nyílik; a felnőttoktatás intézményi bázisára gondolunk.

Kétséges, hogy adott gazdasági-kulturális feltételek között mennyien élnek ezzel a lehetőséggel. Éppen az a körülmény, hogy az általános iskolát be nem fejezők aránya sem tér el lényegesen az előbbi településcsoportoktól, arra utal, hogy a szervezeti lehetőségek pusztá léte (adatok híján csak feltételezzük, hogy sokhelyütt megvalósulása) önmagában nem elegendő ahhoz, hogy minőségi változást hozzon egy térség iskolázottságában.

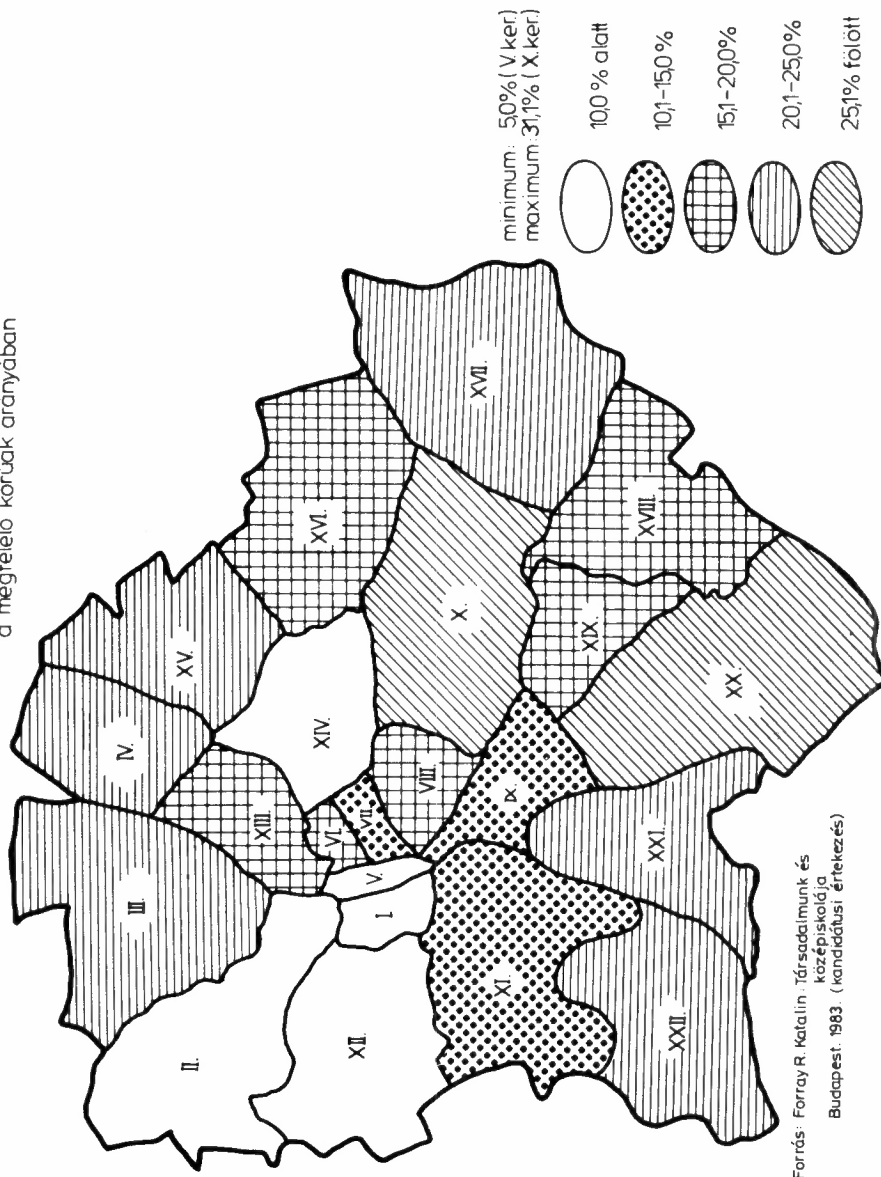
III. Alap- és középfokon ellátott településcsoportok

Egészen más, a fentiekől szinte minden tekintetben eltérő típust képvisel a településeknek az a csoportja, ahol a teljes általános iskolán kívül óvoda is működik (1.376 település). Az átlagos népességszám nagyságrenddel magasabb, több mint 2.000, a helyi társadalom valamennyi mutatója szempontjából kedvezőbb helyzetben lévő településeket foglal magába. Az alapfokú oktatás teljes intézményrendszerével rendelkező települések egyes kivételektől eltekintve (például egy helyi nevelőotthon a kis létszámú községben is megteremtheti a demográfiai, jogi és szervezeti alapját ennek az ellátottsági szintnek) nagyközségek, az előbbi csoportokhoz viszonyítva valamivel modernebb foglalkozási szerkezettel: több az iparban és a terciér ágazatban, kevesebb a mezőgazdaságban dolgozó. Ipari telephely is van minden második településen. A magasabb iskolázottság, a fiatalosabb korszerkezet, a jobb intézményi ellátottság kedvezőbb feltételeket teremt az aluliskolázottak felzárkóztatásához.

Végül külön csoportba soroltuk azokat a településeket – valamennyi város és néhány nagyközség tartozik ide – ahol nemcsak a teljes alapellátás épült ki, hanem középiskola is működik (183 település). Bár sok szempontból heterogén ez a csoport is, valamennyi vizsgált mutató szempontjából szignifikánsan tér el a többi településcsoporttól. Még egy jellegzetességüket kell kiemelnünk: ez az egyetlen olyan településcsoport, amelynek átlagos vándorlási mérlege pozitív, azaz több a beköltöző, mint az eltávozó.

Azt is hangsúlyoznunk kell azonban, amikor erről a településcsoportról beszélünk, hogy az ide sorolt (különösen a nagyobb) városok maguk is társadalmilag

Középfokú oktatásban nem részesülő 14-17 évesek
a megfelelő korúak arányában

1. ábra

eltérő városrészekből épülnek ki, egy-egy nagyobb városon belül – ha erre statisztikákat nem is tudunk bizonyítékkal idézni – szinte ugyanakkora különbségek alakulhatnak ki, mint amilyenek az ország egyes területei között. A felnőttoktatás szempontjából azonban itt nyílik a legtöbb szervezeti megoldási lehetőség, a munkahelyek

szélesebb választéka (valamennyi ide sorolt településen van például ipari munkahely), a gazdaságnak a — foglalkoztatási és az iskolázottsági szerkezetből is kikövetkeztethető — magasabb kvalifikációs igényei fokozhatják a felnőttek érdekltségét a nem csekély energiárfordítást igénylő munka melletti tanulásra. Mert igaz ugyan, hogy a népességhez viszonyítva itt van a legkevesebb csonkán iskolázott felnőtt (a 15 éven felülieknek az egyharmada), ez a viszonylag alacsony arány is többszázszáz tömeget jelent.

Budapestet ebből a szempontból nem mutatjuk be. Minden társadalomstatisztikai elemzés megegyezik ugyanis abban, hogy a főváros a maga hatalmas népességével, az ország nagyvárosait minden területen felülmúló ellátottságának, a magasán képzett népesség koncentrációjának mértékében is szélsőségesen eltérő. Emellett a fővárosban területileg természetesen igen nagy társadalmi egyenlőtlenségek vannak. Ezek közül itt egy korábbi vizsgálatunkból származó térképen illusztrálunk egyet: a témánk szempontjából fontos lakossági csoport eloszlását a budapesti kerületekben (1. ábra). Azokról a 14–17 évesekről van szó, akik nem tanulnak középfokú oktatási intézmények nappali tagozatán. A térkép szemlélteti, hogy arányuk a pesti peremkerületekben a legmagasabb, de meglehetősen magas egyik-másik belső kerületben (például a VIII-ban) is.

IV. Következtetések

Az oktatási intézményellátottság szempontjából településeinket először nyolc csoportra osztottuk (Budapest nélkül). A településeket népességszámuk, a lakosság iskolázottsága, foglalkoztatottsága, korszerkezete alapján összehasonlítva végül öt, egymástól különböző településcsoport rajzolódott ki. Ezek a csoportok társadalmi összetételük szerint egy olyan rangsorban rendezhetők el, amelynek mentén általában mindenfajta oktatás megszervezése a legtöbb nehézséggel jár. A legkedvezőtlenebb szociokulturális adottságú települések csoportjától a kedvezőbb helyzetűek felé haladva az alábbi csoportokat különböztethetjük meg:

- a) semmilyen közoktatási intézménnyel nem rendelkező falvak;
- b) a csak alsó tagozatú általános iskolával rendelkező falvak;
- c) a csak óvodával vagy óvodával és alsó tagozatú iskolával vagy csak teljes általános iskolával rendelkező falvak;
- d) az óvodával és általános iskolával rendelkező települések;
- e) az oktatási intézmények minden fő típusával rendelkező települések.

E településcsoportok közül az első három túlnyomórészt aprófalvakat foglal magában. Az aprófalvak az országban többé-kevésbé zárt, egységes térségeket alkotva helyezkednek el. Ez mindenféle ellátás megszervezése szempontjából igen fontos tényező. Ugyanis, amint ezt az előző lapokon megvizsgáltuk, vannak közöttük rosszabb helyzetűek és még rosszabb helyzetűek. A különbségek ellenére a kedvező helyzetű településcsoportokhoz képest viszonylag egységesen hátrányos helyzet jellemző rájuk. Különösen, ha meggondoljuk: a legrosszabb helyzetű települések népessége gyermekeinek alapiskolázását többnyire az alig jobb helyzetű településekben tudja

megoldani — a napi iskolábajárás szempontjából ezt jelenti az aprófalvak térséggé szerveződése.

Más statisztikai vizsgálatokra vagy saját további kutatásaink adataira sem szükséges hivatkoznunk, annyira közismert: az általános iskolai kudarc, évismétlés, lemorzsolódás aprófalvas térségek kisiskoláiban a legnagyobb arányú. E települések társadalmi hátrányai jelentkeznek az osztatlan alsó tagozatú iskolákban, illetve körzeti iskolákban regisztrált magas lemorzsolódási, évismétlési arányokban. A csonkán iskolázott társadalmi csoportok így újratermelik hátrányait. A pedagógiai kutatásban közismertnek számít, hogy a leghátrányosabb helyzetű társadalmi rétegek gyermekei számára másoknál fontosabb lenne óvoda megszervezése. Közvetetten erre is utalnak adataink: az óvodával rendelkező kistelepülések társadalmi összetételű, mint azoké, amelyekben nem működik óvoda. Az óvodával és teljes általános iskolával rendelkező települések csoportjaiba túlnyomórészt nagyfalvak tartoznak. Ezeknek a településeknek a társadalmi összetétele lényegesen kedvezőbb, mint az előbbi csoportoknak, azonban itt is igen nagy a csonka iskolázottságuk létszáma.

Még egy szempontot kell kiemelnünk: a migrációt. Mind a négy településcsoportot vándorlási veszteség jellemzi, azaz magasabb az elköltözők, mint az odaköltözők száma és aránya. Az oktatási intézményekkel is ellátott városok és Budapest a „nyertesei” a vándorlásoknak. A vándorlási veszteség azt jelzi, hogy ezekben a településekben sok a lakóhelyével elégedetlen ember, család. A vándorlási veszteség azonban — legalábbis az összevont adatokban — sehol sem olyan nagy mértékű, hogy arra lehetne számítani, a problémák „maguktól” oldódnak meg. Ebből a szempontból az oktatási intézménnyel nem rendelkező települések szélsőségesen kedvezőtlen helyzetben vannak. Nem vándorlási veszteségük aránya nagyobb jelentősen, mint más településcsoportokban, hanem a beköltözők és az elköltözők aránya. A népesség állandó cserélődése olyan helyeken, ahol hiányoznak a közintézmények, szinte ellenőrizhetetlen körülményeket teremt, a beavatkozást — akár a segítséget, támogatást is — hallatlanul megnehezíti.

IRODALOM

- COLEMAN, J. S. 1975: School desegregation and loss of whites from large central — city school districts. (Paper presented to the United States Commission on Civil Rights), Washington.
- FORRAY R. K. 1986: Budapesti nyolcadikosok továbbtanulási szándékai — Szociálökölógiai esettanulmány. Pedagógiai Szemle, 3. sz.
- FORRAY R. K. 1987: Iskolázási magatartások Komárom megyében. In: FORRAY — KOZMA (szerk.) Komárom megye. Regionális Kutatások. Oktatókutató Intézet, Budapest (megjelenés előtt).
- FORRAY R. K.: A túlkorosság területi problémái. In: FORRAY — KOZMA (szerk.) id. mű.
- FORRAY R. K. — KOZMA T. 1986: Lakossági érdekvényesítés az oktatásban. In: KOZMA (szerk.): A tervezés és döntés anatómiája. Oktatópolitika. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- FORRAY R. K. — KOZMA T. 1986: Az iskolázottság területi egyenlőtlenségei Magyarországon, 1980. Tervezéshez kapcsolódó kutatások, ill. Országos Pedagógiai Intézet, ÉK, Budapest.
- KOZMA T. 1985: Ágazati érdek és helyi társadalom. In: BÖHM — PÁL (szerk.): Helyi társadalom, III. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- KRAVJÁNSZKY R. 1983: Néhány statisztikai információ az általános iskolákról. In: VÁRHEGYI GY. (szerk.): Társadalom, oktatáspolitika, iskola. Oktatókutató Intézet, Budapest.

- LUKÁCS P. – VÁRHEGYI GY. 1986: Szolgáltatás és szociálpolitika az általános iskolában. MTA Szociológiai Kutató Intézet (kézirat).
- NEMES NAGY J. 1982: Az iskolakörzetesítés hatása az aprófalvak népességfejlődésére. Területi Statisztika, 32. 1–2. pp. 104–109.

KATALIN, R. FORRAY:

THE PUBLIC SCHOOL NETWORK AND THE LOCAL COMMUNITIES

(Summary)

The proportion of Hungarian population without completed elementary school is still too large. Some of these people could still finish elementary school within the frameworks of adult education. In order to reach this aim it is necessary to know the spatial distribution of people who have not completed elementary education as well as the location of schools. The present paper classifies and analyses the settlements according to the public school facilities available locally. Considering some important indicators relating to local communities, namely: the educational level of the population, the employment and the age structure of the inhabitants, two extremes can be distinguished: settlements with no school whatsoever are placed at the negative end of the scale while those with all kinds of public schools are at the positive extreme.

The subdivision of settlements which only have some elements of public school facilities highlights the fact that the presence of a kindergarten is a better indicator of the quality of local community than that of schools. At present, however, the kindergarten cannot provide organized frameworks for adult education. Unfortunately, the undereducated population is concentrated and, according to statistics on schooling, it is reproduced in areas where the established institutions of organized education are missing or can only partly be available. When elaborating the possible forms of support in this field it should be kept in mind that the population in these settlements is rather unstable.

Translated by Eta Daróczy

ФОРРАИ Р., КАТАЛИН

СЕТЬ УЧРЕЖДЕНИЙ ПРОСВЕЩЕНИЯ И ЛОКАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО

(Резюме)

В населении Венгрии все еще слишком велик удельный вес людей с незаконченным образованием. Определенную часть таких людей еще возможно было бы свести к окончанию восьмилетней начальной школы в рамках курсов для взрослых. Однако, для этого необходимо знать территориальное распределение людей с незаконченным образованием, а также размещение учреждений просвещения.

Поселения изучаются в статье с группировкой по типам учреждений просвещения, работающих в них. По некоторым важнейшим показателям локальных обществ – по уровню образования населения, по структуре занятости, по возрастной структуре – выделяются два полюса: в отрицательной конечной точке шкалы находятся те поселения, которые не располагают никакими учреждениями просвещения, а в ее положительном конце группируются поселения со всеми типами учреждений. Анализом группы поселений с неполным кругом учреждений просвещения показалось, что наличие или отсутствие детского сада является лучшим индикатором качества локального общества, чем то же

самое в отношении школы. Однако, в настоящее время детский сад не в состоянии быть организационной рамкой для курсов для взрослых. Более того, население с незаконченным образованием, к сожалению, концентрируется и – согласно статистике по учебному делу – воспроизводится именно там, где отсутствуют или только частично доступны учреждения организованного обучения. При разработке подходящих форм поддержки необходимо иметь в виду и то, что в этих поселениях довольно быстро сменяются жители.

Перевел: Тамаш Бауко

SIKOS T. TAMÁS:

A FALUSI TELEPÜLÉSEK LAKOSSÁGI INFRASTRUKTÚRÁJÁNAK ELEMZÉSE BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

Magyarország szocialista építőmunkájának elmúlt 40 éve alatt a népgazdaság jelentős társadalmi-gazdasági átalakuláson ment át. A fejlődés mostani szakaszában a társadalom és a szociálpolitika igen fontos feladata az egyes térségek fejlődésében megmutatkozó és a városok, falvak lakosságának életszínvonala közötti aránytalanságok feltárása. A jelenlegi regionális politika különösen nagy figyelmet szentel az infrastruktúra és a településhálózat fejlesztésének. A falusi települések lakossági infrastruktúrájának és a kommunikációs kapcsolatok nem kielégítő fejlődése olyan nemkívánatos jelenségek kifejlődéséhez vezethet, mint pl. a lakosság elvándorlása, a falusi települések demográfiai struktúrájának torzulása, a mezőgazdasági termelés munkaerőforrásának hiánya és a depressziós térségek kialakulása. Ez ösztönözte a tanulmány íróját a téma vizsgálatára.

A kutatás alapvető célja a lakossági infrastruktúra területi színvonal-különbségeinek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeiben. Borsod-Abaúj-Zemplén megyét, mint modell-területet, a következő okok miatt választottuk ki. 1979–1981 között BELUSZKY Pállal közösen kidolgoztuk Magyarország falusi településeinek tipológiáját. Ezen kutatások eredményei azt mutatják, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a falusi települések csaknem minden típusa megtalálható, amely az ország területén előfordul. Mivel a lakossági infrastruktúra a falusi települések fejlődésének egyik legfontosabb tényezője, célszerűnek tartottuk tehát ezt a tipológiát éppen Borsod-Abaúj-Zemplén megyére elkészíteni. A kiválasztott téma keretében felvetődtek és megoldásra kerültek a következő feladatok:

1. Kidolgozásra került a falusi települések lakossági infrastruktúrájának tipológiája faktor- és clusteranalízis alkalmazásának segítségével.

2. Összeállításra került egy olyan információ-bázis, amely Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek lakossági infrastruktúráját jellemzi különböző aspektusból.

3. Feltártuk azokat a funkcionális összefüggéseket, amelyek a falusi települések lakossága és azon mutatók nagysága között állnak fenn, amelyek a lakossági infrastruktúra egyes elemeinek fejlődését jellemzik.

4. A faktor-analízis alapján meghatározásra került, hogy milyen tényezők és milyen mértékben vesznek részt a lakossági infrastruktúra fejlődésében és formálásában Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeiben.

5. Cluster-analízis segítségével meghatározásra került Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek lakossági infrastruktúra-tipológiája.

Napjainkban számos munka ismeretes, amely a falusi települések közigazgatási-gazdasági kérdéseit vizsgálja, továbbá ezen települések népességének rétegződését, az elvándorlás nagyságát stb. Ezek a tanulmányok foglalkoztak a fejlődés színvonalbeli különbségeivel, Magyarország falusi településeinek tipológiájával. Jelen vizsgálat komplex közigazgatási és gazdaságföldrajzi kutatást végzett a falusi települések lakossági infrastruktúra tipológiájában. A vizsgálat az 1980. évi statisztikai adatbázis, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács segítségével gyűjtött adatok felhasználásával készült.

I. A kutatási feladatok és az adatbank összeállítása

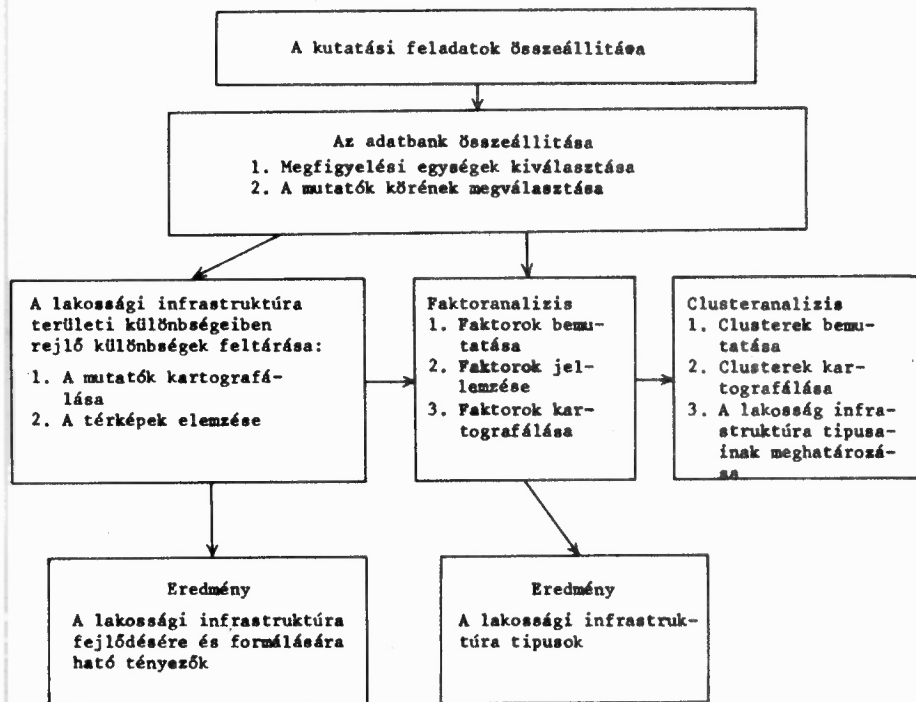
A kutatási feladatok az alábbiak: 1. Meghatározandó, hogy a falusi települések lakossági infrastruktúrájának fejlődésében és formálásában milyen elemek és milyen mértékben vesznek részt. 2. Elkészítendő a falusi települések lakossági infrastruktúra tipológiája.

A munka jellegét és a különböző munkaszakaszokat az 1. ábrán követhetjük nyomon.

Az elemzéshez Borsod-Abaúj-Zemplén megye 352 falusi településére 26 mutatót használtunk fel. Tehát az induló adat-mátrixunk 26 x 352 méretű 9152 adattal. A vizsgálathoz felhasznált 26 mutatót bizonyos mértékben feltételeesen 5 csoportra osztottuk fel (A-tól E-ig); mindegyik mutatócsoport a lakossági infrastruktúra-vizsgálat egy meghatározott szempontját mutatja be. Az alábbiakban megadjuk a mutatók körét és felsorolását (zárójelben feltüntetve a megyei átlagokat és a mutatók szórását).

A/ A falvak alapellátásának elemei

1. A kiskereskedelmi boltok alapterülete m²-ben, 1979-ben (364 m²; 631 m²);
2. Az 1 főre jutó iparcikk-kiskereskedelmi forgalom értéke 1979-ben (3001,- Ft; 4584,- Ft);
3. Az alapfokú ellátó-szolgáltató intézmények kiépítettsége, 1980-ban (12,1 pont; 8,0 pont);
4. A magánkisiparosok száma, 1979-ben (11,3 fő; 15,9 fő);
5. 100 bölcsődéskorúra jutó bölcsődei férőhely, 1980-ban (1,3 férőhely; 5,9 férőhely);
6. 100 óvodáskorúra jutó óvodai férőhely, 1980-ban (33,5 férőhely; 44,0 férőhely);
7. Rendelőintézeti óraszám, 1979-ben (0,9 óra; 3,9 óra);

1. ábra

B/A falvak lakásépítése és felszereltsége

8. Az 1945 után épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (52,5%; 15,9%);
9. Az 1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (13,9%, 8,5%);
10. Az 1 szobás lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (26,5%; 10,2%);
11. Az emeletes lakóépületek aránya az összes lakásból, 1980-ban (0,3%; 1,7%);
12. 100 lakott lakás közül a fürdő-, mosdóhelyiséges, 1980-ban (26,4%; 15,3%);

C/A falvak kommunális ellátottsága

13. Villanyvezetékekkel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (96,6%; 2,9%);
14. Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (21,7%; 14,9%);
15. Gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (53,3%; 14,8%);

16. Szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban (23,9%; 15,4%);

17. 1 fogyasztóra jutó villamosenergia-fogyasztás kW/ó-ban, 1980-ban (805,8 kW/ó; 281,2 kW/ó);

D/ A falvak közlekedési helyzete

18. A közlekedési hálózatok kiépítettsége, 1980-ban (4,5 pont; 2,6 pont);

19. A legközelebbi város (+ községi jogállású járási székhely) időtávolsága a leggyorsabban igénybe vehető közlekedési eszközön számítva, 1980-ban (40,3 perc; 27,4 perc);

20. A városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége, 1980-ban (81,2 járat/hét; 89,2 járat/hét);

E/ A falvak oktatási és művelődési helyzete

21. Az általános iskolai osztályteremek száma, 1979-ben (4,8 db; 6,1 db);

22. Az általános iskolai tanulók száma, 1979-ben (153 fő; 228 fő);

23. Középiskolai tanulók száma, 1979-ben (13 fő; 147 fő);

24. A 15–x évesből az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya, 1980-ban (52,0%; 8,9%);

25. A 18–x évesből befejezett középiskolával rendelkezők aránya, 1980-ban (9,6%; 4,3%);

26. A könyvtári egységek száma, 1979-ben (3968,4 db; 6784,2 db).

A változók összeállítása során a legnagyobb nehézséget a szintetikus mutatók érték nagyságának meghatározása jelentette. Ilyen nehézségek merültek fel a 3-as mutató nagyságának meghatározásánál (a 3-as mutató a lakossági infrastruktúra fejlettségi színvonalának komplex értékelését adja a falusi településekben). Mint ismeretes, hasonló esetekben gyakran a pontozásos módszerekhez folyamodunk. Ennek alkalmazása két kérdés eldöntését követeli meg:

1. a pontozandó elemek körének pontos lehatárolását;
2. a pontértékek nagyságának meghatározását.

A következőkben megadjuk a lakossági infrastruktúra fejlődési színvonalának komplex értékelését adó pontértékek nagyságát és a szolgáltató szféra alapelemeit.

Az alapelemek száma: 21. Ezek a következő értékeket kapták: iparcikk-bolt – 2 pont; építő- és tüzelőanyag eladási pont (TÜZÉP) – 1; piac – 1; étterem – 1; posta – 1; bankfiók – 1; mentő – 2; orvosi rendelő – 1; fogorvosi rendelő – 1; óvoda – 1; bölcsőde – 1; kultúrház, klub – 1; öregek otthona – 1; szociális gondozó nővér – 1; gyógyszerár – 1; mozi – 1; községi könyvtár – 1; általános iskola (alsó tagozat 1–4. osztály) – 1; általános iskola (felső tagozat 5–8. osztály) – 2; magánkisiparosok száma: 4–10 fő – 1, 11–20 fő – 2, 21 felett – 3 pont.

Mint látható, a szolgáltatási szféra alapelemeinek többsége 1 pontértéket kapott. Ez azzal a körülménnyel magyarázható, hogy nem lehet összehasonlíthatni ilyen elemek, mint a posta, a gyógyszerár, a könyvtár, a piac stb. jelentőségét, és ezeket közös nevezőre hozni. Elvileg mindegyik megléte a falusi települések elengedhetlen feltétele lenne. A pontozás kialakításakor egy kettőzött rendszerből indulunk ki:

1 – az alapellátás adott elemének meglétét, 0 – a hiányát jelzi. Minél magasabb egy falusi településben a szolgáltatás színvonala, annál magasabb a lakossági infrastruktúra komplex mutatójának pontszámértéke. Meg kell jegyezni, hogy a különböző falusi települések lakossági infrastruktúrájának fejlettsége pontértékben kifejeződhet egy és ugyanazon pontszámban annak ellenére, hogy mögötte más alapelemekből álló struktúra húzódik meg. (A 3. mutatóhoz szorosan kapcsolódik a kutatás adatbázisának 1–2. és 5–7. mutatója.)

Természetesen léteznek a lakossági infrastruktúrának olyan alapelemei, amelyeket nem lehet hatékonyan működtetni minden egyes falusi településben, mint pl. középiskolák és gimnáziumok, iparcikk-boltok, mentőállomás. Az alapelemek ezen csoportja 2 pontot kapott.

A falusi települések lakossági infrastruktúrája fejlődési szintjének komplex értékelésekor – mint ahogy azt bemutattuk – magát a település egységét értékelő kiegészítő pontértékek jöttek számításba: a járásközpont 5 pont; – tanáccsal rendelkező nagyközség 3 pont; – tanáccsal rendelkező község 2 pont; – tanáccsal nem rendelkező község 0 pont; – állami gazdaság központja 3 pont; – ÁFÉSZ-központ 2 pont.

Véleményem szerint szükséges, hogy azok a települések, amelyek adminisztratív – irányító és termelő, kereskedő-elosztó funkcióval bírnak, rendelkezzenek autójavító műhellyel, szennyvíztisztító teleppel, több telefonállomással, illetve központtal, egyéb középületekkel és létesítményekkel. Az adatbank adatai alapján a falusi szolgáltatási szféra fejlődésében meglévő területi különbségeink előzetes vizsgálatát folytattuk le, amelynek eredményei képezték a faktoranalízis kiegészítő anyagát. A tanulmány keretei között bemutatjuk B-A-Z megye területének és közlekedéshálózatának térkép-sémáját; ez lehetővé teszi az anyag további részeinek szemléletesebb áttekintését (2. és 3. ábra).

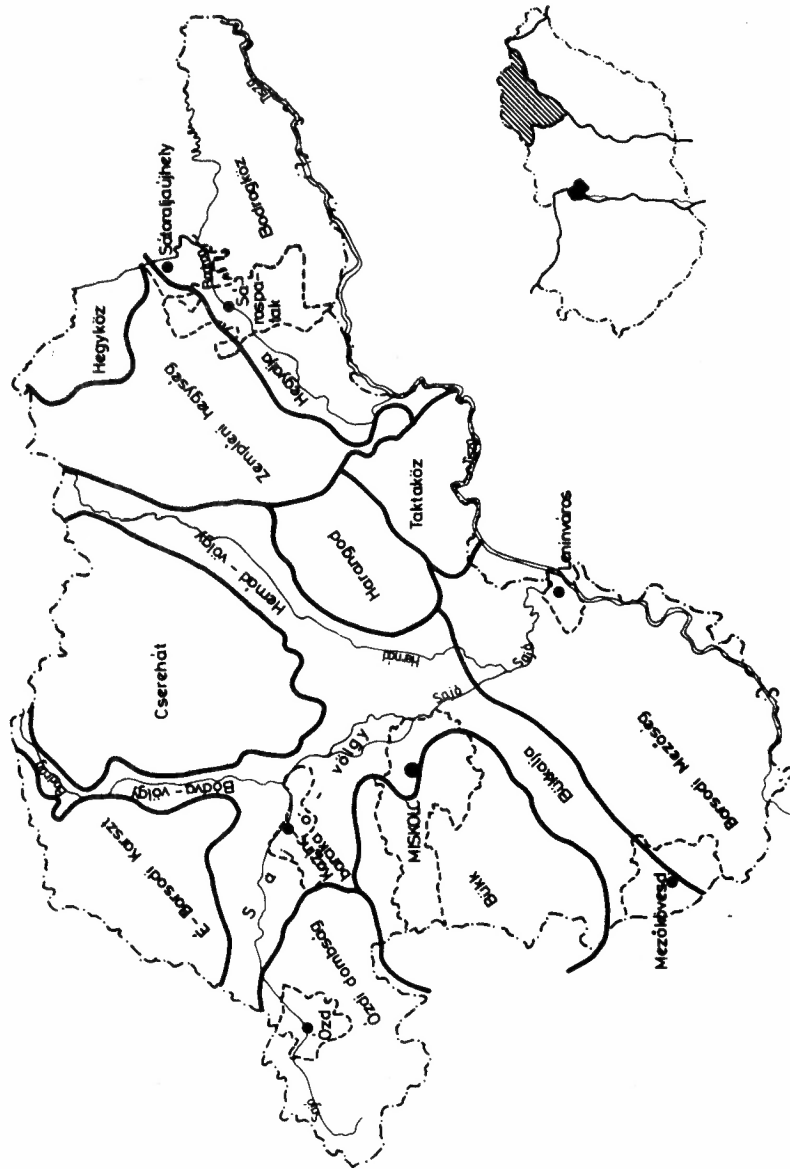
II. A faktoranalízis eredményei és tartalmi interpretálása

Az elemzés során a fentebb felsorolt 26 mutató felhasználásával faktoranalíziseket végeztem. A vizsgálat-sorozatban a főkomponens analízist alkalmaztam különböző sajátértékszintek (0,6; 0,7; 0,8; 0,9; 10) mellett. Az egyes változatok közül a 0,8-as sajátértékszint mellett futtatott variáns ragadja meg legjobban az alapvető differenciáló tényezőket, ezért a továbbiakban erre építettem elemzéseimet. A 0,8-as sajátértékszint mellett elfogadott változat 8 faktort tartalmaz eredeti információartalom 78,26%-os megtartásával.

Érdeemes felfigyelni arra a tényre, hogy az első 4 faktor összesen 64,05%-kal járul hozzá a szórásnégyzet magyarázatához. Ezeket a faktorokat tartalmilag a következőképpen értelmezhetjük:

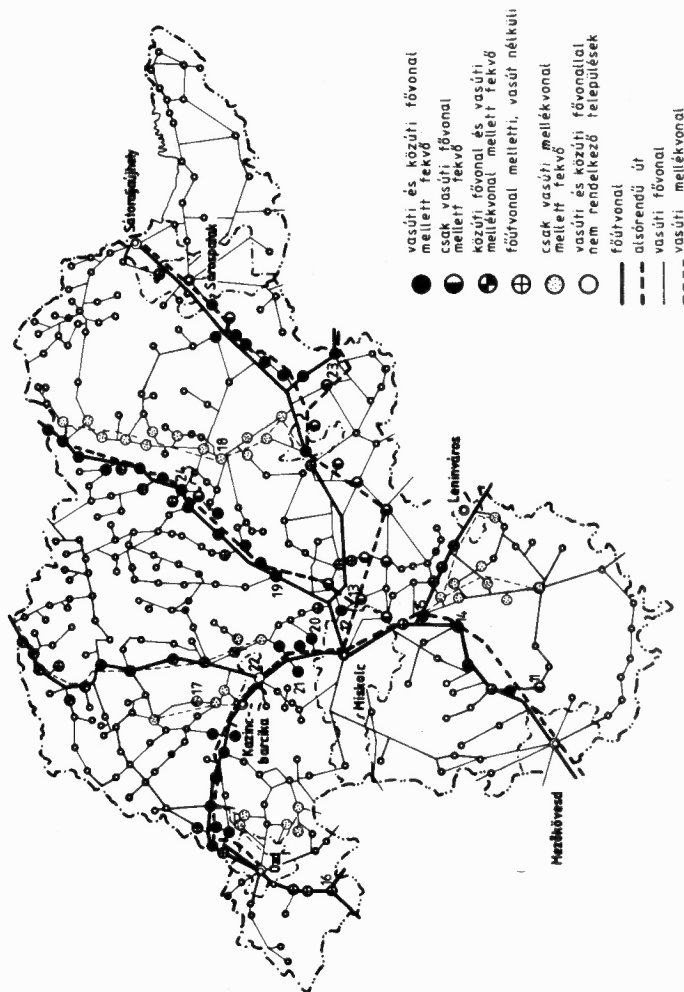
- F_1 – a szolgáltatás alapelemeinek fejlettsége;
- F_2 – a lakásépítés dinamikája és felszereltsége;
- F_3 – a közlekedési helyzet;
- F_4 – a kedvezőtlen lakó- és kommunális feltételek faktora.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLEN MEGYE TÁJBESZTÁSA ÉS HELYE AZ ORSZÁGBAN

2. ábra

A FALVAK HELYZETE BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLEN MEGYE VASÚT- ÉS KÖZÚTHÁLÓZATÁBAN 1980-BAN

11 - Mezőkeresztes, 12 - Felsőzsolca, 13 - Alsószolca, 14 - Emőd, 15 - Nyékiárháza,

16 - Borsodnádasd, 17 - Izsófalva, 18 - Abaujszántó, 19 - Szikszó, 20 - Szirmabesenyő,

21 - Sajóháza, 22 - Sajószentpéter, 23 - Tokaj, 24 - Cigánd

3. ábra

Az F_1 faktor 11,2 sajátértékszint mellett a szórásnégyzet 43,13%-át magyarázza.

<i>Az F_1 faktort alkotó mutatók</i>	<i>faktorsúlyok</i>
22. Az általános iskolai tanulók száma	0,901
1. A kiskereskedelmi boltok alapterülete, m ² -ben	0,886
21. Az általános iskolai osztálytermek száma	0,878
4. A magánkisiparosok száma	0,859
26. A könyvtári egységek száma	0,838
3. Az alapfokú ellátó-szolgáltató intézmények kiépítettsége	0,751
7. Rendelőintézeti óraszám	0,665
2. Az 1 főre jutó iparcikk kiskereskedelmi forgalom értéke, 1979-ben	0,605
18. Közlekedési hálózatok kiépítettsége	0,478

Az F_1 faktorba került mutatók között mind deduktív úton levezethető logikai, mind matematikailag mérhető tényleges kapcsolat van. A legerősebb korrelációs kapcsolat (0,9) a 22-es és 21-es mutató között áll fenn, a leggyengébb kapcsolat (0,3) a 7-es és a 18-as mutatók között található; a fennálló kapcsolatok különösebb magyarázatot nem igényelnek. Hasonló triviális kapcsolat áll fenn a 3. mutató és többi között. Az 1–21, 1–22, 1–26, 1–7, 21–26 mutatók közötti szoros kapcsolat megléte arról tanúskodik, hogy a megye falusi települései a szolgáltatási szféra alapelemeinek olyan sorozatával rendelkeznek, mint pl. üzletek, általános iskolák, könyvtárak, orvosi rendelők stb. Az 1–2 mutatók közötti közepes erősségű korrelációs kapcsolat azzal magyarázható, hogy a falusi településekben sok üzlet áruválasztéka nem megfelelő, ezért a kiskereskedelmi forgalom egy igen jelentős része a városokban, illetve a középfokú központokban zajlik le. A 18-as mutató (a közlekedési hálózat kiépítettsége) közepes erősségű kapcsolatban áll a 22., 1., 21., 26., és a 3. mutatóval, gyenge kapcsolata a 2. és 7. mutatóval.

A faktorpontértékek területi megoszlása azt mutatja, hogy azok a falusi települések, amelyek magas pontértékkel rendelkeznek (8,818–2,781 és 2,780–1,001), többnyire a megye területén szórta helyezkednek el; összefüggő sávot csak a Sajó, Bódva és Hernád völgyében alkotnak. Az alacsony faktorpontértékek a Hegyközben, a Csereháton, az Észak-Borsodi Karszton és a Zempléni-hegységben találhatók.

Az F_2 faktor 3,6 sajátértékszint mellett a szórásnégyzet 11,78%-át magyarázza.

<i>Az F_2 faktort a következő mutatók alakítják:</i>	<i>faktorsúlyok</i>
12. 100 lakott lakás közül fürdő-, mosdóhelyiséges	0,868
16. Szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya az összes lakásból	0,839
14. Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból	0,821
17. 1 fogyasztóra jutó villamosenergia fogyasztás kW/ó-ban	0,784
9. Az 1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból	0,760
24. A 15–x évesből az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya	0,754
8. Az 1945 után épült lakások aránya az összes lakásból	0,684
25. A 18–x évesből befejezett középiskolával rendelkezők aránya	0,681
18. A közlekedési hálózatok kiépítettsége	0,435

A legerősebb korrelációs kapcsolatok (0,9) a 12-es (a 100 lakásra jutó mosdóval és fürdőszobával ellátott lakások száma), a 14-es (a vízvezetékhalózatba bekapcsolt lakások aránya) és a 16-os (szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya) mutatók között mutathatók ki. E három mutató erős korrelációs kapcsolatban (0,7) van a 17-es mutatóval (1 főre jutó energiafelhasználás). A 12, 14 és 17-es mutatók a lakásállomány komfortosságát és műszaki felszereltségét jellemzik, ezért nem véletlen, hogy a 25-ös mutató (a 18–x évesből befejezett középiskolával rendelkezők aránya) erősen korrelál (0,7) a 12, 14 és 16-os mutatókkal, a 24-es mutató pedig a (a 15–x évesből befejezett általános iskolával rendelkezők aránya) a 12, 14, 16 és 17-esel közepes kapcsolatot mutat (0,6). Egészében véve, a fentebb leírtak megerősítik az apriori feltételezést a lakásépítés dinamikája és a lakásfelszereltség közötti korrelációról, sőt, a 8 általánost végzett és középfokú végzettséggel rendelkező lakosság és a lakások komfortossága közötti korrelációról.

Az F_2 faktor faktorpontértékeinek területi elterjedésére jellemző, hogy a kiemelkedően magas értékek a miskolci agglomeráció településeiben, illetve az Ózd – Leninváros ipari tengely községeiben fordulnak elő, továbbá még a Hegyközben Hollóháza és Pálháza környezetében. A műszaki infrastruktúra fejlettsége szorosan kapcsolódik a megye iparának térbeni elhelyezkedéséhez. Az alacsony faktorpontértékek a mezőgazdasági térségekhez kötődnek a Bodroghözben, a Zempléni-hegységben, Hegyalján, Csereháton (kivéve azokat a településeket, amelyek a Sajó- és a Hernádvölgyre felé eső peremi területeken fekszenek), a Borsodi Mezőségben, amely hagyományosan jó agrártérség, csak a Sajó menti települések érik el az átlagos szintet, itt viszont már érvényesül az ipar hatása. Harangod és az Észak-Borsodi Karszt településeinek többségénél a faktorpontértékek szintén az átlagosnál alacsonyabbak.

Átlagos fejlettségű térségnek tekinthető az Ózdi-dombság területe, ahol az 1950-es és az 1960-as évek lakásépítései révén kedvező struktúrájú lakásállomány alakult ki; a települések többsége Ózd lakótelepülése, jó közlekedési lehetőségekkel. Csak a Sajó völgyének települései rendelkeznek az átlagosnál nagyobb faktorpontértékkel.

Az F_3 faktor 1,22 sajátértékszint mellett a szórásnégyzet magyarázásához 4,71%-kal járult hozzá.

<i>A faktort a következő mutatók alakítják:</i>	<i>faktorsúlyok</i>
18. A közlekedési hálózatok kiépítettsége	0,814
19. A legközelebbi város (+ községi jogállású járási székhely időtávolsága a leggyorsabban igénybe vehető közlekedési eszközön számítva)	–0,569
20. A városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége	–0,436

Az F_3 faktor egyértelműen a közlekedési helyzet faktora. A faktor belső korrelációs kapcsolataira a gyenge-közepes korrelációk a jellemzőek.

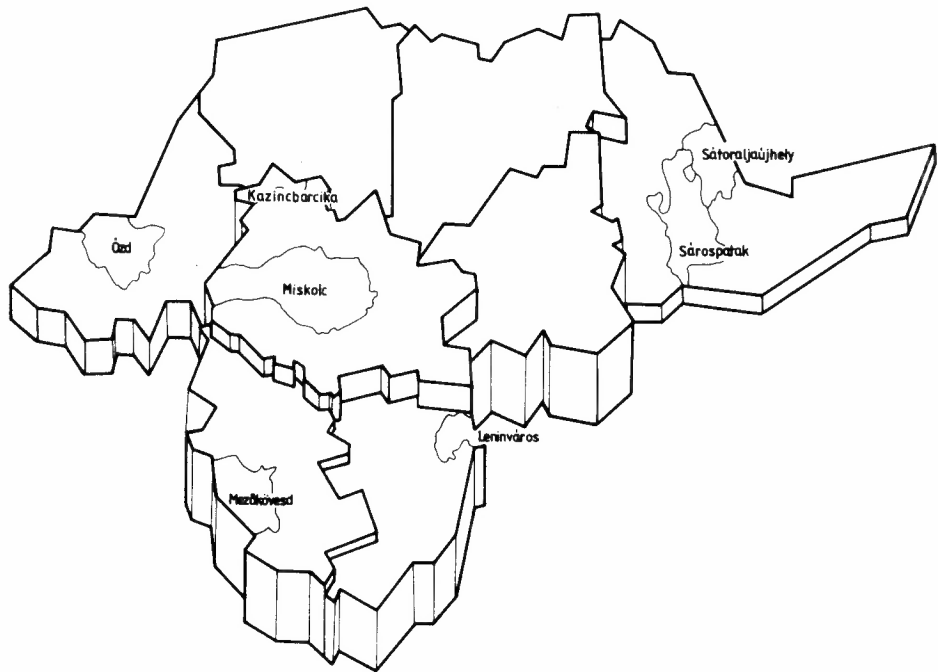
Az F_3 faktor faktorpontértékeinek területi eloszlásából kitűnik, hogy a kedvező közlekedési helyzetben lévő települések a megye első és másodrangú fő közlekedési útjai mellett, illetve azok közelében találhatók, tehát a tradicionális sugaras közúthálózat fővonalaiiban (Mezőkövesd–Miskolc–Tornyosnémeti, Miskolc–Szerencs–Sátoraljaújhely, Miskolc–Kazincbarcika–Bánréve–Ózd, Miskolc–Nyékládháza–Leninváros, Miskolc–Nyékládháza–Mezőcsát). A megye kedvezőtlen közlekedési

adottságú települései a hegy- és dombvidéki aprófalvas régiókban, illetve a forgalmi folyosóktól távol eső falvakban találhatók.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy az F_3 faktort alkotó 18. mutató (közlekedési hálózat kiépítettsége) előfordul az F_1 , illetve az F_2 faktorokban is. Ez arra utal, hogy a településinfrastruktúra területi színvonalkülönbségeinek kialakulásában fontos szereppel bír a közlekedési helyzet.

Az F_1 , F_2 és F_3 faktorok magas értékei a városiasodó, az iparosodó községekben, a Sajó-völgyi ipari tengely, a miskolci agglomeráció településeiben, a járási székhelyeken, illetve a kedvező forgalmi fekvésű falvakban találhatók (4. ábra).

AZ F_1 , F_2 , F_3 FAKTOR TÉRDIAGRAMJA BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE JÁRÁSAIRA

4. ábra

Az F_1 , F_2 és F_3 faktorok legmagasabb értékei a miskolci járás lakossági infrastruktúráját jellemzik. Ezt követik közel azonos színvonalon a mezőkövesdi és szerencsi járás települései. Ez utóbbiaktól némileg elmaradva következnek a mezőcsáti járás települései. Borsod-Abaúj-Zemplén megye legkevesbé előnyös értékkel rendelkező térségei a sátoraljaújhelyi, az encsi és edelényi járások.

Az F_4 faktor 1,14 sajátértékszint mellett a szórásnégyzet magyarázásához 4,43%-kal járult hozzá.

A faktort a következő mutatók alakítják:	faktorsúlyok
10. Az egyszobás lakások aránya az összes lakásból	0,800
15. A gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból	–0,574
13. A villannyal ellátott lakások az összes lakásból	–0,557

Az F_4 faktor a kedvezőtlen lakó- és kommunális feltételek faktora. A faktorpontok területi megoszlása azt mutatja, hogy a legalacsonyabb pontértékek a megye falusi településeinek 14,4%-át adják. Ezen települések jórészt a Bükk-hegység, Észak-Borsodi-karszt, a Cserehát, a Zempléni-hegység, a Hegyköz és a Borsodi-Mezőség területén található. A magas faktorpont értékű települések a Bodrogköz, Harangod, Taktaköz, a Sajó-völgye, a Bódva és Hernád völgye, a miskolci agglomeráció és Leninváros környékének falusi településeiből kerülnek ki.

III. Lakossági infrastruktúra-típusok Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeiben

A lakossági infrastruktúra-típusok lehatárolásához Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeiben cluster-analízist alkalmaztunk (a **MacQueen** algoritmus felhasználásával), amelyhez felhasználtuk a faktoranalízis eredményeit is. A számításorozat eredményeként több tucat változatot vettem vizsgálat alá, s végül is egy 13 clustert eredményező változatot fogadtam el további vizsgálataim alapjául. Döntésemet természetesen befolyásolta a vizsgálat célja (az elemzés kívánatos mélysége), a felhasználás gyakorlati szempontjai, valamint az empirikus úton, részvizsgálatok során nyert kép összevetése a clusteranalízissel.

A fentiek alapján a 13 clustert eredményező változatot V. főtípusba és 9 altípusba vontam össze. Ezek az alábbiak (5. ábra).

1. típus. A lakossági infrastruktúra fejlődésének kezdeti stádiuma

A lakossági infrastruktúra adott típusa (11., 6., és 12. cluster) Borsod-Abaúj-Zemplén megye 143 települését foglalja magába, a településállomány mintegy 40%-át. A típus települései döntő részben az Észak-Borsodi Karszton, a Csereháton, a Bodrogközben és a Zempléni-hegységben fordulnak elő, elszórta azonban a megye minden olyan térségében megtalálhatók a típus elemei, amelyek közlekedési útvonalaktól távol esnek. Az 1. táblázat ezen településcsoport népességének állandó csökkenését regisztrálja. A 60 évnél idősebb korú lakosság részaránya a I. főtípus mindegyik altípusában magasabb, mint a megyei átlagérték (1. táblázat).

A fejlődés kezdeti stádiumában lévő lakossági infrastruktúrára csak a szolgáltatások fő elemeinek jelenléte a jellemző (lakás, kommunális-, kereskedelmi-, közlekedési-, egészségügyi szolgáltatások, általános iskolai képzés). Az elemek közül sokat (bolt, orvosi rendelő, óvoda, bölcsőde, általános iskola) nem egyetlen településben, hanem az egymáshoz közel eső települések csoportjaiban találhatunk meg. Az adott infrastruktúra-típusra jellemző a lakásépítés alacsony üteme, az egyszobás lakások magas aránya, a gáz- és vízvezetékkel ellátott lakások alacsony százaléka, az

1. táblázat

A 11., 6. és 12. cluster főbb jellemzői

változók	megyei átlag értékek	11. cluster	6. cluster	12. cluster
A települések száma	352	36	48	59
A települések átlagos népességszáma 1980-ban	1263 fő	389 fő	632 fő	697 fő
Magánkisiparosok száma 1979-ben	11 fő	2 fő	5 fő	5 fő
A kiskereskedelmi iparcikkforg. értéke Ft/lakos, 1979-ben	3001 Ft	1477 Ft	2175 Ft	1637 Ft
Alapintézmény-hálózat pontszáma	12,1 pont	5,4 pont	7,9 pont	9,1 pont
100 óvodás korúra jutó férőhely, 1979-ben	33,5	19,3	14,6	3,7
A mező- és erdőgazdaságban foglalkozta- tottak aránya, 1980-ban	41,8%	52%	57%	54%
Napi munkábajárók aránya 1980-ban	59,7%	63,0%	53,6%	61,8%
1945 után épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	52,5%	36,2%	47,4%	45,4%
1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	13,9%	40,4%	22,7%	23,4%
Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	26,5%	8,5%	12,0%	13,2%
Fürdő+mosdóhelyiséggel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	21,7%	12,2%	17,5%	16,9%
Villannyal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	96,6%	91,5%	96,8%	97,8%
Gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	53,5%	32,6%	49,6%	59,0%
Legközelebbi város (+ járási székhely) időtávolsága, 1980-ban	40,3 perc	57 perc	81 perc	33 perc
A városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége, járat/hét	81,2	39,7	38,6	66,7
Népességszámváltozás 1949–1980 között	–9,0%	–36,3%	–26,6%	–24,0%
Vándorlási különbözet 1949–1980 között	13,2%	–21,1%	–19,1%	–17,7%
A 60–x évesek aránya 1980-ban	19,5%	25,8%	22,6%	21,3%

iparcikk-kiskereskedelmi forgalom alacsony értéke, a kedvezőtlen közlekedési helyzet (a települések forgalmi árnyékban fekvése), a rossz hírközlés, a bölcsőde hiánya és a kevés óvodai férőhely. A lakossági infrastruktúra fejlődésének elmaradása nagymértékben hatást gyakorol a falvakban élő lakosság népességszámának csökkenésére, a demográfiai struktúra torzulására, az elvándorlás megnövekedésére és végső soron

a mezőgazdasági termelésből származó jövedelmek csökkenésére, tehát a települések jövőbeni fejlődésében bekövetkező változásokra.

A fejlődés kezdeti stádiumában lévő lakossági infrastruktúrának 3 altípusa (11., 6., és 12. cluster) különböztethető meg. A 3 altípus kialakítását a falusi települések alapellátásában meglévő különbségek indokolják (kereskedelem, oktatás stb.).

Első típus (11. cluster): a halmozottan hátrányos helyzetű, hegy- és dombvidéki aprófalvakat tömöríti, amelyekre kiépítetlen alapfokú intézményhálózat és műszaki infrastruktúra, kedvezőtlen közlekedési helyzet és lakásállomány a jellemző.

Második altípus (6. cluster): határozottan agrárjellegű, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó, többségében hegy- és dombvidéki apró- és kisfalvak, igen hiányos és egyenlőtlen megoszlású intézményhálózattal, kiépítetlen műszaki infrastruktúrával, városoktól távol, rossz közlekedési helyzettel (Észak-Borsodi Karszt, Cserehát, Zempléni-hegység, Hegyköz, Bodrogek és a Taktaköz települései).

Harmadik altípus (12. cluster). Hiányos alapfokú intézményhálózattal, kiépítetlen műszaki infrastruktúrával, kedvezőbb közlekedési helyzettel rendelkező kis- és aprófalvak alkotják az altípust. A cluster települései a megye területén szórطان mindenütt megtalálhatók, összefüggő csoportot mindössze Encstől északra a Cserehát és a Zempléni-hegység peremterületei által körbezárt térségben, valamint a Bodrogekben alkotnak.

II. típus. Gyengén fejlett lakossági infrastruktúra a fejlődés közepes szintjén álló kommunikációs hálózattal

– a 10., 13. és 7. clustert foglalja magában, amelyek 2 altípust képeznek.

A lakossági infrastruktúra adott típusa a megye falusi településeinek csaknem 40%-át fogja össze. Nagy részük a nagyközségek és a fejlettebb települések lakózáiban található. Általánosságban a második főtípust a közlekedési helyzet mutatóinak magas értéke és a lakó- és kommunális szolgáltatás megyei átlagnak megfelelő mutatói jellemzik.

Lényeges különbség a két altípus között a szolgáltatási szférák alapelemeinek fejlettségében van (2. táblázat).

A tizes clusterben az alapellátás komplex mutatójának (3. mutató) értéke 10 pont, a 13-as és 7-es cluster esetében ezen mutató értéke 18 és 20 pontnak felel meg; ez azt jelenti, hogy jelentősen meghaladja a megyei átlagot.

Első altípus (10. cluster) települései a belső lakóövhöz tartozó csökkenő népességű, kiépítetlen intézményhálózatú, átlagosnál valamivel rosszabb műszaki infrastruktúrájú ipari-agrár foglalkozási szerkezetű kisméretű lakófalvak. A típus településeinek összefüggő, területileg homogén csoportjai az Észak-Borsodi Karszt DNY-i peremén, a Cserehát déli részén, a Hernád völgyének déli részén, a Borsodi Mezőség északi peremén Leninváros körzetében, a Hegyközben, valamint a megye területén kisebb összefüggő foltokban találhatóak.

Második altípus (13. és 7. cluster) települései részlegesen kiépített intézményhálózatú, lakó-agrár funkciójú, átlagos életkörülményeket nyújtó kis- és közepes méretű falvak. A 7. és 13. cluster települései a megye területén az Ózdi-dombságon, a Bükk-

2. táblázat

A 10., 7. és 13. cluster főbb jellemzői

Változók	10. cluster	7. cluster	13. cluster
A települések száma	78	3	58
A települések átlagos népességszáma, 1980-ban	718 fő	1507 fő	1592 fő
Magánkisiparosok száma, 1979-ben	5 fő	15 fő	14 fő
A kiskereskedelmi iparcikkforg. értéke Ft-ban, 1979-ben	1913 Ft	3741 Ft	4154 Ft
Alapintézményhálózat pontszáma	7,9 pont	20,6 pont	18,3 pont
100 óvodáskorúra jutó férőhely, 1979-ben	6,7	87,0	71,0
100 bölcsődés korúra jutó férőhely, 1979-ben	0,2	0,1	38,9
Az iparban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	47,3%	29,4%	39,3%
Napi munkábajárók aránya, 1980-ban	72,5%	52,5%	47,5%
Az 1945 után épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	55,2%	57,6%	51,7%
1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	16,2%	14,5%	14,1%
Az egyszobás lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	27,0%	26,8%	29,0%
Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	20,5%	29,1%	24,1%
Fürdő+mosdóhelyiséggel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	25,5%	31,0%	29,3%
Villanyal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	96,2%	96,9%	97,9%
Gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	49,0%	62,2%	58,0%
Legközelebbi város (+ járási székhely) időtávolsága, 1980-ban	22 perc	30 perc	26 perc
A városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége, járat/hét	82,2	52,3	77,4
Népességszám-változás 1949–1980 között	–5,5%	–6,1%	–14,3%
Vándorlási különbözet 1979–1980 között	–11,5%	–8,7%	–12,3%
A 60–x évesek aránya, 1980-ban	18,0%	18,2%	19,3%

hegységben, a Borsodi Mezőség déli részén, a Hegyalján és a Zempléni-hegység DK-i peremterületén, valamint kisebb szórványokban a megye más térségeiben is alkotnak összefüggő homogén csoportot. Az altípus homogén csoportot alkot a lakossági infrastruktúra fejlettségét illetően, azonban a típust alkotó települések Magyarország falutípusainak vizsgálata során több önálló csoportra estek szét (BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1982, 1984).

III. típus. Közepesen fejlett lakossági infrastruktúra

A lakossági infrastruktúra ezen típusa (8., 9 cluster) Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek kb. 14%-át foglalja magában. A típus települései szétszóródnak néhány hegyvidéki és dombvidéki régióban, továbbá az iparosodott Sajó-völgyében és a Miskolci agglomerációban. A típusba sorolt 49 település foglalkozási szerkezetére a következő jellemző: magas az iparban foglalkoztatottak aránya (kb. 50%), ugyanakkor a mezőgazdaság kb. 30%-ot, a terciér szektor pedig kb. 20%-ot foglalkoztat.

Általánosságként a típusra az 1945–1980 évek közötti időszak gyors lakásépítésének üteme és a lakó- és kommunális szolgáltatások átlagos színvonala a jellemző (3. táblázat).

A lakossági infrastruktúra ezen főtípusán belül két altípus található, a 8-as és 9-es cluster; ezek mindenekelőtt a közlekedési és idegenforgalmi szolgáltatások fejlettségében, továbbá az alapellátás színvonalában különböznek egymástól.

Első típus (8. cluster): a Sajó-völgyi agglomerációhoz szorosan kapcsolódó, stagnáló népességű, hegy- és dombvidéki átlagosan kiépített intézményhálózatú és közlekedésű, az átlagosnál fejlettebb műszaki infrastruktúrájú ipari-agrár foglalkozási szerkezetű lakótelepülések. A cluster települései nem alkotnak nagyobb összefüggő tömböt, talán csak a Bükk-hegység és a Zempléni-hegység északi részén tömörülnek kisebb csoportokba, a megye más tájegységében szórványosan lelhetők fel.

Második altípus (9. cluster): a Sajó-völgyi agglomeráció és lakóövezet dinamikusan növekvő népességszámú, átlagosnál kedvezőbben kiépített intézményhálózatú és műszaki infrastruktúrájú, jó közlekedési helyzetű, ipari foglalkozási szerkezetű települései. A cluster községeinek közel 3/4-e a Sajó-völgyi ipari tengelyben helyezkedik el, s mintegy fele a miskolci agglomeráció községe. A Sajó-völgyi agglomerációhoz és lakóövezethez tartozó településekben az ipari tevékenységnek nincs nagy múltja, a települések foglalkozási átrétegződését szinte kivétel nélkül a közeli városok munkaerőigénye indította meg. Korábban e falvakban az ötvenes, hatvanas években néhány településtől eltekintve (ahol a kitermelő ipar jelenléte volt a meghatározó) kizárólag agrár tevékenység folyt.

IV. típus. A fejlett lakossági infrastruktúra típusa

Az adott lakossági infrastruktúra-típus (4. cluster) települései agrár-vegyes foglalkozási szerkezetű, stagnáló-csökkenő népességű, kiépített alapellátással, átlagosnál kedvezőbb infrastruktúrával rendelkező közepes méretű falvak. A típus 11 települése a megye területén szórtan helyezkedik el, összefüggő tömböt nem alkot. Az alapellátás komplex mutatójának értéke 25,5 pont, amely kétszerese a megyei átlagnak (4. táblázat).

A típus települései közül 5 település alapfokú intézményellátottsága teljesen, 6 pedig részlegesen kiépítettnek tekinthető. Az elemzett községek közül a kismezővárosok bolthálózata az átlagnál jobban kiépült, erre utal a kiskereskedelmi forgalom értéke és a kiskereskedelmi bolthálózat alapterülete (Abaújszántó, Gönc,

3. táblázat

A 9. és 8. cluster főbb jellemzői

Változó	9. cluster	8. cluster
A települések száma	28	21
A települések átlagos népességszáma	2675 fő	1041 fő
Magánkisiparosok száma, 1979-ben	26 fő	12 fő
A kiskereskedelmi iparcikkforg. értéke Ft-ban, 1979-ben	3031 Ft	3102 Ft
Az alapintézményhálózat pontszáma	18,6 pont	13,6 pont
100 óvodás korúra jutó férőhely, 1979-ben	43,0	67,8
100 bölcsődés korúra jutó férőhely, 1979-ben	0,0	0,0
Az iparban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	52,0%	49,7%
A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	28,3%	31,6%
Napi munkábajárók aránya, 1980-ban	65,5%	58,9%
Az idegenforgalmi szálláshelyek aránya az összes lakásból, 1980-ban	2,2	45,1
1945 után épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	69,6%	67,8%
1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	23,6%	21,7%
Az egyszobás lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	19,9%	21,7%
Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	40,7%	39,7%
Fürdő-mosdóhelyiséggel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	43,3%	49,4%
Villannyal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	98,6%	97,7%
Gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	63,6%	57,0%
Legközelebbi város (+községi jogállású járási székhely) időtávolsága	20,7 perc	60,0 perc
A városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége, járat/hét	235	77,7
Népességszám-változás 1945–1980 között	39,1%	8,9%
Vándorlási különbözet 1970–1980 között	–4,8%	–3,5%
A 60–x éves korúak aránya, 1980-ban	13,4%	16,6%

Tarcal stb.). A típus mindegyik településében működik bölcsőde, óvoda, általános iskola (8 vagy több tantermes) és természetesen könyvtár. Az alapfokú ellátás fejlettségére utal, hogy a községek több, mint 50%-ában működik rendelőintézet.

A vizsgált településekből a közeli városok és járási székhelyek elérési ideje minimális (20 perc), amely azonban csak potenciális elérési időt jelent, mivel a tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége alacsonyabb a megyei átlagnál. Összességében az adott típus lakossági infrastruktúrája kedvező életkörülményeket biztosít a falusi lakosoknak.

4. táblázat

A 4. cluster főbb jellemzői

Változók	4. cluster
A települések száma	11
A települések átlagos népességszáma	3059 fő
Magánkisiparosok száma, 1979-ben	32 fő
A kiskereskedelmi iparcikkforgalom értéke Ft-ban, 1979-ben	7092 Ft
Az alapfokú intézményhálózat pontszáma	25,5 pont
100 óvodás korúra jutó férőhely 1979-ben	61,7
100 bölcsődés korúra jutó férőhely, 1979-ben	18,5
Az iparban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	36,3%
A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	41,6%
Napi munkábajárók aránya, 1980-ban	45,5%
Az 1945 épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	52,5%
Az 1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	18,8%
Az egyszobás lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	23,7%
Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	33,6%
Fürdő+mosdóhelyiséggel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	38,0%
Villanyal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	97,8%
Gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	64,7%
Legközelebbi város (+községi jogállású járási székhely) időtávolsága	20,0 perc
A városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége járat/hét	68
Népességszám-változás 1945–1980 között	–1,8%
Vándorlási különbözet 1970–1979 között	–9,3%
A 60–x éves korúak aránya, 1980-ban	16,5%

V. típus. Kisvárosi típusú lakossági infrastruktúra

Az V. főttípust a 3. és 2. cluster összevonásával alakítottam ki. Az összevonást indokolta, hogy a két cluster községeinek kisvárosias az intézményellátottsága, a lakosság foglalkozási szerkezete, a települések iparosodottságának szintje, továbbá a hosszabb távú demográfiai folyamatai (5. táblázat). A megye 10 települése tartozik ebbe a típusba. Ide tartozik 4 járási székhely (Edelény, Szerencs, Mezőcsát és Encs) és 3 volt járási székhely (Szikszó, Putnok és Sajószentpéter).

A típus minden településében van bölcsőde, óvoda, általános iskola, könyvtár, 6 településben pedig középiskola is működik.

Az egyes települések beépítési módja eltérő, ebben annak is szerepe van, hogy az 1960-as és 1970-es években a magánlakás-építkezések mellett az állami lakás-építés is jelentős volt, többnyire lakótelepi formában; ennek következtében a településeken belül nőtt az emeletes, többlakásos házak aránya (pl. Sajóbabony 11,9%, Sajószentpéter 5,9%, Edelény 4,1% stb.). A lakások közművesítettsége fejlett, a vízzel és csatornával ellátott lakások aránya jóval magasabb a megyei átlagnál.

A típus településeit jó forgalmi kapcsolatok kötik környezetükhöz; gyakorlatilag valamennyi a közlekedési útvonalakon vagy azok közelében helyezkedik el. Egészében véve, a kisvárosi típus lakossági infrastruktúrája jó életkörülményeket biztosít a falusi népességnek. Ennek következtében a települések lakosságszáma 1949–1980 között 1,5-szeresére nőtt.

5. táblázat

A 3. és 2. cluster főbb jellemzői

Változók	3. cluster	2. cluster
A települések száma	2	8
A települések átlagos népességszáma	3703 fő	8158 fő
Magánkisiparosok száma, 1979-ben	45 fő	78 fő
A kiskereskedelmi iparcikkforg. értéke Ft-ban, 1979-ben	17 572 Ft	14 531 Ft
Az alapfokú intézményhálózat pontszáma	28,5 pont	31,2 pont
100 óvodás korúra jutó férőhely, 1979-ben	54,9	47,1
100 bölcsődés korúra jutó férőhely, 1979-ben	37,7	6,4
Az iparban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	59,7%	44,8%
A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban	21,5%	27,6%
Napi ingázók aránya, 1980-ban	18,9%	40,0%
Az 1945 után épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	84%	62,2%
Az 1970–1979 között épült lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	39,8%	23,2%
Az egyszobás lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	70,2%	26,2%
Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	70,2%	46,1%
Fürdő+mosdóhelyiséggel ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	69,0%	48,8%
Villannyal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	98,5%	98,3%
Gázzal ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	74,2%	59,3%
Csatornával ellátott lakások aránya az összes lakásból, 1980-ban	74,3%	49,3%
Legközelebbi város (+községi jogállású járási székhely) időtávolsága	12,5 perc	6,7 perc
Városok felé induló tömegközlekedési eszközök járatsűrűsége, járat/hét	81,5	128,8
Népességszám-változás 1945–1980 között	212,9%	46,8%
Vándorlási különbözet 1970–1979 között	18,4%	–3,3%
A 60–x éves korúak aránya 1980-ban	8,5%	13,8%

Meg kell jegyeznünk, hogy a lakossági infrastruktúra clusterezése során két település nem került típusba; ez azt jelenti, hogy a felhasznált mutatókkal az adott települések, Tokaj (40% feletti tercier ágazatban foglalkoztatottak aránya) és Ragály (27,3% az emeletes lakások aránya) önálló clustereket alkottak.

A kutatás eredményeként a következő megállapításokat tehetjük Borsod-Abaúj-Zemplén megye 352 falusi településéről: A megye falusi településeinek több, mint 40%-a a fejlődés kezdeti stádiumában lévő lakossági infrastruktúrával rendelkezik. Továbbá a települések kb. 40%-a rendelkezik gyengén fejlett lakossági infrastruktúrával, amely közepes fejlettségű kommunális hálózattal társul.

A falusi települések mindössze 17%-a rendelkezik közepesen fejlett vagy fejlett lakossági infrastruktúrával, és csak 10 dinamikusan fejlődő települést (kevesebb, mint 3%) jellemez a kisvárosi típusú infrastruktúra. A kutatás rávilágított a közlekedéshálózat jelentős szerepére a falusi települések lakossági infrastruktúrájának fejlődésében. Az elemzés során kijelöltük azokat a térségeket, amelyek tömörítik a gyengén fejlett és elmaradott szolgáltatással rendelkező falusi településeket. Ezek mindenekelőtt a Cserehát, Észak-Borsodi Karszt, a Zempléni hegység, Hegyköz, Bodrogköz, Bükk-hegység és a Borsodi-Mezőség települései.

A kísérlet a modell-területként választott Borsod-Abaúj-Zemplén megyében azt mutatta, hogy a változókon végrehajtott néhány módosítással a *faktor- és clusteranalízis alkalmazható Magyarországon, illetve más megyék lakossági infrastruktúra tipológiájának elkészítéséhez.*

IRODALOM

- ANDERBERG, M.R. 1973: Cluster Analysis for Applications. Academic Press, New York, San Francisco, London.
- ANDORKA R. 1979: A magyar községek társadalmi átalakulása. Magvető Kiadó, Budapest.
- BARTA GY. 1972: Az infrastrukturális ellátás területi eltérései. Földrajzi Értesítő 4. pp. 459–470.
- BARTA GY. 1975: Mikrogeográfiai vizsgálat egy észak-borsodi faluban (Trizs). Földrajzi Értesítő 24. 3. pp. 391–416.
- BARTA GY. – BELUSZKY P. – BERÉNYI I. 1975: A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Földrajzi Értesítő 24. 3. pp. 299–390.
- BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981: Iparosodás és a falu átalakulása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 1979: A faktor- és clusteranalízis alkalmazása a területi kutatásokban (Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi települései tipizálásának példáján). Szigma 12. 3–4. pp. 191–210.
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 1982: Processus de transformation l'habitat dans les regions rurales de la Hongrie. L'Espace Geographique. pp. 124–133.
- BERÉNYI I. 1979: Jósvafő földrajzi adottságainak értékelése, különös tekintettel az idegenforgalomra. Földrajzi Értesítő 27. 1. pp. 92–105.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1980: Application of Shift and Share Analysis in Regional Research (the method is illustrated by the demographic study of Encs district, in Borsod-Abaúj-Zemplén County, Hungary). In: Development of Rural Areas (Proceedings of the 4th Hungarian-Polish Seminar, pp. 181–202. Goldop, Poland, 20–30 May, 1980). Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, Warszawa.
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 1982: Magyarország falutípusai. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézete, Budapest.
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 1983: Typology of Rural Settlements in Hungary. Hungarian Academy of Sciences, Geographical Research Institute, Budapest.
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 1983: Községtípusok Magyarországon. Acta Academiae Administrationis Rei Publicae Tomus II. Államigazgatási Főiskola, pp. 65–93.
- BÉLLEY L. 1984: Gazdaságirányítás és infrastruktúra-fejlesztés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BERÉNYI I. (szerk.) 1980: Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai. Földrajzi Tanulmányok 17. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERÉNYI I. – SIMÓ T. 1979: Egy falu társadalmának átalakulása (Tard). Területi Kutatások 2. pp. 52–61.

- DEÁK J.-NÉ – NADABÁN P.-NÉ 1974: Az infrastrukturális fejlettség területi szintű mérésének lehetőségei. *Területi Statisztika* 24. pp. 481–502.
- ENYEDI GY. 1980: *Falvaink sorsa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- ENYEDI GY. 1983: *Földrajz és társadalom*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- FRANCIA L. 1975: A faktoranalízis alkalmazása a lakosság életkörülményei és az infrastrukturális ellátottság közötti összefüggések területi elemzésében, Baranya megye problematikus területeinek példáján. *Területi Statisztika* 25. 3. pp. 245–253.
- HRUBI L. 1983: Településcsoportok Baranya megyében az infrastrukturális ellátottsági színvonal alapján. *MTA Dunántúli Tudományos Intézete Közleményei* 30. pp. 177–198.
- LACKÓ L. 1974: Az ország kedvezőtlen feltételekkel rendelkező területeinek helyzete. *Tervgazdasági Közlemények*, Budapest.
- NIJKAMP, P. 1979: *Multidimensional Spatial Data and Decision Analysis*. John Wiley and Sons, Chichester, New York, Brisbane, Toronto.
- SIKOS T.T. 1984: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban. *Akadémiai Kiadó*, Budapest.
- SIKOS T.T. (szerk.) 1985: *Possible Applications of Mathematical and Statistical Methods in Regional Studies*. Hungarian Academy of Sciences Geographical Research Institute, Budapest.
- SÜLI-ZAKAR I. 1980: A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. Kézirat. Debrecen.
- VÁGVÖLGYI A. 1982: A falusi életkörülmények főbb típusai. In: *A falu a mai magyar társadalomban*. (Szerk.: Vágvölgyi A. pp. 91–178.) *Akadémiai Kiadó*, Budapest.
- VAN RYZIN, J. 1977: *Classification and Clustering*. Academic Press, New York, San Francisco, London.

SIKOS, TAMÁS T.

AN ANALYSIS OF COMMUNAL AND SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL SETTLEMENTS IN BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN COUNTY

(Summary)

During the past forty years of socialism in Hungary, the country's national economy has undergone significant socio-economic transformations. In the present stage of development it is a major task of the social policy and the society to reveal the inequalities in the development of individual regions and in the living standard of the urban and rural population. The development of infrastructure and settlement network is given a special attention in the present regional policy. The inadequate development of communal and social infrastructure of rural settlements and their weak communication connections lead to undesirable phenomena such as population out-migration, demographic deformation, lack of agricultural manpower, and the emergence of depression zones.

The basic aim of the present paper is to reveal regional differences in the level of communal and social infrastructure of the rural settlements within Borsod-Abaúj-Zemplén county. This county has been chosen as a model region for the following purposes: Between 1979 and 1981, P. Beluszky, together with the author, elaborated a typology of Hungarian rural settlements. It has been established that almost all types of Hungarian villages can be found in Borsod county. Communal and social infrastructure is one of the most important elements in the development of rural settlements therefore it seemed to be proper to select Borsod-Abaúj-Zemplén county for the typology.

In the framework of the topic chosen, the following tasks were solved: (1) A typology of rural settlements in Borsod-Abaúj-Zemplén county was prepared according to a new methodology which differs from earlier ones in the composition of indices and the mathematical-statistical

methods applied; (2) A typology of community infrastructure (education, culture, transportation and housing) was elaborated with the aid of factor- and cluster analyses; (3) An information data bank was established to describe the communal and social infrastructure of rural settlements in Borsod county; (4) Functional relationships were explored between the rural population and the various indices relating to the development of communal and social infrastructure; (5) It was determined, on the basis of factor analysis, which factors and to what extent contribute to the development and formation of community infrastructure of rural settlements in Borsod county; (6) A typology of community infrastructure of rural settlements in Borsod county was elaborated using cluster analysis.

As a result of the research, the following can be established for the 352 villages of Borsod county: The community infrastructure is in its initial stage of development in more than 40 percent of the settlements investigated. The community infrastructure is poorly developed in about 40 percent of the villages where the public utility network is mediocre. Only 17 percent of the settlements have fair or developed community infrastructure and 10 settlements (less than 3 percent) develop dynamically. These are the only ones which have an urbanlike infrastructure, similar to that in small towns.

The significant role of transportation network in the infrastructure development of rural settlements has been pointed out.

The careful analysis of a map series representing the regional variations in the development of infrastructure, by its major types and their components, provides an opportunity for identifying those regions where there is a concentration of rural settlements with poor or underdeveloped services. These settlements are in large numbers in the Cserehát, Észak-Borsodi-Karszt, Zempléni-hegység, Hegyköz, Bodrogeköz, Bükk-hegység and Borsodi Mezőség.

The methodological value of the research appeared in revealing the contents of the rotated factors and in defining those factors which play a decisive role in the formation of infrastructure development: F_1 = the development level of basic services; F_2 = the dynamism of housing construction and amenities of dwellings; F_3 = the factor of unfavourable conditions in housing and communal services.

The investigations carried out in Borsod county as a model region corroborated the applicability of factor- and cluster analyses in preparing a typology of community infrastructure for other counties as well as for the whole of Hungary if the databank is somewhat modified.

Translated by Ágnes Spollár

ШИКОШ Т., ТАМАШ:

АНАЛИЗ ИНФРАСТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ В ОБЛАСТИ БОРШОД-АБАУЙ-ЗЕМПЛЕН

(Резюме)

За истекшие 40 лет истории строительства социализма в Венгрии в народном хозяйстве произошли значительные социально-экономические преобразования. В настоящий период развития главной задачей социальной политики является вскрытие диспропорций в уровнях жизни городского и сельского населения в отдельных регионах. В настоящее время региональная политика уделяет весьма большое внимание развитию инфраструктуры и сети поселений. Недостаточное развитие инфраструктуры и связей коммуникации сельского населения может привести к таким нежелательным последствиям как, например, отток населения, искажения в демографической структуре сельских поселений, недостаток трудовых ресурсов для сельского хозяйства и образование депрессивных пространств.

Основной целью данной работы является исследование территориальных разниц в уровнях развития инфраструктуры населения в сельских поселениях области Боршод-Абауй-Земплен. Выбор этой области в качестве модельной территории объясняется следующими. В период 1979–1981 гг. нами уже была разработана типология сельских поселений Венгрии (соавтор Белуски Пал), результаты которой показали, что в области Боршод-Абауй-Земплен почти без исключения имеются все типы сельских поселений Венгрии. Так как инфраструктура поселения является одним из важнейших факторов развития сельских поселений, мы считали целесообразно составить новую типологию именно на примере этой области.

В ходе работы по данной тематике мы решили следующие задачи:

1. Разработали типологию сельских поселений области Боршод-Абауй-Земплен по новой методике, которая отличается от прежней кругом показателей и примененными математико-статистическими методами.
2. Разработали типологию инфраструктуры населения сельских поселений с применением факторного и кластерного анализа.
3. Создали информационный банк данных об инфраструктуре населения сельских поселений для области Боршод-Абауй-Земплен.
4. Определили те функциональные взаимосвязи, которые имеются между числом населения сельских поселений и значением тех показателей, которые характеризуют развитие элементов инфраструктуры населения.
5. На основе факторного анализа определили, какие факторы и в какой мере играют роль в развитии и формировании инфраструктуры сельского населения в области Боршод-Абауй-Земплен.
6. С помощью кластерного анализа составили типологию для сельских поселений области Боршод-Абауй-Земплен по инфраструктуре населения.

На основе исследования 352 сельских поселений области Боршод-Абауй-Земплен можно сделать следующие выводы. Более 40% сельских поселений области характеризуется такой инфраструктурой населения, которая находится на начальной стадии развития; около 40% поселений располагает слабо развитой инфраструктурой, которая сочетается с коммунальной сетью среднего уровня развития; лишь 17% поселений имеет среднеразвитую или раувитую инфраструктуру населения, и только для 10 динамично развивающихся поселений (менее 3%) характерна инфраструктура, типичная для малых городов.

Исследование указало на значительную роль транспортной сети в развитии инфраструктуры сельского населения.

На основе анализа серии карт, отображающих территориальное распределение показателей отдельных элементов и видов инфраструктуры населения, стало возможным определить те пространства, в которых сосредотачиваются сельские поселения со слаборазвитой и отсталой инфраструктурой. Это в первую очередь Черехат, Карст Северного Боршода, Горы Земплен, Хедькэз, Горы Бюжк и Боршоди Мезёшег. Методическое значение данной работы заключается в том, что в ней раскрыто содержание ротационных факторов и указаны на те факторы, которые играют ведущую роль в формировании и развитии инфраструктуры населения (например, F_1 = уровень развития основных элементов услуг; F_2 = динамика жилищного строительства и благоустроенность новых квартир; F_3 = транспортные условия; F_4 = неблагоприятные жилищные и коммунальные условия).

На основе проделанного эксперимента для области Боршод-Абауй-Земплен как модельной территории можно сказать, что после некоторой коррекции в банке данных, факторный и кластерный анализ может применяться для разработки типологии инфраструктуры населения в масштабе всей страны или отдельных областей.

Перевела: Юдит Матрай

FARAGÓ LÁSZLÓ – HRUBI LÁSZLÓ:

AZ ELMARADOTT FALUSIAS TÉRSÉGEK FELZÁRKÓZTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A jelenkor technikai kihívása különbözőképpen érinti az eltérő adottságú térségeket. Egyrészt eltérés mutatkozik a fogadóképesség oldaláról, másrészt a bekövetkező változások – többszörös áttételeken keresztül – különböző módon és mértékben megváltoztatják a települések, egyes régiók arculatát. Először azt vizsgáljuk, milyen általános változások várhatóak, azaz reálisan hol számolhatunk az új technológiák bevezetésével, majd egy sajátos településkört, a többszörösen hátrányos területek helyzetét elemezzük.

A főbb gazdasági ágak természetszerűen különbözőképpen és mértékben játszanak közre az egyes települések fejlődésében. Az 1970-es években a vállalati szintű iparfejlesztési politikát leginkább a központi telephelyek létszámhiánya hátrározta meg. Az új telephelyek kijelölésekor kevesebb figyelmet kaptak az infrastruktúra mennyiségi és minőségi tényezői, valamint más fontos – a telephelyválasztást meghatározó – tényezők. Ez az extenzív terjeszkedési folyamat megnövelte a vidéki telephelyek számát és súlyát, jelentősen átalakította a falusi települések gazdasági szerkezetét, bizonyos mértékben javította – az érintett településeken – a lakosság jövedelmi színvonalát, életkörülményeit. A magyar ipar előtt álló alapvető feladat jelenleg a szükséges struktúraváltás véghezvitele, amely változásokhoz, vezethet a települések, régiók gazdasági makroszerkezetében is. Ez a települések többségében a terciér szektor arányának növekedését vonhatja maga után, és általában a városokban kevésbé drasztikus változásokat hoz, mint az érintett kisebb településeken. Emellett persze lehetnek olyan települések, térségek is, ahol például a nyersanyagkitermelés megindulása vagy új ipari objektum létesítése változtatja meg alapvetően a termelés makroszerkezetét, az ebből adódó lényegi változások láncolata pedig kihat nemcsak az adott településre, de a környékére is. Ez lesz azonban a kevésbé jellemző mozgáspálya.

A struktúraátalakítás másik – szempontunkból lényegi – velejárója a veszteséges tevékenységek felszámolása. Mivel a vidéki telephelyek hatékonysága gyakran alacsonyabb a városiakénál, a munkaerő kevésbé konvertálható, az infrastruktúra színvonala viszonylag alacsony, így a szükséges termékszerkezet-változás, az új technológiák meghonosítása elsősorban a központi (városi) telephelyeken történhet meg. Kérdéssé válhat tehát számos vidéki (falusi) telephely léte. A veszteséges tevékenységek visszafejlesztése átmenetileg biztosan kedvezőtlenül hat a helyi környezetre, egyaránt megviseli a vállalatok és a települések gazdasági helyzetét. Mivel

a szerkezeti változások általában az élők munkai-igények csökkenésével járnak, így a korábbi foglalkoztatási szint csak új munkahelyek létesítésével vagy a munkaerő áttelepítésével, ingáztatásával tartható, bizonyos térségekben pedig átmeneti foglalkoztatási feszültségek is keletkezhetnek. Az állami támogatás eredményeként az átképzési idő alatt a munkások jövedelme ugyan nem csökken, de nem is nő, ami esetenként további hátrányt jelent. Hosszabb távon azonban mind a vállalatok, mind a települések érdekeltek a struktúraátalakításban akkor, ha az valóban a nemzetközi tendenciákkal egyirányban és legalább azt megközelítő színvonalon történik (infrastrukturális kapacitás szabadulhat fel, javulhat a környezetre gyakorolt hatás, a jövedelmi viszonyok kedvezőbbek stb.). Tehát a korábbi gyakorlattal szemben például a gazdaságilag elmaradott területeken sem szabad az elavult termelést állami szubvenciókkal, rövidtávú intézkedésekkel konzerválni, hanem az átmenetileg esetleg keletkező vagy felerősödő nehézségeket vállalva a korszerű technológiák meghonosítását kell előmozdítani. Még foglalkoztatáspolitikai szempontból sem szabad támogatni a kevésbé hatékony munkahelyeket, hanem a munkaerő-átképzést vagy a mobilizációt kell segíteni. A korszerűtlen, kevésbé hatékony vidéki telephelyek szervezeti önállósítása nem mindig járható út. A jól működő üzemegységek leválását pedig a központok nehezítik, jóllehet a területi érdekek ezt kívánják meg.

Az agrárfejlődés, a mezőgazdaság modernizálása (a nagyüzemi gazdálkodás bevezetése, az élelmiszeripari vertikum kiépülése stb.) jelentős hatással volt és van a falusias térségek fejlődésére. Amikor az állami gazdaságokat megalakították, központjaikat a régi uradalmi majorokban hozták létre, nem ritkán távol a községektől. Fejlődésük során itt épültek fel a központi gazdasági létesítmények, a szolgálati lakások, amelyek az infrastruktúra kiépülésével esetenként új településeket is létrehoztak (pl. Sátorhely). A termelészövetkezetekeket a helybeliek vagyonából hozták létre, központjaik többnyire a központi településekben vannak, és fejlődésük szorosan összefonódott a területük településeinek fejlesztésével, a tagok (a lakosság) boldogulásával. Az elmúlt években kapott „profilszabadság” jelentős szerkezetváltásra adott lehetőséget. A városokhoz közeli települések esetében jellemzővé vált a városi ipart kiszolgáló ipari tevékenység is, míg a távolabbi települések többnyire önálló ipari melléküzemágakat hoztak létre, viszonylag önálló árutermelésre. A városoktól messze eső falvak termelészövetkezetei éltek legkevésbé az ipari tevékenység engedélyezése által nyújtott lehetőségekkel. Új lehetőségeket jelenthet a falusias térségek gazdasági fejlődésében a biotechnológia alkalmazása, amely már részben ma is a jelentősebb, fejlettebb mezőgazdasági termelő központokhoz kötődik.

A gazdasági szerkezet átalakítása során sajátos irányt jelenthet falusias térségekben is az idegenforgalom és a rekreáció. Hazánkban az idegenforgalomnak a településekre gyakorolt hatása ma még nem mindenütt kedvező, de általában segíti fejlődésüket, növeli társadalmi presztizsüket. A falusi üdülés elterjesztését éppen azokban a falvakban nehezíti a megfelelő lakásállomány, az infrastruktúra hiánya, ahol a foglalkoztatás fokozására, a kiegészítő jövedelemre a legnagyobb szükség lenne. Az alapfeltételek megteremtésével mintegy háromszáz 1500 fő alatti népeségű település lenne alkalmas a falusi üdültetésre.

Összességében megállapítható, hogy az új technológiák bevezetése a termelésbe önmagában a területi, települési viszonyok további differenciálódásához vezet,

elmélyül a polarizáció. Ugyanakkor a korszerű infrastruktúra kiépülése ezt mérsékelheti, és közelebb hozza a településeket, az ott élőket egymáshoz, nemcsak azért, hogy növeli a korszerű technikák alkalmazhatóságának esélyegyenlőségét, de közvetlen módon csökkenti a térbeli elkülönülést, a távolságok jelentőségét is.

Véleményünk szerint – az egyes speciális természeti kincsekkel rendelkezők mellett – azok a települések lesznek elsősorban alkalmasak a korszerű technológia befogadására, ahol:

- már ma is viszonylag kvalifikált munkaerő lakik, vagy vonzó lehet ezek letelepítésére, megfelelő színvonalú a munkakultúra;

- a szükséges alapvető ellátási-szolgáltatási feltételek helybeli megléte mellett viszonylag kedvező az egyéb, a körzetközpontokban, városokban lévő objektumok elérhetősége, korszerű kommunikációs (közlekedési és távközlési) kapcsolatok vannak, vagy a kiépítés lehetőségei adottak;

- a település valamilyen módon kapcsolódhat fejlett kutató-fejlesztő háttérhez;

- a település egyéb tényezők terén is kedvező lehetőségeket kínálhat (például szélesebb az energiaválasztási lehetőség, kedvezőek az ökológiai feltételek stb.).

A vázolt folyamatok, feladatok tükrében különös hangsúlyt kaphat azon falusias térségek helyzete, fejlődése, amelyek már a mai átlagos fejlettségi színvonalat sem érik el. Sajátos és elodázhatatlan feladatot jelent ma hazánkban e térségek intenzív fejlesztése, amelyekhez óvatos becslések alapján is a településeknek mintegy a hatoda tartozik. Ezeket a mai magyar területi szakirodalom halmozottan hátrányos helyzetű településeknek nevezi.

Egy területi egység (település, települések csoportja stb.) többszörösen hátrányos helyzete olyan tartós állapot, amelyre a társadalmi-gazdasági lét és fejlődés egyedi hátrányainak egymással összefüggő, egymást általában erősítő halmozódása jellemző. A többszörösen hátrányos helyzet alapvetően három folyamat eredménye, illetve három mozzanatban juthat kifejeződésre:

- a gazdasági bázis relatív fejletlenségében, esetleg teljes hiányában,

- a demográfiai jellemzők kedvezőtlen alakulásában,

- az életkörülmények relatív elmaradottságában, ezen belül elsődlegesen az infrastruktúra fejletlenségében, a hiányosságaiban. Mindezek mellett további konkrét jelenségek, ha úgy tetszik, létezési hátrányok is kimutathatók, amelyeket összefoglalóan peremhelyzetnek szokás nevezni. Ezek:

- a közlekedési és hírközlési kapcsolatok alacsony foka,

- a településeknek a tágan értelmezett irányítás hierarchikus rendszerében elfoglalt alacsonyabb szintű helyzete, ezen belül elsősorban a kisebb jelentőségű közigazgatási szerepkör, és ehhez rendeltlen a fejlesztési források relatíve szűkösebb volta, a döntési központoktól való nagyobb távolság;

- a határmentiség, ezen belül nemcsak az országhatár, hanem a megyehatár közelsége is. És végül ma a hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy létezik még egy általános jellemző, ez pedig az aprófalujelleg, jóllehet elvileg – nemzetközi példákkal bizonyítottan – nem szükségszerű, hogy az aprófalujelleg mindig hátrányos helyzetű legyen.

A többszörösen hátrányos helyzet történelmi kialakulásában az okok között

elsődleges szerepet játszik a gazdasági elmaradás, amely közvetlenül a foglalkoztatási lehetőségek hiányában is jelentkezik. A települések léte, fejlődése szempontjából a gazdasági alap ma már nem pusztán fizikai jelenléte (közelsége), hanem döntően és egyre kizárólagosabban jövedelemtermelő képessége révén funkcionálhat. A jövedelemtermelő képesség a településfejlődés szempontjából kettős irányban lényeges: egyfelől a szabályozás (vagy egyéb módon végbemenő elosztás és újraelosztás) mechanizmusán keresztül a fejlesztés és működtetés forrásaként, másfelől pedig a foglalkoztatott népesség munkából származó jövedelme miatt.

A halmozottan hátrányos helyzetű térségekben az ipar közvetlen településformáló erőt a városokon kívül csak a községek egy igen szűk körénél jelent. Lényegében ezért azt mondhatjuk, hogy a falvak hátrányos helyzetének jelenlegi megítélésakor a helyben (vagy a mikrokörzetben) települt ipari potenciál hiánya vagy fejletlensége alapvető. Sokrétűbb és ma differenciáltabb hatótényező a mezőgazdasági alap- és kiegészítő tevékenység jövedelemtermelő képessége.

A települések életében alapvető szerepet játszó gazdasági bázis elégtelensége, jövedelemtermelő képességének alacsony szintje az infrastrukturális fejlődés egyre nagyobb elmaradását és ezzel összefüggésben a lakónépesség gyorsuló erózióját idézi elő. Ahol a három folyamat kifejlett módon már az elmúlt évtizedekben találkozott, ott gyakorlatilag – a társadalmi-gazdasági feltételek ismeretében – a települések hanyatlása nagy valószínűséggel már visszafordíthatatlan folyamat. A terület- és településfejlesztési politika számára a reális intervenció terület azon települések vagy településcsoportok jelentik, ahol a folyamatlancolat még nem jött létre, vagy csak kiinduló stádiumánál tart. A feladatok azonban itt is jelentősek, és mindenképpen komplex társadalmi-gazdasági beavatkozásokra van szükség.

A stratégia megfogalmazásakor kiindulási pont egyfelől a hátrányos helyzet kialakulásának folyamata, természetrajza, másfelől pedig az érintett térségek jelenleg rendelkezésre álló adottságai, a létrejött feltételrendszer. E térségek mai gazdasági potenciálja, a fejlettségéből és a szerkezetéből adódó jövedelemtermelő képessége hosszú távon nem alkalmas a fejlődési források gazdagítására, kiváltképp azért, mert már a közeli múlt és a jelen számára is elégtelennek bizonyult. Az ipar – ha van – általában szerkezetileg egyoldalú, kevésbé dinamikus, gyenge termelékenységgű és jövedelemtermelő képességű, területileg aránytalan elhelyezkedésű, összességében hosszú távra fejletlen. A mezőgazdasági üzemek jövedelemtermelő képessége, termelékenysége, potenciálja ma általában fejlettebb, sok helyütt azonban a gyengébb termőhelyi adottságok és ezzel összefüggésben a kedvezőtlen gazdálkodási feltételek miatt a fejlődés nem kielégítő. A mezőgazdasági termékek nemzetközi piacának ismeretében, a túlzott elvonások eredményeként a korábbiakhoz képest kisebb ütemű fejlődést prognosztizáltunk, így nem remélhetünk több forrást a településfejlesztés számára sem. A foglalkoztatás tekintetében hosszabb távon – egy átmeneti megtorpanás után – a mezőgazdaság szerepe valószínűleg csökken, ezért településfejlesztő hatása ebből a szempontból feltétlenül mérséklődik. Ezért a mezőgazdaság hosszú távon nem lehet a falusias – és ezen belül különösen a többszörösen hátrányos – területek elsődleges vagy egyedüli gazdasági bázisa, még akkor sem, ha a kiegészítő (pl. ipari) tevékenység megerősödése folytán a termelési szerkezet átalakulna. A tercier szféra fejletlen, nem fedezhető fel olyan tendencia, hogy – miként azt más országok

példája mutatja – a területi és településfejlődés önálló hajtótényezőjévé válhatna, a szerkezetváltás, az innovatív fejlődés számára kedvező alapot nyújthatna. A termelő és a nem termelő infrastruktúra – a termelőerők fejlettségével és a településszerkezettel is összefüggésben – általában gyengén fejlett, nincs ténylegesen működő, egységes területi rendszere, legfeljebb csak a koncentráció révén létrejött gócpontokban (a városok és néhány nagyközség esetében, itt is gyakorta részlegesen).

Mindezek alapján úgy véljük, a halmozottan hátrányos helyzetű térségek fejlődését – figyelembe véve a rendelkezésre álló forrásokat is – ma még nem lehetséges közvetlenül az úgynevezett innovatív, intenzív pályára terelni, mert ennek általában nincsenek meg a minimális térségi feltételei sem. Egy közbülső, átmeneti szakaszban a jelenlegi bázisok megerősítésével, átalakításával lehet létrehozni azt az alapot, amelyre az intenzív fejlődés majd ráépülhet, különben tartós fejlődés nem képzelhető el. Hosszú távon ugyanis e térségek fejlesztésében nem azt a koncepciót kell gyorsítva megvalósítani, amely korábban más területeken jelentősebb területi fejlődést produkált, hanem a társadalmi-gazdasági fejlődés új körülményeit számbavevő, egységes és új stratégiát. A települések gazdasági bázisának fejlesztése nem lehet csupán foglalkoztatási kérdés, hanem legalább ilyen mértékben gazdasági növekedési (hatékonysági) kérdés is, és ekkor a fejlődés szükséges alapirányát már az általános gazdaságfejlesztési stratégia is megszabja. A halmozottan hátrányos helyzet ugyanis mindig újratermelődik, ha csak a fejlett térségek korábbi növekedési modellje újul meg, a „levetett” koncepciót és „anyagi eszközeit” átöröklik az elmaradott térségek.

A halmozottan hátrányos helyzetű térségek hosszú távú fejlesztési koncepcióját – szoros összefüggésben az egész ország fejlődésével – két szakaszra osztva látjuk szükségesnek megfogalmazni. Az első szakasz a 90-es évek közepéig terjed, a második az ezredforduló utánig. Az első szakaszban a többszörösen hátrányos helyzetű térségek fejlődésének elsődleges bázisa továbbra is csak a mezőgazdaság lehet. E szerepköre betöltéséhez azonban nélkülözhetetlen a gazdálkodó egységek jövedelemtermelő képességének fokozása, amely főbb vonalaiban az alábbiak révén jöhet létre:

- az objektíve hátrányos feltételek lehetséges mértékű felszámolása külső támogatással (pl.: melioráció);

- a meg nem szüntethető objektíve hátrányos adottságok normatív (szabályozórendszeren keresztül) ellensúlyozása: a) az önköltségcsökkentés külső feltételeinek megteremtése révén (elvonás-, adómérséklés stb.), b) a szubvencionálás (fejlesztés, támogatás, stb.) révén;

- az üzemi formák változtatása: ahol az eredményes nagyüzemi gazdálkodás feltételei csak aránytalanul nagy ráfordításokkal vagy azzal sem teremthetők meg, visszatérés látszik indokoltnak a „kisüzemi” gazdálkodáshoz (pl. integrált kisgazdaságok, szakszövetkezeti, szakcsoportos forma stb.);

- a termelés szerkezet módosítása (mind az alaptevékenységen belül, mind pedig az alap- és kiegészítő tevékenység viszonyában);

- a vállalatok közötti szakosodás és ezzel együtt az együttműködés jelentős elmélyítése a kölcsönös gazdasági érdekeltég alapján;

- a mezőgazdasági technológia továbbfejlesztése, a szükséges infrastrukturális háttér kiépítése.

Az ipar tekintetében e szakasz kétirányú feladatot tartalmaz. Egyfelől a köz-

vetlen iparfejlesztés megvalósítását a meglévő bázis korszerűsítése és a lehetséges mértékű bővítése révén, másfelől egy új hosszú távú iparfejlesztési stratégia kialakítását, a megvalósítás előkészítését és megkezdését.

Az iparszerkezet átalakítása csak az innovatív szférák gyorsabb ütemű fejlesztésével képzelhető el, ami véleményünk szerint túlnő azon, hogy csak a meglévő bázisra alapozódjon. A hosszú táv tekintetében lényeges termelési célú kutatási-fejlesztési potenciál a mai iparvállalatok többségénél nem áll rendelkezésre elégséges színvonalon, a tudományos-műszaki háttér az érintett térségekben eléggé egyoldalú, következésképpen a feldolgozóipar fejlesztésorientált, innovatív típusú átalakulása belső vagy külső kutatási importot igényel. Ebből következik, hogy az iparszerkezet szükséges átalakítása, vagyis a stratégia ezekben a térségekben is csak a nagy távlatú népgazdasági ágazati programokba való aktív (offenzív) csatlakozáson alapulhat. Az ágazati szerkezetváltás alapirányát valószínűleg a gépipar súlyának lényeges növekedése kell, hogy adja. Az új iparfejlesztési koncepció kidolgozásakor az eddigiekhöz képest sokkal lényegesebb szemponttá kell tenni a területi szerkezet kérdését.

A hosszú távú célok kitűzésekor szem előtt kell tartani azt, hogy a progresszív ágazatok a lehetséges nagyobb térségi centrumokat (városok, nagyközségek, esetleg néhány egyéb centrumközség) olyan ipari bázissá fejlessze, amelyek képesek befogadni az innovációs fejlődést, és ezáltal olyan pólusokká válnak, amelyekre egy későbbi periódusban – a hosszú táv második felében – a körzetük települései „fel-fűzhetők” lesznek, e pólusok – intenzív kapcsolati rendszert feltételezve – a mérséklődő erejű helyi mezőgazdasági bázist a szükséges mértékben kiválthatják. Továbbá e pólusoknak – eltérő mértékben – alkalmasoknak kell lenniük arra is, hogy a háttéripár, a fejlett országokban már érvényesülő új típusú bedolgozó rendszer hálózati központjaivá is váljanak, amely hálózat potenciálisan a halmozottan hátrányos helyzetű térségek életképes települési körére is különböző szervezeti formákban, differenciált módon ráépülhet.

Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a falusias területeken döntően a háttéripárhoz tartozó kisüzemek (50–100 fő alattiak) jöhetnek létre. A fejlett országok tapasztalatai azt mutatják, hogy a korszerű gazdaságban sok ilyen üzemre van szükség, de ezek jó része állandóan cserélődik vagy átalakul. Tehát a változékonyságuk igen nagy, így olyan települési háttérre igényelnek, amelyek megfelelő adaptációs lehetőséget biztosítanak.

Az új, nagyobb méretű termelő objektumoknak, a drága technológiáknak a kisebb vagy nagyobb körzeti központokba való telepítése az elérhetőség javításával lehetővé teszi, hogy a gazdasági hatékonyság és a területi méltányosság hosszabb távon összhangba hozható legyen a rurális, gazdaságilag gyengébben fejlett vidékeken is. Ennek révén ugyanis egy olyan rugalmas, adaptív térszerkezet alakulhat ki, amely képes a gazdasági, piaci változásokra reagálni, nem roppan össze egy-egy termékszerkezet-váltási kényszer miatt. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a területileg koncentráltabb termelésfejlesztés csak az elérhetőség lényeges növelésével, a kommunikációs kapcsolatok magasabb szintre helyezésével alkalmas az összefüggő falusias, ezen belül a hátrányos helyzetű térségek fejlesztésére. Ha ez a szoros központ és térsége közötti kapcsolat a rendelkezésre álló, kialakult központok egyikénél-másikánál nem

biztosítható, vagy egy falusias körzetben nincs is ilyen központ (mondjuk, város), akkor első lépésben a szükséges központok kialakítására kell törekedni.

Mind a mezőgazdaság, mind az ipar hosszú távú, és ezen belül az első szakaszbeli fejlődése már az első periódusban a termelő infrastruktúra olyan irányú fejlesztését teszi szükségessé, amely offenzív módon segíti elő a vázolt irányok kibontakozását. A fő fejlesztendő ágazat a közúti közlekedés és a hírközlés (összekötő utak programja, úthálózat felújítása, korszerűsítése, másfelől a telefon- és telephálózat fejlesztése, amely alkalmas integrált információs rendszer létrehozására is), de nem kevésbé fontos az energiaellátó- és a vízhálózatnak a prognosztizálható igények szerinti kiépítése (kapacitásnövelése) és az egyéb műszaki létesítmények (pl. korszerűnek tekinthető üzemépületek) létrehozása. A rugalmas iparszerkezet és a feltételekhez gyorsan alkalmazkodni tudó termelési bázis elvileg birtokba vehető (esetleg bérelhető) potenciális iparterületeket, „ipari parkokat” feltételez. Hosszú távon véleményünk szerint ez csak az infrastrukturális szférának a fejlesztési politikában elfoglalt – gyakran objektívként feltüntetett – másodlagos, követő pozíciója megszüntetésével, a fejlődés hatótényezőjeként való elismerésével lehetséges.

Az elképzelésünk szerinti második szakasz jelentené a tényleges – intenzív – fejlődési pályát. A megfelelően kiépült települési kapcsolati rendszer (kommunikációs hálózat) bázisán elsősorban az ipari, másodsorban pedig a mezőgazdasági és valószínűleg a terciér szektorbeli fejlődési pólusok egy egységes és működőképes, vertikális és horizontális mozgáspályákkal egyaránt rendelkező településrendszerben léteznének. A települések létének, fejlődésének, gazdasági bázisának területi rendszerében az új vonást az jelentené, hogy a koncentráció megfelelő kapcsolati rendszerekkel együtt jönne létre, vagyis valós értelmet kapna a decentralizáció is.

A közlekedésfejlesztés, illetőleg tágabban a kommunikációs kapcsolatok fejlesztése kapcsán is lényeges, eddig is tapasztalt ellentmondásokat kell leküzdeni. Ha megvizsgáljuk az elérhetőséget, valamint az ellátásszervezés és a termelési kapacitások területi struktúráját, a meg nem felelés élesen kirajzolódik. A közlekedési feltételek javítása egyrészt az úthálózat korszerűsítését (a száktutak feloldása, összekötő utak építése, a sugaras hálózat kiegészítése átkötő utakkal stb.), másrészt a tömegközlekedés rugalmasabbá tételét (mikro- és minibuszok üzemeltetésével), harmadrészt pedig általában az automobilizáció feltételeinek javítását jelenti.

A közlekedési feltételek javítása mellett a korszerű technikák elterjedésének hazánkban alapvető feltétele a távközlési rendszer fejlesztése. Korszerű információs rendszer csak a telefon, illetve általában a vezetékes összeköttetés birtokában építhető ki, de ma már számos lakossági szolgáltatást is a telefonvonalakra lehet „ráépíteni”. Magyarország lemaradása ezen a téren óriási, és ezen belül is igen differenciált a kép. Az egyes nagyobb körzetek között is mutatkoznak ellátottságbeli különbségek, de az eltérések még szembetűnőbbek a városias és a falusias térségek között.

A fejletlen távközlés hátrányai elsősorban a vidéket, a községet sújtják. Ugyanakkor az alacsonyabb népsűrűség és a kisebb kihasználtság miatt ma Magyarországon éppen itt nem rentábilis a fejlesztés. Ezért csak az állami beavatkozástól várható eredmény e téren. Minimális programnak kell tekintenünk, hogy az ország bármely pontja, bármely időpontban elérhető legyen. A fejlesztésekben a korszerű megoldásokra kell elsősorban alapozni, mert különben egy elavult technikát konzerválunk.

Ezzel párhuzamosan fejleszteni kell a korszerű távközlési szolgáltatásokat is (Teletex, Teledata, Faximile stb.). A fejlett távközlési rendszer révén a falusias térségek hátránya csökkenne, és ezáltal, valamint a vidéki környezet nyújtotta előnyökkel nemcsak a népesség megtartása fokozódhat, hanem elősegíthető a magasabb kvalifikált és szakképzett munkaerő visszaáramlása is a falvakba. Ez pedig a rendelkezésre álló munkaerő oldaláról is lehetővé tenné a korszerű technika decentralizálását. E gondolatokkal ismételten azt szeretnénk aláhúzni, hogy a hátrányos helyzetű térségek elmaradásának mérséklése csak a hagyományos infrastruktúra-ágon történő beavatkozással már nem valósítható meg, viszont az infrastruktúra kapcsán szükséges gazdaságpolitikai váltás nélkül mindenféle hosszú távú fejlesztési koncepció e térségekre megvalósíthatatlan.

A többszörösen hátrányos helyzetű települések fejlődési-fejlesztési lehetőségei leginkább a hagyományos, általános települési funkciókhoz kötődnek. Ezekkel együtt a speciális települési adottságokból adódó sajátos funkciók a fejlődés önálló forrásai is válhatnak, részét képezhetik a hosszú távú programnak. A többszörösen hátrányos helyzetű, falusias térségek tekintetében ilyen speciális funkció lehet elvileg az idegenforgalmi szerep, azon belül is a falusi turizmus. E térségek természeti adottságai, speciális (ezen belül művi) feltételei több lehetőséget kínálnának, a fogadóképesség feltételrendszere azonban kevésbé, mert az csak jelentős fejlesztések révén alakulhatna ki. Hosszabb távon ezért e speciális funkció csak a településeknek egy igen szűk körére jelentheti potenciálisan a fejlődés forrását.

Összességében azt mondhatjuk, hogy – jóllehet, a települések közötti differenciálódás és szelekció objektív folyamat, különböző formában és élességgel a relatív területi elmaradás mindig jelentkezeni fog – a ma többszörösen hátrányos helyzetű, általában falusias térségek felzárkóztatásának szükségessége nemcsak társadalmi-politikai, de szűkebben véve gazdasági (hatékonysági) növekedési okokból is megfogalmazható. Az elmaradottság mérséklése vagy esetenként megszüntetése átgondolt, a folyamatok befolyásolására irányuló és nem egyedi, területileg és ágazatilag címzett intézkedésekből álló stratégia révén lehetséges. Ennek a hosszú távú koncepciónak pedig szervesen kell illeszkednie a társadalmi-gazdasági makrofolyamatok mozgásteréhez, vagyis ahhoz a fejlődési pályához, amelyet hosszú távon a társadalom egésze szempontjából szükségesnek tartunk. A terület- és településfejlesztési politika nivellációs mozzanata még rövid távon sem válhat el ettől, mert legfeljebb átmeneti eredményeket produkálhat, igen nagy áron.

IRODALOM

- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1982: Magyarország falutípusai. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet. Elmélet – módszer – gyakorlat. 25. Budapest.
- BOKOR P.-né – BORA GY. – KULCSÁR D. 1985: A termelési szerkezetváltás, fejlesztés és településfejlesztés összefüggései. Kézirat, MKKE. Budapest.
- FARAGÓ L. – HRUBI L. 1986: Technical-infrastructure Issues in Reducing Backwardness of Hungarian Rural Areas. Előadás az RSA XXVI. Európai Kongresszusán. Krakkó, 1986. aug. 26–29. Kézirat. Pécs.
- FARAGÓ L. – HRUBI L. 1986: A halmozottan hátrányos helyzetű térségek fejlesztési lehetőségei:

Előadás a „Sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái” c. konferencián. Szombathely, 1986. nov. 4–5. Kézirat. Pécs.

GULÁCSI G. 1986: Infrastruktúra – fejlesztés – tanácsi beruházások – területfejlesztési politika. = Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete. Tervgazdasági Közlemények. 1. szám.

HRUBI L. – FARAGÓ L. – HORVÁTH GY. – KRAFTNÉ SOMOGYI G. – PÁLNÉ KOVÁCS I. – SAS B. 1985: Baranya megye többszörösen hátrányos helyzetű településeinek fejlesztési lehetőségei. (Baranya m. Tanácsának megbízásából készült vizsgálat zárótanulmánya.) Kézirat. Pécs.

MORRIL, R. L. – SYMONS, J. 1977: Efficiency and Equity. Aspects of Optimum Location. Geographical Analysis, IX. July, pp. 215–225.

MOSELEY, M. J. 1979: Accesibility: the rural challenge. Methuen and Co. LTD, London.

VALÉR ÉVA:

A VI. ÖTÉVES TERVI TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS EREDMÉNYEINEK ÉS PROBLÉMÁINAK ÉRTÉKELÉSE

1986 tavaszán a VÁTI I. Tudományos Irodája megbízást kapott az ÉVM Építészeti és Településfejlesztési Főosztályától, hogy a megyei hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepcióknak a múlta vonatkozó fejezetei alapján készítse el a VI. ötéves tervi településfejlődés értékelését. A feladat az volt, hogy

- az ország egész településhálózata vonatkozásában vázoljuk a főbb célkitűzéseket, és azokat vessük össze a valóságban kialakult tendenciákkal;
- az átfogó értékelésen belül térjünk ki az egyes speciális megyei folyamatokra, összevetve azokat egymással és az országos tendenciákkal;
- tárjuk fel a már régebben meglévő – de a tervidőszakban nem változott –, továbbá a tervidőszakban kialakult újabb feszültségeket, és jelezzük a jövőben várható problémákat.

Az anyag kidolgozása során a népgazdaság VI. ötéves tervéről szóló 1980. évi III. törvényből indultam ki, amely a célkitűzéseket tartalmazó legfőbb hivatalos dokumentumnak tekinthető.

I. A településhálózat fejlődése

A tervtörvény 50. §-a nyolc pontba foglalta össze a települések és a településhálózat fejlesztésében elérendő célokat.

„(1) A településhálózatot – a termelés és a településfejlesztés összhangját fokozottabban érvényesítve – az eddigieknél arányosabban kell fejleszteni. A városok fejlesztése jobban igazodjon vonzáskörzetük lakosságának igényeihez, szükségleteihez. A településhálózat hosszú távú céljainak megfelelően tovább kell csökkenteni az azonos és a különböző szerepkörű települések közötti ellátási különbségeket. Közeledjenek egymáshoz a városokban és a községekben élő la-

Előadás a „Sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái” c. konferencián. Szombathely, 1986. nov. 4–5. Kézirat. Pécs.

GULÁCSI G. 1986: Infrastruktúra – fejlesztés – tanácsi beruházások – területfejlesztési politika. = Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete. Tervgazdasági Közlemények. 1. szám.

HRUBI L. – FARAGÓ L. – HORVÁTH GY. – KRAFTNÉ SOMOGYI G. – PÁLNÉ KOVÁCS I. – SAS B. 1985: Baranya megye többszörösen hátrányos helyzetű településeinek fejlesztési lehetőségei. (Baranya m. Tanácsának megbízásából készült vizsgálat zárótanulmánya.) Kézirat. Pécs.

MORRIL, R. L. – SYMONS, J. 1977: Efficiency and Equity. Aspects of Optimum Location. Geographical Analysis, IX. July, pp. 215–225.

MOSELEY, M. J. 1979: Accessibility: the rural challenge. Methuen and Co. LTD, London.

VALÉR ÉVA:

A VI. ÖTÉVES TERVI TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS EREDMÉNYEINEK ÉS PROBLÉMÁINAK ÉRTÉKELÉSE

1986 tavaszán a VÁTI I. Tudományos Irodája megbízást kapott az ÉVM Építészeti és Településfejlesztési Főosztályától, hogy a megyei hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepcióknak a múltra vonatkozó fejezetei alapján készítse el a VI. ötéves tervi településfejlődés értékelését. A feladat az volt, hogy

- az ország egész településhálózata vonatkozásában vázoljuk a főbb célkitűzéseket, és azokat vessük össze a valóságban kialakult tendenciákkal;
- az átfogó értékelésen belül térjünk ki az egyes speciális megyei folyamatokra, összevetve azokat egymással és az országos tendenciákkal;
- tárjuk fel a már régebben meglévő – de a tervidőszakban nem változott –, továbbá a tervidőszakban kialakult újabb feszültségeket, és jelezzük a jövőben várható problémákat.

Az anyag kidolgozása során a népgazdaság VI. ötéves tervéről szóló 1980. évi III. törvényből indultam ki, amely a célkitűzéseket tartalmazó legfőbb hivatalos dokumentumnak tekinthető.

I. A településhálózat fejlődése

A tervtörvény 50. §-a nyolc pontba foglalta össze a települések és a településhálózat fejlesztésében elérendő célokat.

„(1) A településhálózatot – a termelés és a településfejlesztés összhangját fokozottabban érvényesítve – az eddigieknél arányosabban kell fejleszteni. A városok fejlesztése jobban igazodjon vonzáskörzetük lakosságának igényeihez, szükségleteihez. A településhálózat hosszú távú céljainak megfelelően tovább kell csökkenteni az azonos és a különböző szerepkörű települések közötti ellátási különbségeket. Közeledjenek egymáshoz a városokban és a községekben élő la-

kosság munka- és életkörülményei, erősödjön az erre hivatott községek népességmegtartó képessége. (2) A korábbi tervidőszakhoz képest mérséklődjön a népességnek városokba áramlása."

A megyei koncepciók a településhálózatnak a terv céljainak megfelelő fejlődéséről számoltak be. Úgy értékelték, hogy a VI. ötéves tervben a településhálózat arányosabban fejlődött, mint a hetvenes években. A hetvenes évek településhálózat fejlesztésének aránytalanságait az OTK merev hierarchia-rendszerének tulajdonították, úgy, mintha nem a megyei tanácsok fogadták volna el az alsóbb szintű települések szerepköri besorolását, és nem megyei szinten történt volna a fejlesztési eszközök túlzott, szerepkör szerinti differenciálása. A településhálózat arányosabb fejlesztését a VI. ötéves tervben annak tulajdonították, hogy az új településpolitikai koncepció készítésének folyamata, majd annak parlament általi elfogadása feloldotta a merev hierarchiából fakadó hátrányokat.

A tervtörvény – az 1971-es területfejlesztési irányelvvel megegyezően – előirányozta az azonos és a különböző szerepkörű települések közötti kiegyenlítődést. A változások ilyen megközelítésével a megyei koncepciók nem foglalkoztak, és ez a statisztikai adatok alapján sem volt vizsgálható, mivel az 1984-es Terület Statisztikai Évkönyv már nem tartalmaz szerepköri bontást annak ellenére, hogy a települések szerepköri besorolása „de jure” még hatályban volt. Korábbi vizsgálataim azt igazolták, hogy a hetvenes években sem szerepköri kategóriák szerint valósultak meg a kiegyenlítődési tendenciák, és megítélésem szerint a VI. ötéves tervi fejlődést sem ez jellemezte. A településnagyság, a településhálózati kapcsolatrendszer (pl. agglomerálódás), a funkcionális struktúra szerint jobban differenciálódott a településfejlődés, mint az 1971-es szerepköri besorolás szerint.

A megyei koncepciók és a statisztikai adatok egyaránt igazolták, hogy a városba áramlás mérséklésére és a községek népességmegtartó képességének fokozására irányuló célkitűzés megvalósult. Az 1980-as 96 város közül 19-nek csökkent a népessége, további 19-ben olyan kis mértékű volt a növekedés, hogy stagnáló népességűnek tekinthetők, a többiben pedig (3 kivételével) a növekedési ütem mérséklődött. A lezajlott folyamatok alapján azt mondhatjuk, hogy a tervtörvényben szereplő „arra hivatott községek”, melyeknek népességmegtartó képessége fokozása volt a cél, a városkörnyéki és agglomerációs községek, az iparral és egyes közép fokú intézményekkel rendelkező nagyközségek, a jól működő mezőgazdasági nagyüzemek székhelyközségei és az üdülőterületek falvai voltak, ezekben nőtt a népesség száma. Az aprófalvak népességszámának csökkenése nem mérséklődött, ezt minden aprófalvas megye jelezte.

„(3) A fővárosban kiemelten kell fejleszteni a lakásellátást, az általános iskolai ellátást, a meglévő egészségügyi intézmények rekonstrukcióval történő fejlesztését, a kereskedelmi ellátást és a tömegközlekedést.”

A vizsgált statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy ezek a fejlesztési célok megvalósultak. A lakásállomány növekedési üteme az országos csökkenéssel szemben növekedett, igen nagy volumenű volt a kórház-rekonstrukció. Az általános iskolai osztályokban ugyan kissé nagyobb a zsúfoltság, mint országosan (de kisebb, mint más városokban), a váltakozva használt osztályok aránya azonban alacsonyabb az országosnál. A boltok 1000 lakosra jutó területének növekedési üteme az országos mérséklődéssel szemben fokozódott (de még így is a legrosszabbul ellátott megyékhez

hasonló), a közlekedés pedig a metróépítéssel és az Árpád-híd szélesítésével jelentősen javult.

„(4) A nagyvárosokban és a városokban főként az alapellátás meglévő mennyiségi szükségleteinek kielégítését szolgáló, az ellátás minőségét javító — a lakás- és általános iskolai fejlesztést és az intézményhálózat felújítását előnyben részesítő — fejlesztéspolitika érvényesüljön. (5) Erősíteni kell a településgyűttek, agglomerációk, a városok és környékük termelési, ellátási és kulturális kapcsolatait, következetesebben kell arra törekedni, hogy a munka- és életkörülményekben meglévő indokolatlan különbségek mérséklődjenek. A nagyvárosok lakásigényeinek egy részét a környező településekben, a vonzáskörzetben, a lakásépítés feltételeinek javításával kell kielégíteni. (5) Erőteljesebben kell fejleszteni a közép- és kisvárosokat avégett, hogy közeledjen egymáshoz a közép- és felsőfokú központok alapellátásának színvonala.”

A megyei anyagok alapján megállapítható, hogy a tervnek megfelelően nagy hangsúlyt kapott a VI. ötéves tervben a városok alapellátásának mennyiségi fejlesztése, és javult az ellátás minősége is. Ezt az elemzett statisztikai adatok is igazolták, különösen a bölcsődei, óvodai és kereskedelmi ellátás terén. Bővült a kisvárosok hálózata, 29 nagyközség várossá nyilvánítására került sor, és e településekben éppen a várossá nyilvánítás érdekében volt igen lendületes az alapellátás — azon belül főleg a közműellátás — fejlődése. A megyei koncepciók nem foglalkoztak azzal, hogy erősödtek-e a városok és a környező községek termelési, ellátási és kulturális kapcsolatai, de a kapcsolat erősödése a középfokú ellátás terén kétségtelen.

„(7) A községekben az alapellátásnak elsősorban azokat az elemeit kell fejleszteni, amelyek fokozzák a népességmegtartó képességet. Az alapfokú ellátás a községek egy csoportjában, a kiemelt alsófokú központokban, a számottevő iparral bíró, városkörnyéki és agglomerációs településekben differenciáltan, szélesebb körben és az átlagosnál gyorsabb ütemben fejlődjön. Központi eszközökkel, a települések fejlesztésére rendelkezésre álló anyagi eszközöknek a községek számára kedvezőbb elosztásával és egyéb kedvezményekkel, s a lakossági erőforrások bevonását ösztönző intézkedésekkel a községeket vonzóbbá kell tenni az ott élők számára.” (8) A községek többi csoportjában — ideértve a gazdasági feladataikat továbbra is megtartó aprófalvakat és szórványtelepüléseket — fokozottabb társadalmi összefogással, folyamatosan mag kell valószínűsíteni az egészségügyi ivóvízellátást, be kell tölteni a körzeti orvosi állásokat, javítani a közlekedési feltételeket. Javítani kell az alapvető élelmiszerek és a napi cikkek kínálatát, s emelni a lakossági szolgáltatások színvonalát.”

A megyei koncepciók alapján megállapítható, hogy a község-hálózat fejlődése igen differenciált volt a VI. ötéves tervben, és valóban a kiemelt alsófokú központokban, iparosodott nagyközségekben volt dinamikusabb a fejlődés. A megyei koncepciók nem utaltak arra, hogy a városkörnyéki és agglomerációs községek hogyan fejlődtek. A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy ezek jelentős részében növekedett a népesség száma, de más vizsgálatok (például azok a tanulmányok, melyeket Heves és Nógrád megye koncepcióinak megalapozásához magam készítettem) azt tárták fel, hogy e településekben az átlagosnál lassúbb volt az ellátottság fejlődése.

A fejlesztési eszközök városok és falvak közötti megoszlása valóban változott a községek javára, ezt minden megyei koncepció hangsúlyozta. Arról azonban nem szóltak, hogy ez egyáltalán nem a falvakra jutó fejlesztés volumenének növekedéséből adódott, hanem a városokra jutó volumen csökkenéséből. Az állami lakásépítés visszaszorulása következtében ugyanis jelentősen csökkent a városok fejlesztésének központi eszközökkel történő finanszírozása. Így ez az arányváltozás a kedvezőnek egyáltalán nem tekinthető „lefelé nivellálás” eredménye volt.

A kis- és aprófalvak, szórványtelepülések fejlesztési céljai csak részben tel-

jesültek. Javult a körzeti orvosi ellátás és a kereskedelmi ellátás, de a tarifaemeléssel és a „gazdaságtalannak” minősített autóbuszjáratok leállításával romlottak a közlekedési feltételek, és alig történt változás a szolgáltatások terén. A megyék jelentős erőfeszítéseket tettek az egészséges ivóvíz biztosítására, de a csatornázás elmaradása és a folyékony hulladékok összegyűjtésének, elszállításának hiányosságai miatt a helyzet inkább romlott, a közegészségügyileg veszélyeztetett települések száma nőtt.

II. A jövőre vonatkozó javaslatok

A jövőre vonatkozóan eléggé szegényesek a megyei településhálózat-fejlesztési koncepciók. Miközben egyenkénti fejlesztési javaslatot tartalmaznak az összes városra és városi jogú nagyközségre — kissé elvéve ezzel a települési önállóság kibontakozásának lehetőségét —, a község-hálózatot nem differenciálják, ennek fejlesztésére vonatkozóan csak általános célkitűzéseket fogalmaznak meg, ami viszont nem nyújt elég segítséget a községi önállóság kibontakozásához. Szinte minden megyében tervezik a középfokú ellátás területi decentralizációját, de nem térnek ki arra — sem a településhálózati, sem az ágazati fejezetekben —, hogy a középfokú ellátás mely tényezőit kívánják decentralizálni.

A megyék érezhető zavarban vannak az alsó szintű településhálózat fejlesztésével. Az OTK és a megyei tervek szerepköri kategóriarendszerét már nem használják, de gondolkodásukban még érezhetően jelen van, más elnevezések viszont alig alakultak ki a községek különböző típusaira.

Minden megyei koncepció hangsúlyozza, hogy változtatni kell a fejlesztési eszközök városok és falvak közötti megoszlásán, növelni kell a falvakra jutó hányadot. A VII. ötéves tervi „fejkvóta” meghatározásakor azonban oly mértékben differenciáltan határozták meg az 1 főre jutó összegeket (200-tól 2000 Ft-ig), hogy ez aligha fog megvalósulni. Van ugyan olyan megye is, ahol bizonyos községtípus fejkvótája magasabb bizonyos várostípus fejkvótájánál, de ez szórványos jelenség. Igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a megyei céltámogatási rendszernek, mint a településfejlesztés megyei szintről való befolyásoló eszköze. Sajnálatos, hogy a VII. ötéves tervben még túl kevés önállóságot kaptak a megyék a céltámogatások körének meghatározásában. A megyei koncepciók hangsúlyozzák, hogy a településhálózat fejlődésében a jövőben döntő súlya kell legyen a településközi együttműködés fejlődésének, de úgy tűnik, hogy erre sem a differenciált fejkvóta, sem a megyei céltámogatások VII. ötéves tervi rendszere nem ösztönzi még a helyi tanácsokat.

III. Az V. és VI. ötéves tervidőszak változásainak összevetése

A településfejlődés — lakás-, közmű- és intézményellátás — 22 vizsgált tényezőjét összefoglalva megállapítható, hogy országos szinten egyértelműen kedvező változás következett be

a) — a 100 lakásra jutó lakosszámban,

- az országos közúthálózat kiépítettségében,
 - az országos közúthálózat hosszában (bár csak a csökkenés üteme mérséklődött),
 - a csatornázott lakásállomány növekedési ütemében,
 - a körzeti fogorvosok számának növekedésében,
 - a 10 ezer lakosra jutó bölcsődei férőhelyszámban,
 - az 1000 lakosra jutó óvodai férőhelyszámban,
 - az 1 általános iskolai osztályteremre jutó tanulószámban,
 - a váltakozva használt általános iskolai osztályterem arányában,
 - az 1000 lakosra jutó bolti területben,
 - az 1000 lakosra jutó vendéglátó területben,
 - az 1000 lakosra jutó vendéglátó terület növekedési ütemében,
 - az 1000 lakosra jutó középiskolai tanteremszámban.
- b) Az ellátottság javulása csökkenő fejlődési ütem mellett, tehát az V. ötéves tervhez képest kedvezőtlen tendenciával következett be
- a lakásállomány növekedésében,
 - a vezetékes vízzel ellátott lakásállomány növekedésében,
 - az autóbuszállomány növekedésében,
 - a lakossági személygépkocsi állomány növekedésében,
 - az általános körzeti orvosok számának növekedésében,
 - a működő kórházi ágyak számának növekedésében,
 - az 1000 lakosra jutó bolti terület növekedési ütemében.
- c) Egyértelműen kedvezőtlen változás következett be
- az 1000 lakosra jutó lakásépítésben, annak fokozódó csökkenése miatt,
 - a középiskolai oktatásban az 1 osztályteremre jutó tanulólétszám növekedése miatt.

A településfejlesztési folyamatok tehát jelentős részben és mértékben lelassultak a VI. ötéves tervben – szoros összefüggésben a gazdasági növekedés mérséklődésével –, de nem torpantak meg, és nem volt olyan mértékű a lelassulás, mint ahogy az a köztudatban szerepel.

IV. A megyék fejlődése

Megvizsgálva, hogy az egyes megyék és a főváros helyzete, illetőleg fejlődési üteme hány tényező tekintetében és milyen irányban tért el az országostól, négy csoportot alkottam. Magasan átlag feletti fejlődési üteműnek tekintettem Somogy megyét, melynek fejlődése 5 tényezőben tért el pozitív irányba az országos változási tendenciától, és egyben sem negatív irányba. Átlag feletti fejlődési üteműnek tekintetem azokat a megyéket, melyekben 3–4 tényező esetében tért el pozitív és csak 1–2 tényező esetében negatív irányba a fejlődés az országos tendenciától. Ilyen volt Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Heves, Szolnok, Vas, Veszprém megye, valamint Budapest. Átlagos fejlődési üteműnek tekintetem azokat a megyéket, ahol pozitív és negatív irányba azonos számú (2–3) tényező fejlődése tért el az országostól. Ez Baranya, Fejér, Győr-Sopron, Hajdú, Komárom és Szabolcs-Szatmár megyét

jellemezte. Átlag alatti fejlődési üteműnek tekintettem azokat a megyéket, ahol több tényező változása tért el negatív irányba (3–4) az országostól, mint ahány pozitív irányba (1–2). Ebbe a csoportba Bács-Kiskun, Nógrád, Pest, Tolna és Zala megye tartozott. Mélyen átlag alatti fejlődési ütem, az országostól csak negatív irányba való eltérés sehol sem volt jellemző.

A megyéknek ebből a megoszlásából az a következtetés vonható le, hogy a VI. ötéves tervi településfejlődés kevésbé szolgálta a nagytárségi kiegyenlítődést, mint a hetvenes évek fejlesztései. A leginkább elmaradott megyék közül csak Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén és Vas megye fejlődési üteme volt átlag feletti (meggyőződésem, hogy Somogy megye magasan átlag feletti fejlődése a Balaton környékére korlátozódott). A szintén elmaradott Baranya és Szabolcs-Szatmár megye fejlődése csak átlagos volt, Zala megye elmaradottsága pedig nőtt, míg a legfejlettebb észak-dunántúli megyékben legalább átlagos volt a fejlődés üteme.

V. Tartós és újonnan kialakult feszültségek

A VI. ötéves tervi településfejlődésben döntő többségében olyan feszültségek enyhítésére kellett törekedni, melyek már a korábbi időszakban is fennálltak, és várhatóan jellemezni fogják a következő időszakot is, főként a VII. ötéves tervet. Ezen tartós feszültségek mellett azonban vannak olyan feszültségek is, melyek a VI. ötéves terv időszakában alakultak ki, és olyanok, amelyek várható kialakulását a megyei hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepciók jelezték.

A népesedési folyamatokban tartós feszültséget jelent a lakosság fokozódó mértékű elöregedése, különösen az apró- és törpefalvakban (valamint a fővárosban) az egyedülálló 60 éven felüliek igen magas aránya. A VI. ötéves tervben kialakult új feszültségnek tekinthető az ország népességszámának csökkenése, a halálozásoknak a születéseknél nagyobb száma. Ugyancsak tartós feszültséget okoz a demográfiai hullám végigvonulása a gyermekintézményeken. E tartós feszültségen belül a VI. ötéves tervben (és még a VII. ötéves terv elején is) az általános iskolás korosztályok elhelyezése jelentette a legnagyobb problémát, a VII. és VIII. ötéves tervben e korosztályok középiskolai oktatásában jelentkezik a feszültség, a kilencvenes évek közepétől munkába állításuk és a családalapításukkal kapcsolatos lakásigények jelentenek majd problémát. A népesség területi eloszlásában tartós feszültségforrás a községek népességszámának csökkenése, a tartós elvándorlások következtében romló korstruktúra. Ez a feszültség a VI. ötéves terv során enyhült, de csak a község-hálózat egy részében, az aprófalvak többségében a népességszám csökkenése fokozódik.

A foglalkoztatás terén tartós feszültségnek tekinthető – területileg differenciáltan – a meg nem felelés a munkaerőkereslet és kínálat között, a szakképzettség tekintetében. A VI. ötéves terv időszakában kialakult új feszültséget jelent a teljes és hatékony foglalkoztatás egyidejű biztosításának igénye, és fokozódása várható a hosszú távú időszakban. Ennek lényege az, hogy a hatékony foglalkoztatás megvalósítása a vállalatok feladata, a teljes foglalkoztatás biztosítása pedig a tanácsoké,

amelyek nem rendelkeznek kellő információval a vállalati munkaerőgazdálkodási elképzelésekről.

Tartós feszültséget okoz, hogy az ország egyes kisebb térségeiben foglalkoztatási nehézségek vannak, a teljes foglalkoztatottság csak nagy volumenű és eléggé nagy távolságú ingázással biztosítható. A VI. ötéves tervben kialakult új feszültségforrásként jelentkezett a közlekedési tarifaemelés, ami igen megdrágította az ingázást vagy a dolgozó, vagy a foglalkoztató vállalat számára. A jövőben várhatóan feszültséget fog okozni az, hogy a nagyobb ipari központok intenzív fejlődése miatt csökken az ott foglalkoztatható létszám, várhatóan csökken az ingázás, és ennek kapcsán nő a helyi munkaalkalmak iránti igény. Különösen nagy gondot okoz ez az elmaradott területeken, ahol a foglalkoztatandó munkaerő alacsony szakképzettsége miatt nehezen hozhatók létre igazán korszerű, hatékonyan működő munkahelyek. A VI. ötéves tervben kialakult feszültségnek tekinthető az érettségizett lányok elhelyezkedési igénye és a rendelkezésre álló munkahelyek struktúrájának eltérése. A kilencvenes évek derekától a nagylétszámú korosztályok munkába állítása fogja növelni a foglalkoztatási feszültségeket.

A lakásellátás terén tartós feszültségnek tekinthető a városokban jelentkező mennyiségi lakáshiány. A VI. ötéves tervben e feszültség csökkenését eredményezhette volna a városi népességszám növekedési ütemének csökkenése, sőt, számos város népességszámának csökkenése. Ez azonban nem következett be a lakásépítési tevékenység lanygulása, azon belül az állami lakásépítés jelentős visszaszorulása, a magánlakásépítésben a lakások másfélszeresre való növekedése miatt.

A közműellátás terén tartós feszültséget jelent egyfelől a vezetékes vízellátás viszonylag alacsony aránya és az egészséges ivóvízzel nem rendelkező, közegészségügyileg veszélyeztetett települések nagy száma, másfelől a csatornahálózatba bekapcsolt lakások alacsony aránya, a csatornázatlan települések nagy száma, az összegyűjtött szennyvizek tisztítatlansága. Tartós és növekvő feszültség forrása a vízellátás prioritása miatt a közműöllő nyílása. A VI. ötéves tervben kialakult új feszültségként jelentkezett az a körülmény, hogy a vízbázis elszennyeződése miatt a közegészségügyileg veszélyeztetett települések száma nőtt, néhány vezetékes vízzel már ellátott település újból veszélyeztetetté vált.

A közlekedés-hírközlés terén tartós feszültséget jelent az országos úthálózat egy részének nem kielégítő szélessége és teherbírása, a belterületi utak alacsony kiépítettsége. Nem új, de a VI. ötéves tervben felismert feszültséget képvisel a „zsákutcás” települések nagy száma, a községi összekötő utak hiánya, ami gátolja a kistérségi településközi kapcsolatok fejlődését. Új feszültségként jelent meg a VOLÁN-vállalatok gazdaságosságra való törekvése hatására a kistelepülések autóbuszközlekedésének romlása, és jelentős feszültséget hozott létre a tarifaemelés a koncentráltan telepített munkahelyek, intézmények, kereskedelmi hálózat megközelítésében. Ugyancsak tartós (de egyre fokozódó) feszültségként jelentkezik a hiányos és korszerűtlen telefonellátottság, ami egyre inkább gátjává válik a vidéki termelő üzemek piaci alkalmazkodásának.

Az egészségügyi ellátás terén tartós feszültségként jelentkezik a működő kórházi ágyakon belül az aktív és krónikus ágyak nem megfelelő aránya, valamint az általános és speciális szociális otthoni férőhelyek kis száma. Figyelemre méltó, hogy

az egészségügyi ellátás terén új feszültségek nem keletkeztek a VI. ötéves tervben, és ilyenek várható létrejöttét sem jelezték a megyék.

Az oktatás terén tartós feszültséget jelent, hogy az általános iskolák zöme nem rendelkezik megfelelő épülettel, a tanítás szétszórt, sok a szükségstanterem, kevés a tornaterem és napközis terem. Új feszültségként jelent meg a VI. ötéves tervben a középiskolák zsúfoltsága, és a jövőben ennek a feszültségnek a fokozódása várható. További feszültség forrása lesz az, hogy a középiskolák bővítésére nemcsak a tanulószám növekedése miatt lesz szükség, hanem az oktatás tartalmi változásai miatt is, és a mintegy 40 %-nyi többlet helyiséggigény a meglévő középiskolák bővítésével – ahogy a megyék tervezik – aligha lesz biztosítható.

A kereskedelem-vendéglátás terén tartós feszültséget jelent a kistelepülések bolt- és vendéglátó hálózatának korszerűtlensége, az áruellátás gyakoriságának, választékának megoldatlansága.

A településfejlesztés finanszírozása terén tartós feszültségnek tekinthető a községekre jutó fejlesztési eszközök kis volumene. Ehhez járult új feszültségként a VI. ötéves tervben a városokra jutó fejlesztési eszközök erőteljes csökkenése. Tartós feszültség forrása a községi lakosság nagyarányú anyagi hozzájárulása a településfejlesztéshez, és e feszültség csökkenése a városi TEHO bevezetésének sikertelensége miatt egyelőre nem várható. A településfejlesztés új finanszírozási rendszere – a túlzottan differenciált fejkvóta miatt – egyelőre kevésbé járul hozzá a városokra-községekre jutó fejlesztési eszközök arányában fennálló feszültségek csökkentéséhez, és nem segíti elő a településközi együttműködés kibontakozását sem.

BELUSZKY PÁL:

ERŐS VÁR A MI VÁRMEGYÉNK?

(Hozzászólás Tóth József meditációjához)

Erős a csábítás, hogy csatlakozzunk TÓTH JÓZSEF meditációjának alap-gondolatához, nevezetesen: „A termelőerők fejlődése során, objektív folyamatok eredményeként kialakuló területi egységek a termelőerők fejlődése jövőjének befolyásolásakor mint adekvát térbeli egységek felhasználhatók, figyelembevételükkel a termelőerők fejlődése meggyorsítható.” Ha ugyanis „így áll(na) a helyzet”, akkor a társadalmi földrajz legsajátabb feladatán, a társadalmi tér felosztásán munkálkodva egyúttal közvetlenül szolgálhatjuk a közjót is („a tudomány váljék termelőerővé!”). Másrészt jónevű tudományos iskola s „középszintű elmélet” képviselőjének is érezhetjük magunkat, hisz a földrajzi és igazgatási térfelosztás közelítése régi óhaja a hazai geográfának is. MARKOS GYÖRGY már 1952-ben úgy vélte: „Elvileg kimondhatjuk, hogy a közigazgatási és a gazdasági egységeknek egybe kell vágniuk, a gazdasági és közigazgatási egységek határai nem keresztezhetik egymást”.¹ KRAJKÓ GYULA elutasította ugyan azt az álláspontot, miszerint „... a gazdasági rajon mint alap, meghatározza a közigazgatási beosztást, mely vitathatatlan felépítmény”, de felfogása szerint a gazdasági körzetek és a közigazgatási egységek között „... a szocialista társadalomban törvénné válik az egység, az azonosság”.² KŐSZEGI LÁSZLÓ 1964-es megfogalmazása talán még közelebb áll a meditáció szerzőjéhez: „... a gazdasági körzetek és az igazgatási beosztás egysége egyik sarkalatos elve a szocialista rajon-elméletnek, éppen a gazdasági körzetesítés aktív szerepét, a gazdasági fejlesztés realizálását tartva szem előtt”.³ Az idézetek sorát hosszsan folytathatnánk; legyen elég befejezésül magát TÓTH JÓZSEFET citálni: „Elméletileg vitathatatlanul ésszerű követelmény, hogy a tágabb értelemben vett termelés és az államigazgatási szervezet területi egységeinek határa egybeessék, és ezt oly módon kell megvalósítani, hogy az államigazgatási területi struktúra a gazdaság térbeli egységeihez alkalmazkodjék.”⁴ (A pontosság kedvéért megemlítjük, hogy az idézett szerzők többnyire utalnak a kétféle térfelosztás összehangolásának gyakorlati nehézségeire; KŐSZEGI L. is felveti: „Ellentmondás jelentkezik ... nálunk abban, hogy ezt az elvet csak a gazdasági körzetesítés egyéb alapvető elveinek mellőzése esetén tudnánk kielégíteni.” TÓTH JÓZSEF pedig rámutat, hogy a termelés területi egységei folytonosan változnak, a közigazgatási beosztás viszont viszonylagos állandóságot igényel. Ezért „... a kettő pontos területi azonossága ... csak időleges lehet ...”)

Rádásul a „másik oldal”, a közigazgatástudomány szakemberei „engedtek”

a rábeszélésnek, s hosszú évek óta közülük sokan hasonló nézeteket vallanak, mint a rajonírozás geográfus hívei. Legyen elég e helyütt csak HENCZ AURÉL véleményét idézni – „A fejlődés a különböző szintű gazdasági régió és igazgatási egység határainak megfelelő összehangolását kívánja meg.”⁵ – s egy felsőoktatási tankönyvre hivatkozni, melyben a BERÉNYI SÁNDOR, MADARÁSZ TIBOR, TOLDI FERENC szerzőhármas úgy vélte, hogy „... az ország legnagyobb természetes tájegységei az egyre inkább kifejlődő gazdasági körzetek, az ún. régiók... A régiók – kifejlődésük esetén – az állami területi beosztást befolyásoló természetes egységek lesznek”.⁶ Úgy is tűnhet tehát, hogy a Szerző javaslatára – a 19 megye helyett 4 régió – megértett az idő, legalább is a tudomány „szintjén”.

(S itt ki kell térnünk a közigazgatás hagyományos területi beosztásában a közelmúltban bekövetkezett változásokra, a járások megszüntetésére, a városkörnyékek kialakítására. Hisz ez az aktus egyrészt a közigazgatási beosztás „sérthetőségét” bizonyítja, másrészt a geográfikum diadalaként is értékelhető, amennyiben deklaráltnak is egy valós térszerkezeti elemre, a város-falu közötti kapcsolatokra – a középfokú vonzásokörzetekre – kívánta alapozni a középszintű igazgatási beosztást. E változásokat a geográfia eddig kevés figyelemre méltatta; vélhetően közrejátszik e közömbösségben a városkörnyékek *tartalmában* bekövetkezett változás is. Az eredetileg tervezési, fejlesztési, pénzügyi, ellátási, igazgatási, *önkormányzati* egységnek elképzelt – s így fontos gazdasági-társadalmi térszerkezeti egységgé, földrajzi egységgé váló – városkörnyék általánossá tételekor alapvető tartalmi módosuláson esett át, tulajdonképp „fél-szintté” szerényedett, miután egyetlen kötelező funkciója a hatósági ügyintézés maradt. Minden egyéb társulás önkéntes, s a városkörnyékek határaitól, központjaitól független (is lehet). Ez az igazgatási beosztás és a térszerkezeti egységek megfelelésének jelentőségét alaposan csökkenti, mint ahogy csökkenti az így kialakított egységek „igazgatási” kohézióját is. Mindebből fontos tanulság, hogy az igazgatási téregységek feladatai, működése, tartalma *messzemenően befolyásolja a közigazgatási egységek s a térszerkezet viszonyát.*)

Az elmondottak ellenére jelen sorok írójában számos *kételem* támadt a regionális közigazgatás megvalósíthatósága kapcsán.

Elviccelném a dolgot, ha most azt írnám: e kételemek sorában az első, hogy az ország térszerkezete nem osztható régiókra; a többi ennek folyománya. A helyzet – általában is, meg a vitacikkben írtakhoz képest is – sokkal bonyolultabb. Mindenesetre e sorok írója számára egyértelmű: mint ahogy a *társadalmi munkamegosztás is igen bonyolult rendszer*, annak „területi vetülete”, a *földrajzi munkamegosztás is az.* (A fenti megfogalmazás is megengedhetetlenül szimplifikál persze, mert a földrajzi munkamegosztás nem egyszerűen vetülete a társadalmi munkamegosztásnak, hanem számos elemével *része* is annak; így pl. a város-falu közötti munkamegosztás jellegzetesen földrajzi, ám a város-falu közötti különbségeket kialakító *intézményi hierarchia* a társadalmi munkamegosztás része is.) Az *ágazatokon belüli* munkamegosztás, az *ágazatok közötti* munkamegosztás épp úgy létrehozza területi egységeit (pl. a mezőgazdaság egyes termelvényeinek termőtájai, az agrártermelés „komplex” körzetei, körzet-típusai, üdülőkörzetek stb.), mint a lakó- és munkahelyek közötti, a *városok és falvak* közötti differenciálódás (ingavándorlási körzetek, vonzásokörzetek), újabban a falvak és falvak közötti „hierarchizálódás”. Se szeri, se száma a speciális

téregységeknek (pl. a búcsújáróhelyek vonzáskörzetei). S mindezen területi egységfajták taxonómiailag, hierarchikusan tagoltak. *Nem beszélhetünk tehát általában a területi munkamegosztás téregységeiről* – ilyenek nincsenek. Megkísérlelhetünk gondolati úton, gondolati sémákkal rendet teremteni e kuszaságban – mely kuszaság különösen akkor válik majd áttekinthetetlenné, ha „egyetlen síkba” préseljük a sokféle térszerkezeti elemet –, *különböző szempontok alapján*, mint pl. a *hasonlóság elve*, a *belső kohézió maximálása*, a kapcsolat-háló metszéseiinek minimalizálása a hártmegvonáskor, a *taxonómiai síkok kitüntetett kezelése* stb.

Igy több-kevesebb sikerrel megállapíthatók a városok „vonzásterületei” (noha egy-egy terület vonzáskörzet-rendszere maga is igen bonyolult; gondoljunk arra, hogy egy város különböző intézményeinek vonzásköre eltérő kiterjedésű, intenzitású, hogy egy-egy falu többfelé vonzódhat egy funkció belülről is, hogy a magasabb hierarchikus szintű városok vonzáskörzete rátelepszik az alacsonyabb szintűre, és így tovább); *egy-egy ágazat, alágazat termelési körzetei* (szénbányászati körzetek, történeti borvidékek stb.), kisebb-nagyobb „homogén” – a hasonlóság alapján kialakítható – *térségek*, melyeket esetenként a közvetlen kölcsönhatások és közös okok következtében több „ágazat” homogén téregysége alkot, más szóval több szempontból is hasonlóság tapasztalható (pl. a Cserehát sovány erdőtalajain, irtványain kis lélekszámú falvak alakultak ki, maradtak fenn; az alacsony színvonalú mezőgazdaság, az életkörülmények alacsony szintje, az egyoldalú agrárjelleg, a forgalmi elzártság következtében nagyarányú az elvándorlás, hasonlóan alakulnak a demográfiai folyamatok stb.).

Kétely merül fel viszont az ún. komplex gazdasági körzetek (rajonok) létével kapcsolatban. „A körzetkutatás a definitív termeléssel foglalkozik, és ennek területi egységeit közvetlenül, a termelés specializációján, a termelési vertikumok térbeli megjelenésén, a kooperációs kapcsolatokon keresztül közelíti meg”⁷ – fogalmazta meg jó tíz évvel ezelőtt a gazdasági körzetek lényegét TÓTH JÓZSEF szerzőtársaival. Csakhogy a gazdaságban – s nemcsak az iparban! – olyan technológiai-szervezeti változások zajlottak le, melynek nyomán épp a termelési vertikumok, a termelési kapcsolatok lokalizálása lehetetlen, illetve nem szorítható valamely területi egység keretébe, hisz minden termék útja más és más, s jellegzetes sűrűsödési góccokat nem alkotnak, nincs mód a kohézió „maximálására” bizonyos körzet-rendszerekben. Az imént elfogyasztott tejszínes krémsajt – nem túl bonyolult termék! – például a Csongrád megyei Tejipari Vállalat kisteleki üzemében gyártották, a Zala megyei Tejipari Vállalat (!) csomagolta, s – többek között – Budapesten árusították. „Aki ezen elgondolkozik, s ügyel rá, hogy gondolatai ne kalandozzanak összevissza, hanem helyes irányba haladjanak, nagy igazságoknak jöhet a nyomára” – mondhatjuk erre ÖRKÉNNYEL.

Vagyis a társadalmi munkamegosztás százféléképp „vetül” a térre (most ne térjünk ki rá, melyik térre), s a közigazgatási célra leginkább használhatónak tűnő területegység, a komplex gazdasági körzet feltehetően nem létezik, de legalábbis nem határolható el. Ez lenne alapvető ellenérvünk a szerző meditációinak eredményére.

1. Csakhogy a „meditáció” itt „csúszhat”: a Szerző által ajánlott négy régió – Központi körzet, Észak-Magyarország, Dunántúl, Alföld – elkülönítése ugyan kézenfekvő, ezek azonban nem „klasszikus” gazdasági körzetek, nem felelnek meg a

hagyományos követelményeknek, definícióknak. Nem véletlen, hogy a mediténs is csak azt hangsúlyozza, hogy „A régiók lényege a 'másság', a többi régiótól való lényegi eltérés.” Ilyen értelemben létező térszerkezeti elemnek kell elfogadnunk a régiókat – l. előbb –, illetve pontosabban a homogén (hasonlósági alapon kijelölt) térségek egész taxonómiai rendszerét (az al- és felvégtől kezdve Göcsejen, a Dunántúli domboságon át a Dunántúlig, majd tovább legalábbis Európáig). Csakhogy ezen térségeknek *nem szükségszerű velejárója, jellemzője pl. a kohézió* (s a kohézió forrásai, a termelési vertikumok régióin belül maradó zárt kapcsolatrendszere, kiépült belső közlekedési hálózat stb.). Nincs ez másként Észak-Magyarországgal vagy az Alfölddel sem, noha kétségtelen, hogy mennél nagyobb egy térség, annál több belső kapcsolatrendszer kialakulására van lehetőség. *Nincs e régióknak egyértelmű központjuk sem*, vagy több is, de ezek közigazgatási székhelynek aligha alkalmasak; lehet-e a Dunántúlt Pécsről igazgatni, különösen ha már nem lennének megyék? Másodrendű kérdésnek tűnik, de egyrészt, ha a közigazgatást akarjuk elcsábítani, olyasmit kell ajánlanunk, ami ízlésének megfelel, másrészt az egyértelmű központ hiánya tovább gyengíti a „régió” kohézióját. (Megjegyezzük, hogy egy község-középfokú város-(környék)-régió(központ) igazgatási tagolás nem felel meg a településhálózat „természetes” hierarchiájának, amelyben a megyeszékhelyek s egy-két középváros a közigazgatási szerepkörtől függetlenül is kiemelkednek a középfokú központok sorából, s ezt a hierarchikus szintet, az ahhoz tartozó vonzáskörzetet regionális igazgatás esetén is megtartanák.) Vagyis: a javaslatba hozott régiók *a termelésnek, a társadalmi folyamatoknak nem kitüntetett téregységei*, kohéziójuk csekély, központjuk nincs, belső közlekedési hálózatuk kiépítetlen – mivel csavarjuk hát el a közigazgatás fejét?

2. Az érdekképviseléssel – válaszol a szerző. A területi érdek ma nem tud „manifestálódni”, felaprózódva, megyei érdekként jelentkezik s így „lényegesen meggyengülve tudnak érvényesülni”. A régiók viszont „... a megfelelő intézményrendszer birtokában artikulálni tudnák érdekeiket, amelyek a fejlesztési eszközök elosztásában, az egységes területfejlesztési szemlélet és gyakorlat meghonosításában, az ágazati allokációk befolyásolásában ragadhatók meg elsősorban.” De vajon létezik-e „dunántúli érdek” meg „alföldi érdek”? Van e közös érdeke a balatonparti üdülőtelpnek, a zselici kistalványnak, a tatabányai iparvidéknek, a nyugatmagyarországi műemlékvárosoknak? Aligha.

Az persze igaz, hogy bizonyos gazdasági, gazdaságpolitikai vagy akár társadalompolitikai döntések hordereje egyik régióban nagyobb lehet, mint a másikban. A vaskohászat veszteségeinek sorozatos annullálása (mely döntés nagyobb összegeket juttatott évente egy-egy területnek, mint a halmozottan hátrányos helyzetű területek támogatására létrehozott alapra jutó 5 éves összeg!) például elsősorban „Észak-magyarországi érdek”, semmiképp alföldi. Észak-magyarországi érdek lenne persze pl. a kistalványnak a rendbetétele vagy a Hegyalja rekonstrukciója, rehabilitációja is, s a vaskohászatnak juttatott adományokból ez megoldható is lenne. Mi is akkor igazán Észak-Magyarország érdeke?

Az is igaz, hogy egy-egy „ügy” – pl. a Balaton környezetvédelme – regionális felvállalása eredményesebb lehetne, mint ha 2–3 megye képviseli azt. Aztán persze az is igaz, hogy ha egy országban a megtermelt javak jórésze újraelosztásra kerül (nemritkán szubjektív döntések, ágazatok, területek tradicionális preferálása, „bázisszem-

lélet”, „tervalkú”, lobbizás, „maradványelv” alapján), akkor *területi érdeké lehet* az elosztás során a sikeres érdekérvényesítés – a konkurrens rováására természetesen. Regionális érdek tehát, hogy az Alföld vagy a Dunántúl többet „kapjon” a közből, mint a vetélytárs. A Szerző – kinek rokonszenves alföld-pártisága közismert – talán azt reméli, hogy egy *Alföldi Régió* eredményesebben vívhatná meg csatáját – ne ragadtassuk el magunkat: tervalkúját – a „központtal”, mint Szolnok, Békés, Csongrád, Hajdú s a többiek külön-külön. Csakhogy akkor „ellenfele” sem Komárom vagy Somogy lenne, hanem a *Dunántúli Régió*. Cseber helyett veder?

Vagyis: nehéz általában régió-érdeket találni; a legnyilvánvalóbb régió-érdek – regionális harc a központi javakért – sem biztos, hogy jobb érdekérvényesítőt nyer a régióban mint a ellenfél is régió. Nem *az elosztás gyakorlatán kellene-e inkább változtatni?* A szubjektívizmust, a bázisszemléletet, a ködbe vesző eredetű preferenciákat, a lobbikat stb. háttérbe szorítani? Egyáltalán: a paternalista adás-kapást, az újraelosztás mértékét csökkenteni? Végül még egy kérdés e ponthoz: ha mégis úgy találhatik, hogy van régió-érdek, ennek érvényesítése érdekében a területi beosztás (többek között a közigazgatás) egészét hozzá kell rendelni? Nem oldható ez meg valamely más intézményrendszerrel („Alföldi Kamara”)?

3. El kell ismerni, hogy az államigazgatás „saját logikával” (is) rendelkezik, saját céljai, szemlélete, feladata, *fejlődési útja van*. A közigazgatás álma nem az (enyhében: nem csak az), hogy „megfeleljen” az ország térszerkezetének. A közigazgatás tendenciáit – legalábbis rövid távú javaslat esetében – nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Márpedig az államigazgatás jelenlegi elképzelései, rövid távú célkitűzései *egyesen tagadják a regionális igazgatást*. Az államigazgatás jelenlegi elképzeléseinek központjában a helyi tanácsok – városi, községi tanácsok – önállóságának, önkormányzati jellegének további erősítése áll. Ezért lett olyan a városkörnyék tartalma, amilyen. Ezért nem túl távoli cél *a kétszintű igazgatás bevezetése*. Viszont másfélezer tanács és négy régió – ez az igazgatási modell ma elképzelhetetlen. A meditáns ugyan nem bíbelődött a javaslat igazgatási, irányítási tartalmával, annyi azonban vélhető, hogy háromszintű igazgatásra gondol: a helyi igazgatásra, a (korrigált) városkörnyékekre és a 4 régióra. A korrekcióval egyetérthetünk (a „helyi érdek” által kikényszerített mesterséges városkörnyékek – mórahalmi, tiszakécskei, sarkadi, dunakeszi stb. – felszámolása), de tisztán kell látnunk: a megyék esetleges megszüntetése esetén a városkörnyékek funkciói, hatásköre gyökeresen megváltozna, *át KELLENE vennük a megyék számos funkcióját*, e feladatokhoz feltehetően testületet kellene rendelni (tanács!), *önálló szakigazgatási szervet létrehozni* (ma a városi, nagyközségi tanácsok látják el a városkörnyéki feladatokat is), és így tovább. S akkor kérdés: nem támadna-e a 19 megye helyén 110–120 „kis megye”? Volna-e ebben a modellben érdekintegráló-közvetítő-érvényesítő szerepe a városkörnyéknek? Negyven érdek, negyven érdek kontra régió-érdek?

Mindenesetre átgondolandó. S noha nyilvánvaló, hogy egy esetleges „átalakítás” irányítási, igazgatási modelljének, az egységek hatásköreinek stb. kidolgozása az illetékes szakemberek feladata, de egy ily tárgyú meditáció során legalább körvonalazni kellene az ajánlott modellt; ez némiképp próbáját is jelenthetné (l. fenn a helyi-városkörnyéki-régió-érdek tisztázatlan kapcsolatát). Mivel ez a körvonalazás nem történt meg, további kérdéseink indokolatlanok. (Csak hogy érzékeltesük a prob-

lémák sokrétűségét: a jelenleg is „regionális” léptékű szakigazgatás — postaigazgatóságok, MÁV-üzletvezetőségek, áramszolgáltatás hatósági ügyei stb. — betagozódná az „új” régiókba vagy sem?)

4. Akkor maradjon a vármegye? (Mellesleg az a tény, hogy a királyi vármegye előbb nemesi vármegyévé alakult, majd a polgári közigazgatás része lett s 40 éve együtt él a ma politikai-gazdasági rendszerével — életképességre vall!) Az előzőekből talán kitetszik: jelen sorok írója kételkedik abban (véli: alapos indokkal), hogy a társadalmi-gazdasági tér egyértelműen tagolható olyan egységekre, amelyek „adekvát” irányítási, igazgatási egységeket kívánnának meg. A megye sem ilyen egység; a megyék, a megyerendszer korrekciója sem hozhatna sokkal jobb megfelelést, *ilyen indokkal tehát feleslegesnek tartok valamiféle átszervezést* (ami nem jelenti bizonyos területátcsatolásokat jogosulatlanságát!). De nem valódi egység a régió sem. Így tehát valaminő területi-tartalmi átszervezés indoka és rendezőelve nem földrajzi lenne, hanem irányítási, igazgatási, politikai stb. Addig maradjon a megye? Maradjon, a „földrajz” nem tagadja létét.

Jómagam inkább *tartalmi, szervezési változásokat tartok szükségesnek*, s e változások a geográfikum szerepét is befolyásolják. Példa erre a városkörnyékek tartalmának módosulása s ennek következményeként a városkörnyék és a térszerkezet viszonyában bekövetkezett változás. E tartalmi változásokat itt módszeresen sorra venni nincs módunk. Néhány példa, illetve alapelv:

A közigazgatás ma túldimenzionált; a megye része a túlcentralizáltságnak. A közigazgatás a gazdaságirányítás, fejlesztés stb. számos feladatát felvállalja. A piaci mechanizmusok általánosabbá válása számos kérdést megoldana.

Ma egy megyehatáron lévő kenyérgyár fejlesztése gondot okozhat a megyei gazdának, ha a kenyérgyár székhelyén más megyében lakó, de mindenre képes vevők is megjelennek. „Én fizessek, más megye egye meg?” — mondja — a jelen rendszerben talán jogosan — az illetékes. S esetleg a megye közepén „fejleszt”, ahol nagyobb biztonságban van a megtermelt zsemle, kifli. Vagy szorgalmazni kezdik az „együttműködést”: ha a szomszéd megye hozzájárul a fejlesztéshez X forinttal, nekik is jut a kenyérből. Csakhogy a szomszéd kifejti: a határ másik szakaszán viszont tőlük szívárogo ki a hurka és a töpörtyű, tehát ők is elvárják a kompenzációt. Nehéz kérdések ezek, nem is nagyon „megy” az együttműködés. A geográfus — a geográfától megfertőzött közigazgató — viszont azt tanácsolja: vegyük figyelembe a zsemle és a töpörtyű-vásárlók ide-oda utazását — persze, persze: mozgásterét —, igazítsuk ki a megyehatárokat, kevesbednek a gondok. Dehát oly nehezen méricskélhető ki, hogy annyit adjunk, amennyit kapunk, különben sem ildomos csereberélni a megyénket ... ez a megoldás sem megy. És lesz megyehatármentiség, mint gond. Ha viszont a kereskedelmünk az lenne, aminek a kereskedelemnek lenni kell, s nem „ellátási kötelezettség”, áruk elosztója stb., a helyzet alapvetően megváltozna: a pékek elégedetten dörzsölnék kezeiket: „Lám, még a szomszéd megyebéliek is a mi kenyérünket veszik!” S a megyehatár-probléma — legalábbis kereskedelmi téren — máris a múlté lenne. A példázat elmondható az egészségügyi ellátás állampolgári jogának és a szabad orvosválasztás összekapcsolásának következményeiről és sok másról. Az is nyilvánvaló, hogy ha a „megye” — a megye formális és informális vezetése —

pozíciója megváltozik az újraelosztásban, máshogy alakul a megyehatár-mente helyzete is, meg a megye egész érdekképviselési, -egyeztetési mechanizmusa is.

Aztán: szükségszerű-e, hogy a megye szolgáljon területi kereteket az ismeret-terjesztésnek éppúgy, mint a múzeumi, levéltári szervezeteknek, a közművelésnek, a temetkezési vállalatoknak, a hulladékgyűjtésnek, a gyógyszerelosztásnak és így tovább? Nem kellene-e szaporítani a számát a megyéknél nagyobb területen működő, a feladat területi vetületéhez igazodó szervezeteknek? Lásd: vízügyi igazgatás, posta, MÁV, bányaműszaki felügyelőség.

Ahol a helyi önkormányzat erős, s a közigazgatásra nem tapad rá az élet minden szférája – vagy viszont –, ott a közigazgatás területi beosztása számos furcsaságot elvisel s működik (l. az Egyesült Királyság grófságait). Burgenland vagy Tirol sem mintapéldája az ésszerű területszervezésnek, mégsem gondolnak reformjára.⁸ E kérdésben is igaz a tartalom és forma kölcsönhatása. Más tartalom mellett másként jelentkezik a területi beosztás kérdése is, a közigazgatás területi egységeinek kérdése is.

JEGYZETEK

1. MARKOS GY. 1952: Magyarország gazdasági körzetbeosztása. Földrajzi Értesítő, 1. pp. 582–634.
2. KRAJKÓ GY. 1961: A gazdasági körzetesítés néhány elvi kérdése. Földrajzi Közlemények, 9. pp. 223–246.
3. KŐSZEGI L. 1964: A gazdasági körzetesítés néhány problémája hazánkban. Földrajzi Közlemények, 12. pp. 1–11.
4. TÓTH J. 1978: A Dél-Dunántúl gazdasági térszerkezete. Földrajzi Értesítő, 27. pp. 205–222.
5. HENCZ A. 1973: Területrendezési törekvések Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
6. BERÉNYI S. – MADARÁSZ T. – TOLDI F. 1975: Államigazgatási jog. Budapest.
7. TÓTH J. – DÖVÉNYI Z. – MOSOLYGÓ L. 1975: A vonzáskörzetkutatások és a gazdasági körzetesítés kapcsolata. Földrajzi Közlemények, 23. pp. 347–354.
8. Megjegyezzük, hogy a hagyományos közigazgatás radikális reformja, a hagyományos egységek fölé rendelt egységek – tartomány, kerület stb. – majd mindig a centralizáló államhatalmat szolgálták, létrehozásukkal épp ez volt a cél is; l. pl. nálunk II. József kísérletét, vagy az abszolutizmus igazgatási intézkedéseit, a francia közigazgatási reformokat stb.

BUKVA ANNA:

AZ ÁTALAKÍTOTT TANÁCSI GAZDÁLKODÁSI RENDSZER MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ TAPASZTALATAI

Az 1986-ban életbelépő új tanácsi gazdálkodási rendszer bevezetésének idejére súlyos feszültségek halmozódtak fel a tanácsi gazdaságban. Az előző – tizenöt éven át működött – rendszert egyre súlyosabb bírálatok érték egyenlőtlen elosztáspolitikája és az eredeti működési elveket is sértő felsőbb beavatkozások, korlátozások elszaporodása miatt. Válságának ezeket a jeleit a tanácsi beruházásoknak a hetvenes évek második felében kezdődő korlátozása, majd 1981-től abszolút visszafogása tette nyilvánvalóvá, de háttérükben az 1968–71-es tanácsi reform belső és külső (ti. a gazdasági mechanizmus-reform korlátozottságából fakadó) ellentmondásai álltak. Ez utóbbiak változatlansága (a jövedelemelosztás adott, az állami szektor béreit nem adóztató, a helyi adóztatást is kizáró rendszere, az infrastrukturális szolgáltatások névleges árai, illetve ingyenessége) korlátot jelentett akkor is, amikor az 1983-ban meginduló mechanizmus-reform munkálatok lehetővé tették a tanácsi gazdálkodás rendszerének teljes újragondolását, s esélyt kínáltak egy, az 1968–71 közötti változtatásokhoz hasonló horderejű reform megvalósítására. Erre azonban nem került sor. A tanácsi gazdaságirányítás ezúttal saját szervezeti-intézményi kereteit is változatlanul hagyva korszerűsítette a tanácsi tervezés és finanszírozás rendszerét. Az új rendszer fő jellemzője az, hogy mechanizmusintézkedésekbe is átültette azt az elosztás-politikai fordulatot, amely a nyolcvanas évek elejétől – döntően az állami lakásépítés radikális csökkentése révén – a községek javára végbement. Ennek érdekében elsősorban a fejlesztési kiadások tervezésében hozott változásokat, jogilag némileg csökkentve a megyék eszközelosztó szerepét. Önállóságot a felhasználói döntéshozatalban ígért, s ennek technológiai feltételét, az egységes pénzalapot létre is hozta.

Alig több mint egy év telt el azóta, hogy életbe lépett a korszerűsített tanácsi gazdálkodási rendszer, működésének teljeskörű elemzésére korai lenne még az idő. De már most elemző megállapításokat tehetünk a tervezés új rendszerének működéséről. A tanácsok életében az ötéves tervek készítése mindig az alapvető elosztási kérdések többsége eldöntésének az időszaka volt, s most sincs ez másképp. A következőkben elemzett, 1986 tavaszán készült VII. ötéves megyei tervjavaslatok azt a pillanatot rögzítik, amikor a megyei tanácsok – túl a koncepciókészítésen, az Országos Tervhivatallal, a Pénzügyminisztériummal és a helyi tanácsokkal való terveyszetések sorozatán, pótlólagos állami támogatás ígéretével a tarsolyukban – a tanácsülés elé terjesztették öt évre szóló elképzeléseiket. A tervezőmunka a tanácsüléssel nem fejeződött be: javaslatukat a főhatóságok még minősítették és pontosították, s ezután történt meg a helyi tanácsi tervek jóváhagyása is. De aligha tévedek, ha azt állítom: az alapvető kérdések már eldőlték. (A továbbiakban elemzett adatok forrása: saját számítás a VII. ötéves megyei tervjavaslatok alapján.)

I. Ötéves tervjavaslat – két változatban

A megyei tanácsok 1985 májusában kapták meg középtávú tervük elkészítéséhez a „Kiinduló feltételeket”. Ez tartalmazta az állami támogatás összegét évenkénti ütemezésben, az egy főre jutó normatív fejlesztési lehetőség (fejkvóta) évenkénti összegét, a megyei tervezési tartalék vetítési alapját és mértékét, valamint a kiemelt előirányzatok (a beralap és a lakóházjavítás

támogatása) 1986. évi összegét. Saját „előzetes elgondolásai”-nak és a főhatóságok részletes megalapozó számításainak az egyeztetése volt azután a tárgya a júniusban meginduló tervezett konzultációk sorozatának. Érdemes feleleveníteni a „végső megegyezésnek” azt a mozzanatot, amelynek folytán a megyei tanácsok végül két variációban készítették el középtávú tervüket. A tanácsok a főhatósági elvárásoknál jóval kisebb mértékben terveztek a szociális bérlakásépítés támogatását. Ekkor azonban ígéretet tettek arra, hogy a további tervezőmunka során bevételeik növelésével, eszközeik átcsoportosításával növelik a lakásellátás tervszámait. „Belátásuk” alapja az volt, hogy az Országos Tervhivatal jelezte: a tervidőszak második felében, megfelelő népgazdasági feltételek teljesülése esetén további 8 milliárd forint állami támogatással segíti e tevékenységüket (ez a tanácsok összes fejlesztési lehetőségeinek csaknem 4 %-át teszi ki), s tervezési tartálékuk egy jelentős részét is erre a célra használhatják fel. Ezt a pótlólagos forrást – amelyet döntően a lakásépítés céltámogatással való ösztönzésére fognak felhasználni – a megyék egy része elosztotta a települések között (itt döntően a községek kerültek a bizonytalan felső sávba), más megyék csak esetleges forrásként, egy összegben vették számításba, de volt, ahol csak az így megnövelt összegű céltámogatást osztották el a városok és községek között. (A továbbiakban az elemzés az állami támogatás népgazdasági tervben jóváhagyott alsó határával számol.) A tanácsi tervalkuk mechanizmusának nem egyedi példája ez a mozzanat, egyvalamiben mégis különbözik az eddigi gyakorlattól: a megegyezés olyan ígéreten alapszik (a népgazdaság teljesítőképességének egy-két éven belüli lényeges javulásán), amelynek beváltására az ötéves terv első évének teljesítménye s a további évek előrejelzései alapján aligha van reális esély.

II. A működési és fejlesztési kiadások megyék közötti elosztása

A működtetés és a fejlesztés központi irányításának különválása fennmaradt; a működtetés kiadásainak tervezését a Pénzügyminisztérium, a beruházásokat pedig az Országos Tervhivatal irányította. A kiadások 75 %-át kitevő működési kiadások tervezése lényegében változatlan módszerrel, bázisalapon történt. Amíg eddig gyakorlat volt a hatósági árváltozások részbeni ellentételezése, erre viszont az új rendszerben nem kerülhet sor. A megyei tervjavaslatok többsége szerint így aligha nyújtanak fedezetet a működtetés – fenntartás elért színvonalának megőrzésére. A megyék között elosztható összes fejlesztési kiadások volumenét a VII. ötéves népgazdasági terv törzsváltozata határozta meg.

A tanácsi és lakossági infrastrukturális beruházások alakulása 1981. évi összehasonlító árakon

1. táblázat

VI. ötéves terv

Tanácsok beruházási célú felhasználása (beruházás + beruházási célú átadás)	95,3 %
Magánberuházások	125,0 %
Együtt	110,1 %

Az új konstrukciónak tehát a tanácsi beruházási lehetőségek abszolút csökkenése mellett kell arányosabb településfejlesztést, önállóbb gazdálkodást eredményeznie. A táblázat adatai újból felhívják a figyelmet a lakossági infrastruktúra-fejlesztés többszektorságára. A VII. ötéves terv már a második, amelyben a beruházások abszolút csökkenését a lakosság fejlesztéseinek növekedése akadályozza meg. De ennek a dinamikus növekedésnek az „elismerése” a szabályozásban még várat magára.

A fejlesztési eszközök megyék közötti elosztása során az eszközök 67 %-át az OT az eddigiekhez hasonlóan, a szükségletszámítások némileg módosított rendszerén keresztül osztotta el.

Az előbb ágazatokra „szabdalt” pénz megyék közötti felosztását három szempont befolyásolta leginkább: a VI. ötéves tervidőszakról áthúzódó befejezetlen beruházások nagy, megyénként eltérő aránya és volumene, az alapfokú szükségletek kielégítésének elsődlegessége és – új elemként – a legelmaradottabb megyék felzárkóztatásának sürgető szükségessége. Fontos változást jelentett a bázisszemelettől való részleges elszakadás: a korábbi elosztási gyakorlathoz képest a tervezők többször vették figyelembe a majdani szükségleteket.

Már a tervezés kiinduló feltételeinek meghatározása során szükség volt pótlólagos pénz-elosztásra: négy megye (Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest és Szabolcs-Szatmár) külön állami támogatást kapott infrastrukturális elmaradottságának csökkentésére, fejlesztési kiadásai 4–11 %-át kitevő összegben. A kiinduló feltételektől való további eltéréseket okozott azután a tervalkuk (tervegyeztetések) fennmaradó rendszere. A fejlesztési eszközök 33 %-át kitevő fejkvóta elosztása azonban kikerült a szükségletszámításon alapuló, tervegyeztetéses elosztási mechanizmusból, ezt népességük arányában kapták meg a megyék.

III. A megyén belüli elosztás tapasztalatai

A megyén belüli elosztásban ennél lényegesebb változásnak kellett bekövetkeznie. A helyi tanácsok ugyanis jogot kaptak egy olyan kiadási szinthez, amely a tervidőszak elején meglévő intézményeik működtetésének eszközein és a leírási kulcs szerint képződő felújítási eszközökön kívül normatív fejlesztési lehetőséget (fejkvótát) is biztosít számukra. E „biztonságos gazdálkodási szint” teljesülésére nem vállal garanciát a központi költségvetés, mégis lényeges változás ez, első sorban a tervezés szempontjából. (Ezen felül a megyei céltámogatási pályázatok elnyerésével és saját, úgynevezett egyéb bevételeikből juthatnak további fejlesztési forrásokhoz a helyi tanácsok.) A községi és városi tanácsok így megerősödött pozíciója, az alulról induló tervezés törvénybe foglalt lehetősége, a középtávú tervek több variációban való elkészítésének kötelezettsége módosíthatja a megyei tanács és a helyi tanácsok kapcsolatán, s – az adózási kérdésekben való helyi szavazás gyakorlatával kiegészülve – kiindulópontja lehet egy helyi igényeket jobban figyelembe vevő, demokratikusabb tervezési gyakorlatnak.

Mivel a működési kiadások települések közötti megoszlását a meglévő intézményhálózat determinálja, a kérdés az, hogyan osztották el a megyék az összes fejlesztési lehetőség 33 %-át kitevő fejkvótát és a 23 %-át jelentő céltámogatást a helyi tanácsok között. (A fejlesztési források fennmaradó részét a megyei tanácsok maguk használják föl a közvetlen megyei irányítású intézmények fejlesztésére.)

IV. A fejkvóták differenciálása

Minden megyei tanács 5780 Ft normatív fejlesztési lehetőséget kapott egy-egy lakosára. A megyék maguk már településcsoportokat különböztettek meg, amelyek között differenciálták ezt az összeget. Általában öt kategóriába sorolták a településeket, csak Baranya, Fejér, Veszprém (4 kategória) és Hajdú-Bihar megye (3 kategória) nem használta ki az öt településcsoportban való differenciálás lehetőségét. A legnagyobb és a legkisebb fejkvóták közötti különbség a megyék átlagában 3,5-szeres, ez azonban megyénként nagy különbséget takar (a két szélső érték: Nógrád megye 5,7, illetve Szolnok megye 1,6). A kategóriaképzés és az összeg-meghatározás elvei igen sokszínűek. A megyék többségében önálló kategóriát képez a megyeszékhely, de az egy főre jutó fejkvótájuk igen tág határok között mozog (Szekszárdé 13 150 Ft, míg Szolnok 7345 Ft-ot kapott).

A megyeszékhelyek kiemelően túl már csak hat megye követte szigorúan a közigazgatási hierarchiát a csoportképzésben. Baranya, Csongrád, Hajdú-Bihar, Fejér, Nógrád és Tolna megye osztályozott a hagyományos város-nagyközség-község lépcső szerint, amelynek minden bizonyl van ellátottságbeli különbségeket rejtő tartalma. Békés, Heves, Komárom, Pest, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Vas és Veszprém megye különböző ismérvek (egy vagy több ellátottsági mutató,

vonzáskörzet) alapján képzett csoportokat a városok és községek között. Bács-Kiskun, Győr-Sopron és Zala megye csak a városok között differenciált. Az első három kategóriát mindhárom megyében a városok foglalják el, Bács-Kiskunban és Győr-Sopronban a megyeszékhelyen kívül másik városnak is van „saját kategóriája”! (Ez mindkét megyében a volt megyeszékhely...) A normativitás kétségességein túl itt az is felvetődik, hogy a – nyilvánvalóan égető egyedi gondok megoldását célzó – város-kategorizálás után fennmaradó két kategória mennyire tudja figyelembe venni a községek közötti ellátottságbeli különbségeket. Külön figyelmet érdemel Borsod megye öt kategóriája. Itt a megyeszékhelyet követő három kategóriában egyaránt előfordulnak városok és községek; azonos fejkvótát kap az 50 ezer lakosú Ózd és az alig több mint 1000 lelket számláló Alsóberecki (7500 Ft-ot), a 20 ezres Sátoraljaújhely és az 5 ezres Tokaj (5500 Ft-ot), a 37 ezres Kazincbarcika és a 2 ezres Bogács (4000 Ft-ot), majd az „összes többi település” tölti meg az ötödik kategóriát, öt évre jutó fejenkénti 2500 Ft-tal. Vajon milyen „elvi” megfontolás állhat emögött a különös differenciálás mögött?

Összességében mégis a megyék többsége a fejkvóták elosztásának erejéig nyíltan vállalt normatív településpolitikát valósított meg. Abban az értelemben legalábbis – s ez gyökeresen új vonás az eddigi gyakorlathoz képest –, hogy az egyedi alkudozást településcsoportokra egységes szabályok váltották föl, és hogy a csoportképzési variánsok között választó tanácstestületnek számot kell adnia arról: milyen elvek szerint történik a fejkvótás fejlesztési lehetőség elosztása?

Vitatott kérdés, hogy indokolható-e az azonos településtípusba tartozó, esetenként hasonló lélekszámú és adottságú települések megyénként eltérő fejlesztési lehetősége? Úgy gondolom, igen. Abban a rendszerben, amelyben a lakossági infrastruktúra működtetésének színvonalát és fejlesztésének irányait elsősorban nem az igénybevevők fizetőképes kereslete, hanem gazdaságpolitikai megfontolás szabja meg, ahol tehát a feladat egy meghatározott összeg szétosztása, ott ennek az elosztásnak minél inkább helyi szintről kiinduló közmegegyezésen kell alapulnia. Még ha közigazgatási szervezetünk jelenleg nem is képes ennek gyakorlására, ebben a helyzetben sem tartanék hatékonyabbnak és igazságosabbnak egy felülről vezérelt, uniformizált fejkvóta-elosztást.

V. A céltámogatások elosztása

A céltámogatási rendszer is új intézmény. A támogatásra pályázó helyi tanácsok a megyei tanács által meghatározott feltételek teljesítése esetén juthatnak így fejkvótájukon felüli fejlesztési lehetőséghez. A megyei pályázatok kiírását megelőző központi elosztás igen nagy különbségeket hozott létre a megyék egy főre jutó céltámogatásában. (A két szélső érték: Békés megye 2580 Ft, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén 7020 Ft.) Ezek az adatok azért figyelemre méltóak, mert jól tükrözik a szükségletszámításokon alapuló központi elosztási szándékokat, s ezek képezték a tervezéyztető tárgyalások elsődleges tárgyát.

A célok tekintetében a VII. ötéves népgazdasági tervről szóló törvény azt írta elő a megyei tanácsok számára, hogy a lakásellátás, az ivóvízellátás, szennyvízelvezetés és -tisztítás, a középfokú oktatás fejlesztéséhez s még két, megyei szinten kiemelt feladat megvalósításához nyújtsanak céltámogatást. Az ágazatok közötti megoszlás összefoglaló adatai:

ként különböző. A lakásellátás háromnegyedét kitevő szociális bérlakásépítés támogatásának megyei feltételrendszerei igen változatosak. A szükségleti alapon való tervezés és a normativitás „összehangolását” elsősorban a támogatás összegének meghatározásával, másodsorban a saját erőn kívüli egyéb feltételek „megszorításával” (pl. igénylők száma, minimálisan megépítendő lakások száma, lebontandó putrik száma stb.), harmadsorban pedig a települések direkt megkülönböztetésével vagy kiemelésével lehetett elérni. Az égető lakás gondok pl. Veszprém, Tolna és Somogy megyét is arra készítették, hogy megyeszékhelyüknek illetve városaiknak magasabb összegű céltámogatást juttassanak a többi településnél. De több megye már a „Pályázhatnak” címszó alatt kizárta a községeket a lakástámogatás egyes formáiból. Hasonló a helyzet a magánéros lakásépítés támogatásának feltételeinél, a lakáshozjutás helyi támogatásának azonban a megyék csak az összegét határozták meg, a feltételek kialakítását a helyi tanácsokra bízták.

A középiskolai fejlesztések támogatására eleve nehezen lehetett feltételeket találni. Nehezen lehet ugyanis minden településre érvényes normatív feltételekkel megindokolni egy-egy középiskola bővítésének vagy fejlesztésének szükségességét. Ellentétben az általános iskoláival, amely tömeges igényként jelent meg a helyi (elsősorban a községi) tanácsoknál. Az igények között a megyei tanácsok egyöntetűen az ellátási színvonal szerint rangsoroltak (amelyet az egy osztályteremre jutó tanulók számával, a váltakozó oktatás mérőszámával és a szükségstantermek arányával, illetve ezek kombinációjával mérték), de néhány megyében szükség volt a feltételek alapos megszigorítására. (Például: VII. ötéves tervi indításra céltámogatásra pályázhat az a helyi tanács, amely fejkvótájának 80 %-át saját erőként e célra fordítja, elfogadja, hogy a céltámogatást csak a VIII.

Egy főre jutó fejkvóta és céltámogatás településtípusonként, 1986–1990 (forintban)

3. táblázat

megye (főváros)	megyeszékhely		városok és városi jogú nagyközségek		községek	
	fejkvóta	céltámogatás	fejkvóta	céltámogatás	fejkvóta	céltámogatás
Baranya	8285	7505	7000	3368	3062	3469
Bács-Kiskun	12000	5784	7349	3260	2626	1084
Békés	12540	3396	6467	2859	3062	2102
Borsod-A.-Z.	11500	11975	5576	6249	3021	4554
Csongrád	9220	8067	4832	5213	2333	1399
Fejér	12225	5682	5410	3015	2723	959
Győr-Sopron	9500	5914	7486	4759	2525	1960
Hajdú-Bihar	7770	8459	5600	3688	4130	890
Heves*	10050	—	8826	—	3340	—
Komárom	9555	9296	7191	4958	2406	2334
Nógrád	11455	8885	9658	7573	2120	2049
Pest	—	—	9045	4632	4060	2232
Somogy	10715	8632	7818	3915	3384	1216
Szabolcs-Sz.	9500	8007	9500	7642	4040	2369
Szolnok	7345	6390	6057	2686	5038	1494
Tolna	13150	5490	8316	5778	3109	1506
Vas	8304	2269	5414	5030	4375	3740
Veszprém	9000	9102	7074	4049	3604	2242
Zala*	8185	—	7493	—	3797	—
Budapest	5779	1554				

*tervjavaslatukban nem közölték a céltámogatások elosztásának településenkénti adatait

ötéves tervben kapja meg, körzeti iskolája 1900 előtt épült nem oktatási célra, és az 1 tanuló-csoportra jutó tanulók száma több, mint 25 – Nógrád megyében 2 községi tanácsra illenek rá ezek a feltételek...)

A vízgazdálkodás céltámogatása alapvetően különbözik az előzőektől. Itt döntő hányadban társulások támogatásáról van szó, amelyeket a lakosság, a tanács és a Vízügyi Alap együtt finanszíroz. Ebben nyílt legnagyobb tere a normativitásnak: a lakossági erő mozgósítására alapozó, többnyire jól mérhető feltételek teljesítése az érintett tanácsok nagy többsége számára elérhető, vagy legalább mérlegelhető. Itt a települések megkülönböztetésének is mérhető, ellenőrizhető alapja van; általában előnyben részesülnek az egészségtelen ivóvízű települések.

A céltámogatás településtípusonkénti egy főre jutó értékét a fejkvótáéval együtt a 3. táblázat tartalmazza. Adatai azt tanúsítják, hogy a céltámogatás elosztása nem folytatta a fejkvótáéval megkezdett községi részesedésnövelést. Sőt: hatása a települések beruházási részesedésének a korábbi arányok felé való nivellálása, a városhálózat veszteségeinek részleges kompenzálása lett. A községek részesedése még így is csaknem 10 százalékponttal nőtt a VI. ötéves tervhez képest.

Az összes fejlesztési kiadás településtípusonkénti megoszlása a VI. és a VII. ötéves tervben %

4. táblázat

	VI. ötéves terv (tény)	VII. ötéves terv
megyeszékhely	47,5	40,1
többi város	32,5	31,6
községek	20,0	28,3
összesen	100,0	100,0

VI. Záró megjegyzések

Összességében a tervezés tapasztalatai arra utalnak, hogy – a városhálózat beruházási veszteségei és a működtetés-fenntartás általános színvonalcsökkenésének árán – eredményes volt a megyék eszközelosztó szerepének korlátozására, a községek beruházási részarányának növelésére irányuló törekvés. De csak a működés tapasztalatai igazolhatják, hogy orvosolja-e az új gazdálkodási rendszer az elmúlt évtized sorozatos beruházás-visszafogási feszültségeit, amelyek a nyolcvanas évek elejére a tanácsi gazdaság nyíltan adminisztratív irányításához vezettek, hogy alkalmas-e a forrásszabályozás az új, igazságosabb és normatívabb kiadástervezés „kiszolgálására”?

Az elmúlt egy év tapasztalatai alapján aligha. A kiadások tervezéséhez ugyanis ez a finanszírozási rendszer is olyan forrás-struktúrát rendelt hozzá, amely döntően a vállalati-szövetkezeti jövedelmek alakulásának rendeli alá a kiadások teljesülését. A népgazdasági tervvel összhangban jelentős nyereségfelfutásra épített városi és községi hozzájárulás pedig nem realizálódik, és minden, a vállalatoktól, szövetkezetektől származó bevétel elmarad a tervezettől. Az elmúlt évben külön is gondot jelentett a szövetkezetek városi és községi hozzájárulásának szabályozása, amely (a vállalatoktól származó VKH népeségarányos elosztásától eltérően) alanyi jognal illette meg a helyi tanácsokat. Nem-teljesülése miatt több mint 100 – döntően községi és kisvárosi – tanács került likviditási zavarba! A szövetkezeti VKH-t „újraszabályozták” (ezután népeségarányosan illette meg a tanácsokat), de az alapvető probléma nem oldódott meg. A vállalatoktól-szövetkezetektől származó szabályozott bevételek és az állami támogatás várható nem-teljesülése kétségessé teszi az igazságosabb kiadáselosztás megvalósulását. A népgazdaság teljesítményétől függő „biztonságos gazdálkodási szint” teljesülése is kétségessé vált, a tartalékok nem nyújtanak fedezetet a biztonságos visszavonulásra.

Arról van-e szó tehát, hogy az eleve kevés pénz és a bevételi tervek nem-teljesülése fe-

lelős infrastruktúránk igényektől elszakadó fejlesztéséért, romló állapotáért? Úgy gondolom, hogy nem, vagy legalábbis nem csak erről. A tanácsok ugyanis nem egyedül végzik a lakossági infrastruktúra fejlesztését és működtetését. Velük csaknem azonos nagyságrendet képvisel e beruházásokban a lakosság. Ebben az ötéves tervben is a lakosság fejlesztéseinek dinamikus növekedése ellensúlyozza a tanácsi beruházások abszolút csökkenését. Adjuk meg neki a lehetőséget arra, hogy választhasson az infrastruktúra elemeinek fejlesztési és igénybevételi lehetőségei között! Hogy ne „ingyen kapja”, hanem valóságos áron igénybevehesse a szolgáltatásokat, hogy így kifejeződő kereslete befolyásolhassa azok fejlesztését! Ehhez persze az ár-, bér- és adózási rendszer radikális átalakítására lenne szükség. A lakossági részvételt segítő, új társulati, társulási formák keresése és a személyi jövedelemadó-rendszer bevezetése lépés lehet e felé, és alapját adhatja egy, a mainál inkább forrásorientált, helyi adózásra jobban építő tanácsi gazdálkodási rendszer kialakításának is.

KISS MARGIT RITA:

MILYEN VÁROST, MILYEN TERET?

Manuel Castells és a francia városszociológia néhány aspektusa

Franciaországban talán a 70-es években bontakoztak ki a legjobban az urbanizációs folyamatokat és jelenségeket érintő viták. Jelen rövid írásomban a két legnevesebb városszociológus, Manuel CASTELLS és Henri LEFEBVRE legjellegzetesebb megközelítését ismertetem, az előbbiét kissé részletesebben.

Az urbanizációt, a városrendezést, a városfejlődést két szempontból lehet megközelíteni: egyrészt a „*társadalmi gyakorlat*”, az urbánus mozgalmak, mozgások, a társadalom tagjainak aktív részvétele felől, másrészt az *urbanisztikai tervezés*, a szakemberek állami úton történt beavatkozása felől. Az előző megközelítés a konfliktushelyzeteket igyekszik feltárni és azokra választ adni, az utóbbi az urbanizációs folyamatok kizárólagos technikai kérdéseire vonatkozik, és magát a technikai fejlődést szolgálja. H. LEFEBVRE a technikai forradalom lelkes hirdetőjeként üdvözölte az urbanizációt, M. CASTELLS viszont „a térbeli formák társadalmi termelésének” nevezte azt, szerinte „a város és a vidék megkülönböztetése nem más, mint a társadalmi szerveződés különböző térbeli formáinak elismerése.”¹ Eszerint a földrajzi térség, a tér, a város formálódása a társadalmi szerveződés eredménye és nem egy önmagában való fejlődési folyamat következménye lenne. Ezzel szemben H. LEFEBVRE úgy véli, hogy „az urbánus társadalom alatt az iparosodásból született forma értendő (...): feltételezhetjük a *társadalom teljes urbanizálódását* (kiemelés KMR) (...). A gazdasági fejlődés, az iparosodás egyidőben ok és felsőbbrendű értelemmé lett: hatásukat kiterjesztik a területek egészére, régiókra, nemzetekre, földrészekre.”² E szemlélet szerint az okk és felsőbbrendű értelemmé változott gazdasági fejlődés és iparosodás célul tűzi ki a társadalom teljes urbanizálódását, nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi viszonylatban is, a tér modernizálását, a rurális, a régi, a hagyományos megszüntetését. Feladat, melyre a társadalmi mozgalmakat elemző és azokat szolgáló városszociológia aligha vállalkozna.

Továbbmenve, H. LEFEBVRE az urbánus társadalmat az emberiség megmentőjének, az iparosodás hálás következményének tartja, mely a következő térbeli formát ölti: „Az urbánus egy tiszta forma, a szimultanizáció, a találkozások, az összejövetelek helye, (...) minden tartalmat (tárgyakat, dolgokat, embereket, helyzeteket) magába foglal: *centralizál* (kiemelés KMR) (termelő módokat, különböző termelési viszonyokat, állami döntéseket).”³ A központosítási folyamat urbánus központja a városközpont, amelyben M. CASTELLS szerint a döntési folyamatok végbe mennek, s ez jelzi a fejlett ipari társadalmak *technokratizálódását*. A nagyvárosok központjai mindinkább az igazgatás és az információ funkcióit szolgálják, nappali népességük magas, ezzel szemben lakónépességük alacsony.⁴ Ohatatlanul felmerül a kérdés, annak ellenére, hogy nem áll módunkban itt válaszolni: az urbanizációs fejlődés automatikusan maga után von-e bizonyos központosítási folyamatokat (termelőeszközök, intézmények, infrastruktúra és társadalmi rétegek szegregációja), és a technokratizálódás veszélyével jár-e? Milyen ideológiát szolgál ez az urbanizáció? P. H. CHOMBART DE LAUWE az ellen a várostervezési ideológia ellen emel hangot, amely a központnak alapvetően *integrációs* szerepet szán.⁵ Ebben az irányban haladnak J. P. GARNIER és D. GOLDSCHMIDT fejtegetései is: „A városközpontokban (a régi és az új településeken) az, amit ugyanakkor megtermelnek és fogyasztásra is ajánlanak, az: a *szociabilitás*.”⁶ (kiemelés KMR) Azt állítják, hogy a központosítás elve és szimbólumrendszere a társadalmi szabályozást hivatottak

szolgálni, s ez megakadályozza a szegényebb rétegeket abban, hogy életkörülményeik *kollektív öntudatára* ébredhessenek, hiszen a központ a „közösségi ideál” képében jelenik meg.

Nem állíthatjuk tehát azt, hogy létezne egy önmagában való technikai fejlődés vagy urbanizációs folyamat, hiszen minden térbeli beavatkozás, túl a gazdasági érdekeken, bizonyos társadalmi rétegek érdekeit szolgálja, más társadalmi rétegek rovására. Jó példa erre az igencsak centralizált francia állam nagy Adminisztrációjának, a „Ville de Paris”-nak egy nagyszabású rehabilitációs és renovációs terve, melyet „Párizs visszahódításának” nevezett el. 1955 és 70 között a népies, szegények lakta központi területek épületeit lerombolták, lakosságát a külvárosok felé szorították ki. M. CASTELLS véleménye szerint ez az urbanizáció nem a leromlott lakásállomány felújítását szolgálta, hanem a társadalmi rétegek összetételének megváltoztatását, azaz felcserélését: a jobboldali kormány választóit szándékozta centralizálni az urbánus térben, és elűzni onnan a baloldali, a többségben algériai származású vendégmunkásokat. A térséget ily módon elektorális célokra foglalta el, „hódított vissza”.⁷

„A lakás, a munkaerő újatermelésének egyik legfontosabb eleme” (kiemelés KMR) állítja M. CASTELLS.⁸ A lakás egyrészt a gazdasági rendszer egészében elfoglalt helye által jellemezhető, másrészt úgy, mint egy specifikus jellegű termék. Termék abban az értelemben, hogy a „lakástulajdonos”, a „tárustulajdonos”, a „bérló”, a „lakó”, a „cím nélküli” lakásstátusz nem más, mint a *társadalmi javak elosztási rendszerének* következménye. Párizs példáján az alábbi lakástipológiát készítette el:

	koncentrált			szétszórt
individuális	Másodfokú agglomeráció	II.	III.	Külvárosi kertes házak
kollektív	Városközpont	I.	IV.	Új lakótelepek

Az I. számú lakástípus a városközpontban, térben koncentrált épületekben található, kollektív tulajdonú. Az *elit*, a „hivatalos” személyek lakhelye. Ők azok, akik anyagilag képesek biztosítani a restauráció és renováció költségeit: az itt lakók ideológiája azt a büszkeséget tükrözi, amelyet a fogyasztás területén elértek, hiszen a térség központjának urai lehetnek ők.

A II. számú lakástípus a másodfokú agglomerációban, térben koncentrált épületekben található, személyes tulajdonú. Ez a terület rurális és félig-rurális környezetben helyezkedik el. Lakói a *szociális újraelosztás* révén jutottak ehhez a lakástípushoz, a közlekedési viszonyok jók és közvetlenek a központi városrészsel. Az itt lakók mindenekelőtt a lakáskörülmények praktikus oldalát veszik figyelembe, felsőbbrendűnek érzik magukat a rossz körülmények között élőkkal szemben, ahonnan származtak, és áhitatosan tekintenek a vidéki lakás felé.

A III. számú lakástípust a *külvárosi kertes házak* alkotják, amelyek jórészt a két világháború között épültek és személyes tulajdonúak. A telekárak itt még ma is igen magasak, és a lakosság társadalmi hovatartozásában meglehetősen összetett. Ez a lakástípus bölcsességet, biztonságot, bezártságot és a nyugdíjas élet perspektíváját sugallja.

A IV. számú lakástípushoz a városszéli *új lakótelepek* tartoznak, melyeket térben szétszórtan építettek, s ezek kollektív tulajdonúak. Állami támogatással, kényszerből épültek, s a proletár bevándorló lakók szintén kényszerből foglalták el ezeket a lakásokat, miután kiszorultak a városközpontból. E lakástípusnak nincs semmiféle fogyasztói szimbóluma-ideológiája.

A lakás szimbólumot, jelt, társadalmi beolvadást jelent, „de mindenekelőtt a lakás egy előregyártott környezet, az általános gazdasági-társadalmi folyamat terméke, melynek elfoglalása a *társadalmi újraelosztás törvényei* szerint (kiemelés KMR) megy végbe.”⁹ A *párizsi agglomeráció központjában* található a terciér szektor fő elemei, az egész országot átfogó igazgatási szervek, az infrastruktúra és a szolgáltatások magas szintje. Ezután következik egy *urbánus zóna*, egy ipari egységeket tömörítő övezet, majd ezt egy *szuburbánus gyűrű* veszi körül, s a térség *vonzáskörzeteivel* folytatódik. A párizsi agglomeráció másodfokú agglomerációjának lehet nevezni a rurális-urbánus zóna nagyobb városainak körzetét. Ennek ellenére Párizs esetében nem lehet

beszélni egy zoning-rendszer kialakulásáról, állítja M. CASTELLS, hanem egy *népies keleti* és egy *felsőbb rétegek lakta nyugati Párizsról*.¹⁰

A város, az urbánus tér azonban nem szűkíthető le csupán a lakáskérdésre. A neves városzociológus szerint a lakás a munkaerő újatermelésének egyik legfontosabb eleme, de ettől tovább haladva azt állítja, hogy maga az urbánus rendszer nem más, mint a munkaerő újatermelésének térbeli egységén belül, a társadalmi struktúra specifikus kifejeződése. Az itt végbemenő folyamatok mindenekelőtt gazdasági eredetűek, de ugyanakkor politikaiak és ideológiaiak is. „Hipotézisünk az, hogy a fejlett kapitalista társadalmakban a tér struktúráját a *munkaerő egyszerű és kibővített újatermelése határozza meg* (kiemelés KMR); az úgynevezett urbánus gyakorlatok a társadalmi struktúra egészét érintik.”¹¹

A strukturált urbánus térben négy elem hatását és egymásrahatását különbözteti meg.¹²

1. A *Termelést* (T) – A javak, szolgáltatások, információk és termelői tevékenységek egységét. (Ipar, Hivatalok)
2. A *Fogyasztást* (F) – A termék társadalmi, individuális és kollektív elsajátításának megfelelő tevékenységek egységét. (Lakóhely, Szociális Intézmények)
3. A *Cserét* (Cs) – A T és az F között kialakult cserefolyamatot egyrészt, másrészt a T-n és az F-en belüli folyamatokat. (Közlekedés, Kereskedelem)
4. Az *Igazgatást* (I) – A T. – F. – Cs. közötti kapcsolat szabályozási folyamatát. (Tanácsi Igazgatás, Város- és Településfejlesztési Terv)

Nincs módomban e rövid tanulmányban elemezni az itt leírt folyamatok lényegét, csupán jelzem, hogy e négy elem kombinálásával fel lehet térképezni egy adott település vagy egy adott térség szerkezetét és struktúráját is. E komplex kutatási módszer alkalmazása során nem kerülhetjük el az urbánus gyakorlat, az urbánus politika kérdéseinek megvilágítását sem. A *társadalmi gyakorlat* a társadalompolitika segítségével feltárható, s itt előbukkan a *hatalom* kérdése is, mint a társadalmi gyakorlat szerves része. A fejlett kapitalista francia társadalomban ezt a fogalmat N. POULANTZAS, néhai társadalompolitikai szociológus így írta le: „A politikát a társadalmi osztályok ellentéte határozza meg. A hatalom egy osztály vagy egy osztály frakciójának képességét jelenti ahhoz, hogy mennyire tudja megvalósítani saját objektív érdekeit más, vagy ellentétes osztályok érdekeivel szemben.”¹³

M. CASTELLS nyíltan kijelenti: „Minden szociológiai elemzés politikai folyamattal foglalkozik. A társadalomtudomány területén történt kutatások legtöbb kudarca azért van, mert bár feltárják a strukturális törvényeket, de a *társadalmi mozgalmakat és a politikai intézmények működését* (kiemelés KMR) csupán a „múltra” és a „jövőre” vonatkozóan érintik. Így van ez az urbánus struktúra elemzésénél is. Mielőtt magát a politikai folyamatot objektíven vizsgálánk, elemeznünk kell a társadalmi struktúrát; ahhoz, hogy megértsük a proletariátus politikai harcát, ki kell bogoznunk a kapitalista termelési mód struktúráját, felfedni annak antagonisztikus törvényeit (...).

Az urbánus probléma szociológiai analizálásának központi kérdése az *urbánus politika* (kiemelés KMR), – a jelzett folyamat specifikusan „urbánus” megnyilvánulása, egészen az osztályharcig, és következésképpen a *politikai beavatkozásig* (kiemelés KMR), (az Államapparátus közbelépéséig) –: ez tárgya, központja és téje a politikai harcnak.”¹⁴ Az adott társadalmi viszonyoknak megfelelően, M. CASTELLS az urbánust a politikával azonosítja, ezt a tételt más kutatások is igazolták Franciaországban.

„A városzociológia tematikájának fejlődése is ezen az úton halad, ahogy az *urbánus problémák nyíltan politikai problémákká válnak* (kiemelés KMR): ahogy az ellentmondások mindinkább felszínre törnek, ahogy a fogyasztói társadalomban az osztályelnyomás mind jobban világossá lesz, és ahogy a társadalmi egyenlőtlenségeket kezdik egyre inkább természetesnek tekinteni.”¹⁵ Más kutatások arra az eredményre jutottak, hogy az urbanizáción keresztül a politika beavatkozik a termelési viszonyokba is. P. KUKAWA – CH. MINGASSON – CH. ROING grenoble-i kutatócsoportja 17 Rhone-Alpes-i városban végzett felmérést a tervezési folyamatról (a gazdasági tevékenységet, az urbánus struktúrát, a társadalmi csoportok összetételét és a helyi politikai döntéshozatali folyamatot vizsgálva): „A közösségi intézmény beavatkozása az urbanizációs folyamatba úgy jelentkezik, mint a *politikai szféra intervenciója a gazdasági szférába* (kiemelés KMR). Továbbmenve, például egy Agglomerációs Urbanista Ügynökség létrehozása egyidőben je-

lent *gazdasági* (kiemelés KMR) (tervezés-rendezés), *politikai* (kiemelés KMR) (az agglomeráció kapcsolatainak intézményesítése), és *ideológiai* (kiemelés KMR) (technokratikus ideológia hirdetésével) beavatkozást is.”¹⁶

Hasonló eredményre jutott A. COTTEREAU kutatásai nyomán: „Az urbánus planifikáció azt jelenti, hogy a *politika* (kiemelés KMR) beavatkozik a *gazdaság* (kiemelés KMR) területére, hogy ezúton oldja meg a kapitalista urbanizáció bizonyos ellentéteit, nevezetesen az urbánus média-tárgyak kollektivizálásával. A kapitalista urbanizáció ellentmondásainak forrása a fogyasztási ingatlan-tárgyak *szocializálódása* (kiemelés KMR) és a *média-tárgyak* (használati érték, melynek egységét más használati érték által meghatározott anyagiak létrejötté jellemez) töredékes elsajátítása közötti ellentét.”¹⁷ B. POUPARD La Rochelle városa tanulmányozásakor megállapítja, hogy amikor urbanizációs folyamat megy végbe, három társadalmi csoport érdekei ütköznek: a helyi igazgatás felelőseié, a technikusoké és a használó-fogyasztó tömegeké, akik mindannyian politikai szervezetekhez tartoznak. „Nem a döntési folyamat körülményei okozzák a problémát, hanem az a tény, hogy a döntés már előre megtörtént, és hogy mindezt néhány ember tartja kézben.”¹⁸

Az urbanizációs tervezés politika is egyben, célja pedig az, hogy beavatkozzon a gazdaságba. Ezen nem a termelési, hanem a fogyasztási szférát lehet érteni. Az urbánus gyakorlat, az urbánus-civil társadalom egyik alapvető problémája még az emberi kapcsolatok „szociabilizálása” úgy, mint a tartós fogyasztási cikkek szocializálása, azaz a társadalmi egyenlőtlenségek elfedése egy olyan „semlegesítő” ideológia által, mely a tömegek és a mindennapi ember hétköznapi életének problémáit, ezek mennyiségi jellegét minőségivé igyekszik átváltani. Ezt a problematikát is csak megemlíthjük, nincs módunkban részletesebben kifejteni. De térjünk vissza M. CASTELLS elméletéhez, és a hatalom kérdéséhez: „Amennyiben a társadalmi gyakorlatban a *hatalom* (kiemelés KMR) gyakorlása és az *urbánus* (kiemelés KMR) folyamatok fedik egymást, kétféle módon közelíthetjük meg az urbánus politika kérdését, attól függően, hogy melyik témával óhajtnak foglalkozni. Azt szeretnénk-e kimutatni, hogy milyen összetételű a *társadalmi struktúra* (kiemelés KMR), vagy azt, hogy a *társadalmi gyakorlatok* (kiemelés KMR) hogyan valósulnak meg. Azt, hogy milyen módon változnak át különböző elemek viszonyaiban egymáshoz a társadalmi formáció logikája szerint, vagy azt, hogy milyen a társadalmi formáció átváltozási folyamata az osztályharc perspektívájában.”¹⁹ Az urbánus planifikáció az első megoldást, a társadalmi gyakorlatok, a társadalmi mozgalmak a második megoldást választják.

Azokban a társadalmi gyakorlatnak is megvan az önigazoló ideológiája a francia kapitalista valóságban, ezt a fiatal, katalán származású városszociológus következőképpen fogalmazza meg: „A társadalmi gyakorlat ideológiája, ennek hatása a térség szervezésére úgy jelenik meg, mintha a társadalmi szervezés folyamata maga az urbánus struktúra kódexe lenne, a mítoszok egysége. (...) A társadalmi gyakorlat megteremti ideológiáját az urbánus struktúra formáin és ritmusain át, így jönnek létre a közvetítések, az urbánus szimbólumok. (...) Az általános ideológiák kisugárzása, továbbítása és befogadása térbeli formaként, ez alkotja az urbánus szimbólumot.”²⁰ Ebben az értelmezésben a társadalmi gyakorlatok az állami beavatkozásokat jelentik és nem a társadalmi mozgalmakat, az urbánus harcokat. „Az urbánus társadalmi mozgalmak és nem a tervezés intézményei azok, amelyek a város változásának és innovációjának valódi forrásai.”²¹ De egy másik kontinens példáján megállapítja: „1970 szeptemberében, a Népi Egység választási győzelmével, a chilei népi mozgalom a *forradalmi harcot és az intézményes politikai harcot kombinálva*, (kiemelés KMR) egy, talán döntő jelentőségű éket hasított a chilei burzsoázia hatalmának rendszerében.”²² M. CASTELLS elismeri tehát, hogy a baloldali hatalomátvétele után, mely a dél-amerikai ország esetében elektorális úton történt (bár erőszakos módon ért véget), létezik intézményes jellegű politikai harc, a városi mozgalmakkal párhuzamosan. Ez a gyakorlat és elmélet kétségtelenül gazdagabb, mint például a tisztán technikai eszközökben gondolkodó urbanizációs szemlélet, melynek eminens képviselője a francia városszociológia nagy öregje, Henri LEFEBVRE: „A társadalmi gyakorlat, hogy globalizáljon, hogy túllépjen saját értelmetlenségén, a szintézist követeli meg. Valóban, a planifikációval, a programációval az *ipari gyakorlat* (kiemelés KMR) elérkezett egy magasfokú érthetőségi és hatékonysági szinthez. Az *urbánus gyakorlat* ezt akarja követni.”²³ Vajon miért értelmetlen a társadalmi gyakorlat, azért, mert az ipar a technika következtében érthetővé és hatékonyvá vált? A társadalmi mozgalmak és a szocialista városstervezés

képes túllépni a gazdasági korlátok szabta hatékonysági mércén. A probléma itt az, hogy az urbánus gyakorlat mindig is követte az iparosodás gyakorlatát, technokratikus, önmagáért való racionalitással, de a gazdasági és politikai célokon túl kevés társadalmi, közösségi és emberi értékkel tudott csak szolgálni. Figyelmen kívül hagyja a társadalmi és az emberi kapcsolatok alakulását, a tér technikai eszközökkel való deformálását éri el csupán, melynek negatív hatásai vannak a természeti vagy a tradicionális környezetétől elszakadt ember mindennapi életére. A technikai-modern-urbánus környezet eltünteti a társadalmi ellentétek egészséges kibontakozását, lelassítja, vagy éppen ellenkezőleg, felgyorsítja egészen az erőszakig a társadalmi mozgásokat, amennyiben ezek nem tudnak urbánus társadalmi mozgalmakká szerveződni.

Úgy vélem, hogy ezzel szemben a szocialista társadalmi gyakorlat képes elkerülni a régi városi társadalmi környezet lerombolását, egy új urbánus tér csupán voluntarista eszközökkel való felépítését. Újat csak a régivel harmónikus kötődéssel lehet tartósan létrehozni úgy, hogy ennek a társadalmi struktúra és a tér szerkezete ne szenvedje kárát. A hetvenes évek Magyarországon SZELENYI IVÁN nem „urbánus”, hanem „társadalmi tervezésről” beszélt: „A társadalmi tervezés” elsősorban nem valamiféle morális-humánus elem bevitelét jelenti a tervezés komplexusára, hanem azon belül a társadalmi érdekviszonyokkal való számvetést biztosítja. (...) Aligha nyílik szociológus előtt érdekfeszítőbb feladat, mint éppen annak kimutatása, hogy a technikai érvek mögött miként zajlik le a társadalmi érdekek harca, s végső soron milyen mechanizmusokon keresztül formálja a társadalmi struktúra a tervezett folyamatokat.”²⁴ A fejlett kapitalista francia társadalom viszonyai között az urbánus-politikai konfliktushelyzetek a hatalom kérdésével függenek szorosan össze. A szocialista társadalmakban ezt a kérdést felválthatja az érdekellentétek kérdése; hogy ez mennyire függ össze a politikai hatalom kérdésével, ebbe a fejtegetésbe most nem megyek bele, és nem az írás rövidsége miatt. Csupán annyit jegyzek meg, hogy az államosított termelőeszközök és az intézményrendszer képviselőinek nem gazdasági indíttatása lehetővé teszi azt, hogy itt a „hatalmi harc” belső és nem külső harccá váljék, azaz, a politikai ellenfél nem ellenség, hanem partner legyen.

A szocialista társadalomban kialakulhat a társadalmi mozgalmak és a társadalmi tervezés olyan ötvözete, amely nem kifejezetten gazdasági érdekek által meghatározott, s így nem tisztán „urbánus gyakorlat”, hanem mindinkább társadalmi, helyi és ösztársadalmi gyakorlattá válik.

Tanulmányomat Sergeroza RURBANO cikkéből egy idézettel fejezem be: milyen várost, milyen teret képzelt el, a múltból kiindulva?²⁵ „Városunk, amely a szocializmusba való átmenet városa lesz (...) nem lesz „urbanizált” a technokraták és a bürokraták által, mert az utcák, a terek és a lakók nem fognak megfelelni többé sem a tőke, sem a presztízs követelményeinek. De életterünk már „emberivé” fog válni, a nem-elidegenedett értékek találkozásának és kicserélődésének helye lesz, a minőségi értékeké, szemben a piac és a presztízs mennyiségi értékeivel. És akkor már nem lesz szükségünk sem egy osztályhatalom által tervezettnek lenni, mely a termelés szolgálatában áll, sem egy politikai hatalom öngazoló ideológiája által urbanizálnak lenni. A mindennapi élet küzdelmeinek előrehaladott szakaszában egy folyamatos harcra térünk majd át olyan elnyomó intézményekkel szemben, mint az iskola, az egészségügy, az igazságszolgáltatás, a tömegkommunikáció, a kutatás, a hadsereg, a rendőrség, az Egyház és mint a család is, de mindeketül a nagy-adminisztrációk. Városunk nem fog többé teljesen függeni a termeléstől, hiszen nem fogja szolgálni az önmagában való „technikai és tudományos” fejlődést, mert ezeknek a városoknak munkásai és ezeknek a falusi közösségeknek parasztjai talán a föld egész térségében, a saját lakásuk, a saját adminisztrációik, a saját közlekedési eszközeik, a saját intézményeik és szolgáltatásaik építői lesznek, mert a munka és a tőke közötti ellentét ettől kezdve meg fog szűnni létezni.” Ime a francia hetvenes évek végén a szovjet huszas évek konstruktivista, urbanista és dézurbanista vitáinak egy, de nem megkésett visszhangja.

IRODALOMJEGYZÉK

BERTAUX, D. 1970: Nouvelles perspectives sur la mobilité sociale. (A társadalmi mobilitás új perspektívái), VIII. Szociológiai Világkongresszus, Várna.

- CASTELLS, M. 1973: La question urbaine (Az urbánus kérdés), Maspero. 1973: Luttes urbaines (Városi harcok), Maspero.
- CHOMBARD DE LAUWE, P. H. 1965: Des hommes et des villes (Az emberek és a városok) Payot.
- COTTEREAU, A. 1974: Les débats de la planification urbaine dans l'Agglomération parisienne (Viták a várostervezésről a párizsi agglomeráció kapcsán), Sociologie du Travail.
- DELORS, J. 1974: Pour une politique sociale des Agglomerations (Az agglomerációk szociális politikájáért). Échange et Projets, 2. sz.
- DUBEDOUT, M. H. 1974: „La politique urbaine” (Az urbánus politika). Metropolis, juin.
- GARNIER, J.P. – GOLDSCHMIDT, D. 1978: „La comédie urbaine ou la cité sans classe” (Az urbánus komédia, vagy az osztálynélküli város). Maspero.
- GEORGE, P. 1971: L'environnement (A környezet), PUF, Que sais-je?
- HELLER Á. 1972: Elmélet és gyakorlat a szükségletek szempontjából. Valóság, 4. sz.
- HELLER Á. 1978: La théorie des besoins chez Marx (A szükségletek elmélete Marxnál), Coll. 10/18.
- KISS M. R. 1977: Ville, pouvoir et inégalité sociales dans les sociétés post-capitaliste: la ségrégation urbaine á Budapest (EHESS).
- KISS M. R. 1978: Logement face á la production, étude de cas de Budapest, capitale d'une société post-capitaliste (Univ. Paris VIII.)
- KISS M. R. 1982: Pour une vie communautaire: forme de vie et besoins humains non-aliénés, étude de cas de Budapest... (Univ. Paris VII.)
- KOPP, A. 1975: Changer la vie, changer la ville. (Meváltoztatni az életet, megváltoztatni a várost.) Coll. 10/18. – 1967: Ville et révolution (Város és forradalom), Anthropos.
- KUKAWKA, P. 1969: Recherche sur la structure de pouvoir local au milieu urbain (Kutatás a helyi hatalom struktúrájáról az urbánus környezetben). CERAEAT, juil. Univ. de Grenoble.
- LEDROUT, R. 1968: Sociologie urbaine (Városszociológia). PUF.
- LEFEBVRE, H. 1970: Le révolution urbaine (Az urbánus forradalom). Gallimard.
- POUPARD, B. 1970: Contribution á une sociologie de la politique urbaine (Adalék a várospolitika szociológiájához). Ministère de l'Équipement et du Logement.
- POULANTZAS, N. 1968: Pouvoir politique et classes sociales de l'Etat capitaliste (A kapitalista állam politikai hatalma és a társadalmi osztályok). Maspero, I.–II.
- RURBANO, S. 1978: Quelle ville, quel espace? (Milyen várost, milyen teret?). Rouge, 826.
- SZELÉNYI I. 1972: Településszerkezet és városstruktúra. Kézirat.

JEGYZETEK

1. CASTELLS, M. 1973: La question urbaine. Maspero, p. 32.
2. LEFEBVRE, H. 1970: La révolution urbaine. Gallimard p. 7, 8, 10.
3. LEFEBVRE, H. u.o. p. 15, 60, 61.
4. CASTELLS, M. u.o. p. 289.
5. CHOMBART DE LAUWE, P. H. 1965: Des hommes et des villes. Payot.
6. GARNIER, J. P. – GOLDSCHMIDT, D. 1978: La comédie urbaine ou la cité sans classe. Maspero, p. 171 és 177.
7. CASTELLS, M. u.o. p. 380, 387.
8. CASTELLS, M. u.o. p. 194.
9. CASTELLS, M. u.o. p. 217.
10. CASTELLS, M. u.o. p. 44–56.
11. CASTELLS, M. u.o. p. 298.
12. CASTELLS, M. p. 166.
13. POULANTZAS, N. 1968: Pouvoir politique et classes sociales de l'Etat capitaliste. Maspero.
14. CASTELLS, M. u.o. p. 307.
15. CASTELLS, M. u.o. p. 308.
16. Recherche sur la structure de pouvoir local au milieu urbain. CERAEAT, Univ. de Grenoble, juil. 1969.

17. COTTEREAU, A. 1970: Les débats de la planification urbaine dans l'agglom. parisienne. Sociologie du Travail, n. 4.
18. POUPARD, B. 1970: Contribution à une sociologie de la politique urbaine, Ministère de l'Équipement et du Logement.
19. CASTELLS, M. u.o. p. 327.
20. CASTELLS, M. u.o. p. 274, 276, 277.
21. CASTELLS, M. 1973: Luttés urbaines Maspero, p. 19.
22. CASTELLS, M. u.o. p. 99.
23. LEFEBVRE, H. u.o. p. 82.
24. SZELÉNYI I. 1972: Településrendszer és városstruktúra. Kézirat, p. 37. és 29.
25. RURBANO, S. 1978. Quelle ville, quel espace? Rouge, n. 826, dec. 26.

BESZÁMOLÓ A VI. LENGYEL–MAGYAR FÖLDRAJZI SZEMINÁRIUM MUNKÁJÁRÓL

A Lengyel Tudományos Akadémia Földrajzi és Térszervezési Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja folytatja a korábban kialakult együttműködést. Ennek keretében 1986. szeptember 15–20 között „Térszervezés és regionális fejlődés” címmel rendezték meg Varsóban és Stare Poleban a szemináriumot.

Az elhangzott előadások elsősorban a „nemzeti problematika” felől közelítettek meg a közigazgatási területszervezés elméleti, történeti, gyakorlati kérdéseit, átalakulásának és átalakításának földrajzi összetevőit, a településhálózat országos és regionális rendszerének, az ellátási központok szerepének kérdéseit, a mezőgazdasági innovációk térbeli terjedésének és a mezőgazdasági népesség képzettségének és képzésének összefüggéseit, a gazdasági növekedés és a térbeli struktúra változásainak kölcsönhatását, az ipari centralizáció és dekoncentráció hatásait.

Az előadások után elhangzó kérdések, ill. az egyes témablokkok vitája elsősorban az összehasonlító elemzéseket szolgálták. Csak a lengyel előadásokat és a vitatott kérdéseket ismertetem részletesebben, a magyar előadások magyarországi publikációkban is megjelentek már.

ANDRZEJ STASIAK professzor „A közigazgatási felosztás és a településhálózat Lengyelországban” c. előadásában részletesen elemezte az 1975-ös közigazgatási reform térszerkezeti és településhálózati hatásait. A háromfokozatú (gmina-powiat-województwo) közigazgatási területbeosztásról a kétfokozatúra (gmina-województwo) való áttérés alapvető települési és településhálózati összefüggéseket és kérdéseket vetett fel. A járások felszámolása együtt járt a vajdaságok számának nagyarányú növelésével. (A korábbi 17 vajdaság és 5 vajdasági jogú város helyett 49 vajdaságot hoztak létre.) A községek száma és helyzete nem változott lényegesen.

Az 1980-as évek elejétől kezdve hevesen vitatják az 1975-ös közigazgatási területi reform eredményeit és hibáit. A Lengyel Tudományos Akadémia Térgazdasági és Regionális Tervezési Bizottsága megbízást kapott a kormánytól a reform sokoldalú áttekintésére. A bizottság két kötetben tette közzé a viták és az állásfoglalások eredményeit.

STASIAK professzor részletesen elemezte a lengyel településhálózat adottságait és igazgatásának lehetséges megoldási változatait. A falvak száma 43 000 körül van, 15 millió ember lakik bennük. A legnagyobb gond, hogy a falvak átlagos népességszáma nagyon alacsony (360 fő). A sajátos természeti, gazdasági, társadalmi, politikai és történeti fejlődés következtében lényeges regionális különbségek vannak a falvak között az ország egyes területein. 1984-ben 439 falu volt gminaszékhely, ebből 242 lakossága nem érte el az 500 főt. A városhálózat is differenciált. A 812 város közül

440 kisváros, melyek lakossága 10 ezer alatt van. A legnagyobb gond az, hogy fejletlen a középvárosok hálózata. A nagyvárosokat tekintve Lengyelország policentrikus jellegű.

1985-ben a vajdasági központok közül 7 lakossága nem érte el az 50 ezret. (1975-ben még 16 lakossága volt 50 ezer alatt.)

STASIAK professzor személy szerint elfogadja a kétfokozatú modellt, de néhány jelentős térbeli korrekciót lát szükségesnek. A vajdaságok számát 40-re javasolja lecsökkenteni, figyelembe véve a településhálózat, a gazdaság, a közlekedés, az ellátás, a természeti feltételek stb. összességét.

Megítélése szerint a településhálózat és a közigazgatási területszervezés összeütközése a legélesebb az agglomerációk vonatkozásában. A nagyvárosi agglomerációk, mint településegységek, nem igazgathatók egységesen sem a két-, sem pedig a háromszintű modellben.

HAJDÚ ZOLTÁN a magyar közigazgatási területbeosztás 1949–1984 közötti reformtendenciáit és folyamatait tekintette át.

KRZYSZTOF MIROS a községek feletti szolgáltató központok lengyelországi problémáit elemezte. Szinte már 1975-ben megkezdődött a középszintű térszervezési és igazgatási központok újbóli kiépülése, részben a reform hibáinak korrigálására. A „speciális” feladatokat ellátó hivatalok, intézmények „községfeletti” és „vajdaságfeletti” rendszerben jöttek létre. (Számuk az 1975 körüli 20-ról mintegy 200-ra növekedett.) Ezek a „speciális ágazatok” meglehetősen sajátosan osztják fel az országot. A területi egységek száma 198 és 359 között változik. Nagy eltérések vannak így a központokat és az ellátott, igazgatott területeket tekintve egyaránt.

Összességében megállapította, hogy az 1975-ös reform nem várt és nem kívánt hatásokat is kiváltott. Felveti, hogy ki kellene építeni a járási szintű ellátó központok hálózatát. Mintegy 300 ilyen központra lenne szükség.

A közigazgatási területszervezés földrajzi kérdéseivel kapcsolatosan kibontakozott igen élénk vita jelezte, hogy nő a közigazgatás és a közigazgatási térszervezés folyamatformáló szerepe.

Bebizonyosodott, hogy a Lengyel Tudományos Akadémia Földrajzi és Térszervezési Intézetének munkatársai eltérő módon értékelik az 1975-ös reformot, különböző alapállásból közelítik meg a közigazgatási fokozatok kérdését. (Az intézetben készült reformtervek kifüggesztett térképsorozatai jelezték az alapvetően eltérő megközelítési módokat.) Sor került a magyar és a lengyel közigazgatási területbeosztás összehasonlítására, s megállapítottuk, hogy nincs általánosan alkalmazható modell a közigazgatási területszervezésre.

LUDWIK MAZURKIEWICZ a lengyel egészségügyi ellátás területi szervezésének földrajzi összefüggéseit elemezte. Rámutatott arra, hogy az egészségügyi ellátás területi és központrendszer erősen kötődött az 1975 előtti közigazgatási területbeosztáshoz. Az egészségügyi ellátás megőrizte hármas hierarchikus tagolódását, s ez most komoly gondokat okoz a területi szervezésben és a közigazgatáshoz való viszonyában.

OROSZ ÉVA a magyarországi egészségügyi ellátás területi struktúráját és fejlődésének fő tendenciáit ismertette. A vitában felvetődött az „orvosföldrajz” értelmezésének többféle megközelítési módja és lehetősége.

A mezőgazdasági népesség oktatásának és képzettségének térbeli differenciáit elemezte BOZENA GALCZYNSKA. Az egész országra kiterjedően feltárta a mezőgaz-

dasági népesség és a mezőgazdasági aktív keresők képzettségének területi eltéréseit. Az 1978-as népszámlálás idején a szakképzetlen munkaerő 65%-a a mezőgazdaságban dolgozott. Az 5,3 millió mezőgazdasági aktív kereső 31%-a nem fejezte be az általános iskolát sem. A képzettség szintje térbelileg erősen differenciált, sok vonatkozásban mind a mai napig visszatükröződik Lengyelország 1918 előtti területi megosztottsága.

A képzettség és a gazdálkodás színvonalát és eredményességét egybevetve egyértelműen feltárta, hogy mind országrészek között, mind pedig egy-egy országrészen belül szoros kapcsolat van a képzettség és a gazdálkodás mikéntje között. Az innovációk gyorsabban terjednek a magasabb képzettséggel rendelkezők között.

ENYEDI GYÖRGY az innovációk térbeli terjedését tekintette át a magyar mezőgazdaságban. CSATÁRI BÁLINT a falusi települések térbeli kapcsolatait elemezte Szolnok megye példáján.

Az élénk vitában nyilvánvalóvá vált, hogy a lengyel és a magyar mezőgazdaság eltérő jellegű problémákat hordoz, de épp az innovációk terjedése kapcsán közös vonások is felismerhetők voltak. TÓTH JÓZSEF az Alföld településhálózatának átalakulását mutatta be.

TEOFIL LIJEWSKI az idegenforgalom területi kérdéseit elemezte. Abból indult ki, hogy Lengyelország nemzetközi mércével mérve is jelentős idegenforgalmi fogadó országgá válhat. Részletesen elemezte a tengerparti, a hegyvidéki, a tóvidéki és a városi idegenforgalmi kínálatot és idegenforgalmi infrastruktúrát. Megállapította, hogy a szállodai infrastruktúra fejletlensége az idegenforgalom gátjává vált egyes területeken.

RYSZARD HORODENSKI és MIROSLAW SERWIN a bialisztoki vajdaság keleti, országhatár menti községeinek helyzetét, fejlődési és fejlesztési kérdéseit tekintette át. Részletesen ismertették a több évre tervezett kutatási program első eredményeit.

ANDRZEJ WERWICKI a szolgáltatások fejlettségének különbségeit értékelte a varsói funkcionális makrorégióban. A makrorégió szolgáltatási ágazatai általában véve fejlettebbek, mint az országos átlag, de korántsem elégítik ki az igényeket. A szolgáltatások fejlettsége erősen differenciált a makrorégióon belül, meghatározó Varsó szerepe.

ANDRZEJ WRÓBEL a gazdasági növekedés és a térbeli változások kölcsönhatásának elméleti kérdéseit és lengyelországi konkrét megjelenési módjait tekintette át. Folytatta az V. Magyar–Lengyel Földrajzi Szemináriumon megkezdett elemzését, és megállapította, hogy nem változtak meg alapvetően a gazdasági térbeli folyamatok. Az ország sajátos területei (pl. a fejletlen keleti területek, a fejlettebb nyugati területek stb.) keresik a „regionális egyensúlyt”.

BARTA GYÖRGYI az ipari szervezetek változási tendenciáit ismertette az 1960-as évektől napjainkig.

MAREK POTRYKOWSKI a koncentrációs és decentrációs folyamatokat értékelte a lengyel iparban. Megállapította, hogy az állami beavatkozás és tervezés, valamint a gazdaságban kibontakozó folyamatok egyes időszakokban kölcsönösen erősíteték ezeket a folyamatokat, máskor egymással szemben hatottak, illetve érvényesültek. Részletesen szakaszolta a folyamatokat és területileg is értelmezte hatásukat.

A szeminárium témájához kapcsolódva egynapos szakmai kirándulást tettünk. Megismerkedtünk a Deltavidék (Zulawy) történeti, természeti, gazdasági, településhálózati, fejlesztési kérdéseivel, paraszti mintagazdaságokat látogattunk meg. Szakszerű

vezetés segítségével ismerkedtünk a Tengermellék és a három város (Gdansk, Gdunia, Sopot) gazdasági és településhálózati problémáival.

A szeminárium hozzájárult a vizsgált kérdések elméleti, területi és gyakorlati vonatkozásainak összehasonlításához, a két országban megnyilvánuló sajátos jegyeinek feltárásához, egybevetéséhez.

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja angol nyelvű kiadványsorozatában megjelenteti a szeminárium anyagát.

Hajdú Zoltán

BESZÁMOLÓ A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK ÜLÉSÉRŐL

1986. november 18–19-én Debrecen adott otthont a Területi Statisztikai Szekció 15. tudományos ülésének. Az ülészak tematikája a terület- és településfejlesztésről szóló országgyűlési határozathoz kapcsolódik; célja, hogy áttekintse a fejlesztési koncepció fő politikai, társadalmi célkitűzéseit, a fejlesztés fő irányait és feladatait, az ehhez kapcsolódó tudományos kutatás, illetve a területi statisztikai módszertani és elemző munka fő területeit.

Az ülésen elhangzott előadások előzetesen megjelentek, ezért csak az előadók fő gondolataira hívjuk fel a figyelmet. Az ülészakot VÉGVÁRI JENŐ, a KSH elnökhelyettese nyitotta meg. Beszédében hangsúlyozta, hogy a jelenlegi tudományos ülés a kérdésfelvetések, problémamegoldások keresésének jegyében fog eltelni, melyekhez az interdiszciplináris kutatások adnak segítséget. Az előadások három fő téma köré csoportosultak: – a terület- és településfejlesztés elvei, stratégiái, – a terület, település helyi problémái, ezen belül több előadás foglalkozott a hátrányos helyzetű térségekkel, – a környezetvédelem hatékonyabbá tétele. A következőkben a fenti témák szerinti csoportosításban ismertetjük az előadásokat.

SZIGETI ERNŐTől hallottunk egy összefoglaló beszámolót a terület- és településfejlesztési politika elveiről, céljairól és eszközeiről. „Megújult-e a településfejlesztési politika?” – teszi fel a kérdést. Válasza: „megújuló e politika”. A lakosság részt akar venni az általa fontosnak vélt településfejlesztési célok elérésében, a saját anyagi eszközei segítségével. A vezetés rá is szorul erre. Követelmény egy olyan településfejlesztési politika, amely képes a fő célok megmaradása mellett alkalmazkodni a változó körülményekhez.

KÖSZEGFALVI GYÖRGY a terület- és településfejlesztést megalapozó tudományos kutatások fejlődésének útját tekintette át a 60-as évek elejétől napjainkig. A bekövetkezett változások változtatást igényelnek a terület- és településfejlesztési stratégiában is. E stratégiát megalapozó kutatások közül kiemelte „A Terület- és településfejlődés Társadalmi-Gazdasági Folyamatai Magyarországon” című programot.

NYITRAI JÓZSEF az infrastrukturális fejlődés területi mérésének lehetőségeiről tartotta rövid előadását. Elemzésük során a mutatószámok különböző kategóriáit alakították ki. Kiszámították az egyes megyék kategóriákon belüli, illetve összesített rangsorban elfoglalt helyét. A beruházások alakulásának jellemzőinél említette, hogy egyre fokozódik a magánérv bevonása, elsősorban a lakásberuházások terén. Végezetül Győr-Sopron megye infrastrukturális ellátottságáról hallhattunk.

RESZLER GYÖRGYNÉ előadásában az országgyűlési határozat egyik legfontosabb céljának, a társadalmi esélyegyenlőség javításának, a lakosság életkörülményeiben meglévő indokolatlan területi különbségek mérséklésének megvalósításával foglalkozott. Ennek során Hajdú-Bihar megye jelenlegi helyzetét, feladatait és lehetőségeit tárta fel, különös figyelmet szentelve a városkörnyéki alapfokú infrastrukturális ellátottság elemzésére. A VII. ötéves tanácsli terv a fejlesztés-

vezetés segítségével ismerkedtünk a Tengermellék és a három város (Gdansk, Gdunia, Sopot) gazdasági és településhálózati problémáival.

A szeminárium hozzájárult a vizsgált kérdések elméleti, területi és gyakorlati vonatkozásainak összehasonlításához, a két országban megnyilvánuló sajátos jegyeinek feltárásához, egybevetéséhez.

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja angol nyelvű kiadványsorozatában megjelenteti a szeminárium anyagát.

Hajdú Zoltán

BESZÁMOLÓ A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK ÜLÉSÉRŐL

1986. november 18–19-én Debrecen adott otthont a Területi Statisztikai Szekció 15. tudományos ülésének. Az ülészak tematikája a terület- és településfejlesztésről szóló országgyűlési határozathoz kapcsolódik; célja, hogy áttekintse a fejlesztési koncepció fő politikai, társadalmi célkitűzéseit, a fejlesztés fő irányait és feladatait, az ehhez kapcsolódó tudományos kutatás, illetve a területi statisztikai módszertani és elemző munka fő területeit.

Az ülésen elhangzott előadások előzetesen megjelentek, ezért csak az előadók fő gondolataira hívjuk fel a figyelmet. Az ülészakot VÉGVÁRI JENŐ, a KSH elnökhelyettese nyitotta meg. Beszédében hangsúlyozta, hogy a jelenlegi tudományos ülés a kérdésfelvetések, problémamegoldások keresésének jegyében fog eltelni, melyekhez az interdiszciplináris kutatások adnak segítséget. Az előadások három fő téma köré csoportosultak: – a terület- és településfejlesztés elvei, stratégiái, – a terület, település helyi problémái, ezen belül több előadás foglalkozott a hátrányos helyzetű térségekkel, – a környezetvédelem hatékonyabbá tétele. A következőkben a fenti témák szerinti csoportosításban ismertetjük az előadásokat.

SZIGETI ERNŐTől hallottunk egy összefoglaló beszámolót a terület- és településfejlesztési politika elveiről, céljairól és eszközeiről. „Megújult-e a településfejlesztési politika?” – teszi fel a kérdést. Válasza: „megújuló e politika”. A lakosság részt akar venni az általa fontosnak vélt településfejlesztési célok elérésében, a saját anyagi eszközei segítségével. A vezetés rá is szorul erre. Követelmény egy olyan településfejlesztési politika, amely képes a fő célok megmaradása mellett alkalmazkodni a változó körülményekhez.

KÖSZEGFALVI GYÖRGY a terület- és településfejlesztést megalapozó tudományos kutatások fejlődésének útját tekintette át a 60-as évek elejétől napjainkig. A bekövetkezett változások változtatást igényelnek a terület- és településfejlesztési stratégiában is. E stratégiát megalapozó kutatások közül kiemelte „A Terület- és településfejlődés Társadalmi-Gazdasági Folyamatai Magyarországon” című programot.

NYITRAI JÓZSEF az infrastrukturális fejlődés területi mérésének lehetőségeiről tartotta rövid előadását. Elemzésük során a mutatószámok különböző kategóriáit alakították ki. Kiszámították az egyes megyék kategóriákon belüli, illetve összesített rangsorban elfoglalt helyét. A beruházások alakulásának jellemzőinél említette, hogy egyre fokozódik a magánereő bevonása, elsősorban a lakásberuházások terén. Végezetül Győr-Sopron megye infrastrukturális ellátottságáról hallhattunk.

RESZLER GYÖRGYNÉ előadásában az országgyűlési határozat egyik legfontosabb céljának, a társadalmi esélyegyenlőség javításának, a lakosság életkörülményeiben meglévő indokolatlan területi különbségek mérséklésének megvalósításával foglalkozott. Ennek során Hajdú-Bihar megye jelenlegi helyzetét, feladatait és lehetőségeit tárta fel, különös figyelmet szentelve a városkörnyéki alapfokú infrastrukturális ellátottság elemzésére. A VII. ötéves tanácsli terv a fejlesztés-

tések tekintetében e források területi elosztásában számottevő változást mutat. Ezáltal javulás várható az alap- és középfokú ellátásban a jelenleg leginkább elmaradottnak mutatkozó községekben. E végeredményt mutatják a Szolnok megyében végzett hasonló jellegű, az új szabályozással kapcsolatos módszertani kísérletek is, melyekről FEKETE-SZABÓ SÁNDOR számolt be.

ARY KÁROLYNÉ-tól a községek alapfokú ellátásának vizsgálati lehetőségeiről hallhatunk. A hosszútávú terület- és településfejlesztési koncepció területi feladatai között különösen fontos a lakosság életkörülményeiben mutatkozó területi különbségek mérséklése. Kiemelte, hogy a hosszú távú terület- és településhálózati terv a kulturális alapfokú ellátottság kérdésével nem is foglalkozik (erre vonatkozó adatok nincsenek). Hangsúlyozta, hogy az alapfokú intézményellátottság megléte vagy nemléte mellett vizsgálni kell annak minőségét, fejlettségi színvonalát.

MÁRKUS LAJOS a Heves megyei mezőgazdasági nagyüzemek szerepét taglalta a települések fejlődésében. A vizsgálat során a termelés fejlettségét, eredményességét vetették össze a falusi települések infrastruktúrájának fejlettségével. A vizsgálat azt mutatta, hogy a megfigyelt termelőszövetkezetek 42 %-ában alacsony, egyharmadában közepes és közel egynegyedében magas színvonalon gazdálkodnak. (Ez az eloszlás közel korrelál a termőhelyi adottságok minőségével.) A megyében a termelőszövetkezetek fejlettségi színvonala és a hozzájuk tartozó települések infrastrukturális fejlettsége közti korrelációs kapcsolat közepes erősségű, ugyanis az utóbbit döntően az határozza meg, hogy a település milyen távol van a várostól, és ott van-e a tsz-központ. A termelőszövetkezetek fejlettségi színvonala között azonban lényegesen nagyobb a különbség a megyében, mint a településcsoportok infrastrukturális ellátottsága között.

NOVOTNYÉ PLETSCHER HEDVIG a budapesti agglomeráció sajátosságairól, a hosszú távú fejlesztés célkitűzéseiről tartott előadást. Átfogó képet kaptunk fővárosunk és agglomerációjának demográfiai, gazdasági és infrastrukturális helyzetéről. Befejezésként a faluturizmus alakulásáról hallhattunk. Várható a fellendülése, ez azonban számos problémát vet fel. Az üdülők a falusi környezet „romantikája” mellett igénylik a városi „kényelmet”; hideg-meleg vizet, telefont, utat.

Hajdú-Bihar megye területfejlesztésének fő feladatairól és irányairól beszélt TÓTH IMRE, majd TOLNAI LÁSZLÓ a Bács-Kiskun megyei Tanácson azon alkalmazott számítástechnikai módszerekről számolt be, amelyek jelentős segítséget nyújtanak a területfejlesztési tervező munkában résztvevő tanácsai apparátusnak.

TURÁNI JÓZSEF-től az erősen fogyó népességű kistelepülések demográfiai és gazdasági – társadalmi helyzetéről hallhattunk. Joggal túlhevült hangvételű előadásában Vas megye, ezen belül is elsősorban a Hegyhát és az Őrség falvainak elnéptelenedéséről beszélt. (Ezen falvak népességszáma 1960–1985 között 54,6 %-kal fogyott.) PÁSZTOR BÉLA Békés megye elmaradott térségeiről beszélt. Jellemzése során kiemelte az adott térségek egyedi vonásait: az ország 7 érintett megyéje közül itt a legmagasabb a mezőgazdasági dolgozók és legkisebb az ipari foglalkoztatottak száma, itt a legjobb a földminőség, de legrosszabb a közlekedés. HAJNAL BÉLA Szabolcs-Szatmár megye helyzetéről, fejlesztési lehetőségeiről szólt. A megye 125 települése tartozik a gazdaságilag elmaradott, többszörösen hátrányos helyzetű térségek közé. Itt él a megye népességének egynegyede, kb. 150 ezer fő. Az előadás során jellemezte a megye jelenlegi helyzetét, majd ezt mondta: „A megye, de különösen a gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésének kulcsa a szellemi infrastruktúra, a szakemberellátottság gyökeres javítása.” LUKÁCS JÁNOSNÉ a terület- és településfejlesztés információs háttéréről tartotta előadását. Elmondta, hogy sok a panasz a megfelelő információk hiányára. Különösen hiányosak a termelő infrastruktúráról, a foglalkoztatásról és a környezet állapotáról rendelkezésre álló területi adatok. Az utóbbi témakörben szükség lenne az információs rendszerek összehangolására.

Ezt követte KRASSÓ SÁNDOR sajátos hangulatú beszámolója, melynek – mint mondta – érdeklődéssel feltöltött volt a célja, s amely a környezeti statisztika terén szerzett tapasztalatait tartalmazta. Az ENSZ környezeti statisztikai rendszeréről szóló könyv tartalmából kiemelt két fontos észrevételt. Az egyik, hogy a statisztika e terén komplexebb megközelítés szükséges, a másik, hogy az átlagértékek nem fedik a valóságot. E megállapításhoz kapcsolódva megjegyezte: „Egy évtizede még alig voltak környezeti statisztikai adatok. Ma rengeteg van, de nagyrésztük használhatatlan; a beérkező adatoknak mintegy 60 %-a nem igaz!” Ennek oka: a mérészekhez mérő-

hálózat – ember, eszköz – szükséges, mely folyamatos ráfordítást igényel. Magyarország pénzügyi lehetőségei korlátozottak. Az adatszolgáltatás javítása érdekében többek között annak kellene megvalósulnia, hogy az adatgyűjtőknek érdeke fűződjön a helyes, pontos adatok folyamatos szolgáltatásához. RADICS ISTVÁNTól Veszprém megye környezetvédelmi helyzetéről, az üdülés és idegenforgalom problémáiról hallhattunk beszámolót. A fejlesztés hosszútávú feladatai közt említette, hogy 1992-ben egy 30 település igényét kielégítő hulladékfeldolgozó üzem áll működésbe. Véleménye szerint a megye a környezetvédelmi feladatok megoldásához megfelelő anyagi alappal rendelkezik. KERESKESNÉ VARGA ÉVA a Pest megyében végzett faktorális környezetvédelmi vizsgálatokról, ennek módszereiről, eredményeiről tájékoztatta az ülés résztvevőit. A megye 179 települését vizsgálták 16 faktor alapján. A környezetszennyezések közül különösen a vízminőség romlására hívta fel a figyelmet. A lakosságnak több mint 35 %-a nem megengedett minőségű vizet fogyaszt. Előadását – rendkívül hatásosan – a BME egyik diplomázó hallgatójának szavaival fejezte be: „Ha már elpusztítottatok minden fát, beszennyeztetek minden vizet, a pénzt megenni nem tudjátok!”

A plenáris ülést BARABÁS MIKLÓS zárta; megköszönte a résztvevők figyelmét, az előadók tartalmas elemzéseit és méltatta a Területi Statisztikai Szekció húszéves munkáját.

MERZAY KATALIN, TÓTSIMON PÉTER

A VILÁG FŐVÁROSAI

(Probáld Ferenc és Szegedi Nándor szerk. Kossuth, Budapest, 1986. 369 p.)

A Kossuth Könyvkiadó szép kiállításban bocsájtotta ki a tekintélyes méretű, több mint 46 ív terjedelmű munkát, amely részletességében is, tudományos színvonalában is felülmúlja a kiadó korábbi, hasonló kiadványát.

Nem könnyű vállalkozás. A független országok s ezzel a fővárosok száma ugyancsak meggyarapodott az elmúlt 10–15 évben; a könyv 169 fővárosról ad frappáns földrajzi jellemzést. A fővárosok betűrendben szerepelnek, hazánkban használatos nevükkel (ha ez eltér az eredetitől, az utóbbit is feltüntetik). Névmutató segíti az országok és fővárosaik azonosítását. E fővárosok némelyikének neve még geográfus-körökben sem forog közszájon; bevallom, magam is a könyvből tudtam meg, hogy például Tuvalu-nak Veiaku a fővárosa. Nehéz lehet ily kevésbé ismert városokról megfelelő forráshoz jutni. Tizenegy szerzőt sem könnyű egységes tematikára rávenni; a szerkesztők úgy egyszerűsítették feladatukat, hogy a címszavak zömét maguk írták.

Nemcsak azért kell új fővárosneveket tanulnunk, mert kisebb országok még a közeli múltban is frissen váltak függetlenné, hanem azért is, mert a fővárosok változnak. A fejlődő országok egy része új fővárost létesített, nemcsak presztízs-okokból, hanem azért is, hogy a fővárost kivonja a törzsi vetélkedésekből. Ez például a helyzet Nigériában, ahol a yoruba-ibo feszültség enyhülését várja a kormányzat az új fővárostól. A várost – a yoruba többségű Lagos-sal szemben – egy kis létszámú, politikai súllyal nem rendelkező törzs területén építik. Versengő nagyvárosokkal szemben építettek új fővárost – már régebben – Ausztráliában és Braziliában. Ezzel egyúttal a nagyvárosok kizárólagos tengerparti települését is meg akarták törni. Ezek a mesterséges fővárosok nem különösen sikerültek, hiszen a szerves városfejlődés mozgató rugói kormányrendeletekkel nem pótolhatók. A kormányhivatalok tisztviselői és a diplomáciai testület kénytele-

nek a mesterséges városokban lakni, de más funkcióra nem tudtak szert tenni.

A kötettel kapcsolatban két kifogást emelek. Az egyik: a fővárosokról szóló, összefoglaló fejezet hiánya. Ezt a színvonalasan megírt, ám rövid előszó nem pótolja. Tulajdonképpen még a „főváros” definícióját sem kapjuk meg. Úgy tűnik, hogy ezt mindenki tudja – a kormány, az államfő székhelye – de ez nem mindenütt van egyetlen városban! Vagy e definíció szerint Hollandiának Hága a fővárosa, nem a bemutatott Amszterdam. Izraelnek Jeruzsálem a tényleges fővárosa, jóllehet Magyarország Jeruzsálem korábbi nemzetközi státuszának megszüntetését nem ismeri el – kérdés, hogy emiatt alapos indokunk van-e egy másik város (Tel Aviv) sorolni a fővárosok közé. Az összefoglalótól elsőnek is a fentiek egyértelmű tisztázását, azután a fővárosok valamilyen tipológiáját vártam volna. (Egy ilyen tipológia lehetséges ismervei: lakosság-szám, az ország városszámában betöltött szerep, a kormányzati és más funkciók aránya, a gazdasági és tercier szerepek jellege, nemzetközi, nagytér-szerző szerepek stb.).

A másik kifogás: a térkép-vázlatok hiánya. Megoldást kellett volna találni erre, s nem elfogadni az „anyagi-műszaki feltételek” kedvezőtlen voltát, amire az előszó hivatkozik. Legálább néhány nagyon jellegzetes város-alaprajzot mutattak volna be. A könyv kiváló papírmínősége a térkép-nyomást nem akadályozta; a költségek túlzott emelkedését talán a fényképek számának csökkentésével lehetett volna elkerülni. Jó a sok színes fénykép, de azért vannak közöttük jellegtelenek, mint az arab fővárosok hasonló küllemű mecsetei.

Szóvá teszem még az előszó egy mondatát: „Miközben a fejlett országok fővárosai olykor-olykor már a hanyatlás jeleit mutatják, az urbanizáció soha nem látott lendülettel tör utat magának a gyarmati-félgyarmati sorból nemrég szabadult világrészekben.” Azt hiszem, túlzó

legyszerűsítés és a nagyközönséget félrevezetheti „hanyatlás”-nak nevezni a fejlett nagyvárosok lakói egy részének kertes elővárosokba történő kiköltözését, s „lendületes urbanizáció”-nak a fejlődő országok falusi nyomorultjainak szívszorító bemenekülését a nagyvárosok nyomortelepeire (amiről az előző más részén is szó esik).

A bíráló persze mindig az „ördög ügyvédje”, kifogásait listázza hosszasan. Kifogásai-

mat igen sikeres, hézagpótló munkával kapcsolatban adtam elő. Jó stílusban, a lexikonok száraz nyelvezetét elkerülve, tudományosan megalapozott földrajzi ismereteket kapunk. Különösen PROBALD FERENC címszavait jó olvasni. E munkának könyvespolcunkon a könyven elérhető könyvek között a helye.

Enyedi György

P. J. CLCCKE: AN INTRODUCTION TO RURAL SETTLEMENT PLANNING

(Bevezetés a falusi településtervezésbe. Methuen, London, New York, 1983. 380 p.)

Egy szerencsés véletlen folytán, rövid időn belül már a harmadik CLOKE kötet recenzálására van módom. Így talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy lassan személyes ismeretség híján is ismerem a szerzőt, s egy kivételesen gazdag, termékeny életmű bontakozik ki előttem. Imponáló, hogy az egymást követő munkák (Key settlements in rural areas, Rural resource management) gondolatsora egyre bővül, spirálisan teljesedik ki. A lampeteri St. Davis Egyetem alkotó ereje teljében lévő geográfusának könyvei mindig pontosan arról szólnak, amit a szerzőjük ígér, így ez körültekintő alapossággal vezeti be az olvasót az angolszás nyelvterület falusi településtervezésének elvi, módszertani s gyakorlati problémáiba.

A könyv aktualitását az adja, hogy Nagy-Britanniában a falusi térségek népessége 1961–71 között 7,5 %-kal, 1971–81 között 10,2 %-kal emelkedett. A bevezető adatokat és kartogramokat tartalmazó fejezet végén egyéreműen kiemeli a szerző: „A rurális térségek helyzetének megváltozása, újránépesedése rendkívül komplex és sokkomponensű jelenség, ezért mindent meg kell tennünk, hogy megértsük ezeket az új trendeket, a tervezésnek pedig a falusi hagyományok ápolására törekedve kell aktívan beavatkozni a folyamatokba.” A 280 oldalas könyv 12, közel azonos terjedelmű fejezetből áll, amelyek további 4–5 kisebb részre bomlanak, így a mű igen jól tagolt, áttekinthető és követhető.

A város és a falu fogalmának meghatározása után a szerző az angol falusi átalakulás legfon-

tosabb tényezőit elemzi a múltban és a jelenben. A XIX. század kapitalista iparfejlődése révén kialakult városok és urbanizációjuk kiteljesedésének rövid bemutatása után megállapítja, hogy az utóbbi 30 év hozott ismét más irányú változást és újabb konfliktusokat. Ezek szerint: a vidéki (falusi) területek elsődlegesen fontossá váltak a városi népesség rekreációjában, sőt, a falvak a városi polgárok elvándorlásának céltelepülései lettek, ugyanakkor az agrártevékenységnek a nagyfokú modernizációja miatt annak faluval való kapcsolata lazábbá vált, illetve jelentős területi differenciák keletkeztek a falusi térségek között például a népesség előregedését illetően.

Bemutat néhány olyan vizsgálati eredményt is, amelyek e területi egyenlőtlenségeket elemzik (pl. az északi-tengeri olajmezők hatását), majd többféle falutipológiát ismertet, végül MOSS folyamatát írja le. E szerint a faluátalakulás folyamata a következő: ipari forradalom – városi növekedés – városba áramló falusi népesség – csökkenő falusi kapacitások – közlekedés fejlesztés – ingázás – a motorizáció és kommunikáció fejlődése – a turizmus és a rekreáció – az utóbbi szempontjából jól elérhető falvak – második otthonok – az új falusi funkciók térségeinek központi támogatása – folytatódó leépülés az új falusi funkciókkal nem rendelkező rurális térségekben – szelektív falusi expanzió (kulcstelepülések) – a jó termőföldek elvesztése – migráció a falusi kulcstelepülések felé.

A lényegében teljesen faluföldrajzinak minő-

legyszerűsítés és a nagyközönséget félrevezetheti „hanyatlás”-nak nevezni a fejlett nagyvárosok lakói egy részének kertes elővárosokba történő kiköltözését, s „lendületes urbanizáció”-nak a fejlődő országok falusi nyomorultjainak szívszorító bemenekülését a nagyvárosok nyomortelepeire (amiről az előző más részén is szó esik).

A bíráló persze mindig az „ördög ügyvédje”, kifogásait listázza hosszasan. Kifogásai-

mat igen sikeres, hézagpótló munkával kapcsolatban adtam elő. Jó stílusban, a lexikonok száraz nyelvezetét elkerülve, tudományosan megalapozott földrajzi ismereteket kapunk. Különösen PROBÁLD FERENC címszavait jó olvasni. E munkának könyvespolcunkon a könyven elérhető könyvek között a helye.

Enyedi György

P. J. CLCCKE: AN INTRODUCTION TO RURAL SETTLEMENT PLANNING

(Bevezetés a falusi településtervezésbe. Methuen, London, New York, 1983. 380 p.)

Egy szerencsés véletlen folytán, rövid időn belül már a harmadik CLOKE kötet recenzálására van módom. Így talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy lassan személyes ismeretség híján is ismerem a szerzőt, s egy kivételesen gazdag, termékeny életmű bontakozik ki előttem. Imponáló, hogy az egymást követő munkák (Key settlements in rural areas, Rural resource management) gondolatsora egyre bővül, spirálisan teljeseedik ki. A lampeteri St. Davis Egyetem alkotó ereje teljében lévő geográfusának könyvei mindig pontosan arról szólnak, amit a szerzőjük ígér, így ez körültekintő alapossággal vezeti be az olvasót az angolszász nyelvterület falusi településtervezésének elvi, módszertani s gyakorlati problémáiba.

A könyv aktualitását az adja, hogy Nagy-Britanniában a falusi térségek népessége 1961–71 között 7,5 %-kal, 1971–81 között 10,2 %-kal emelkedett. A bevezető adatokat és kartogramokat tartalmazó fejezet végén egyéreműen kiemeli a szerző: „A rurális térségek helyzetének megváltozása, újránepesedése rendkívül komplex és sokkomponensű jelenség, ezért mindent meg kell tennünk, hogy megértsük ezeket az új trendeket, a tervezésnek pedig a falusi hagyományok ápolására törekedve kell aktívan beavatkozni a folyamatokba.” A 280 oldalas könyv 12, közel azonos terjedelmű fejezetből áll, amelyek további 4–5 kisebb részre bomlanak, így a mű igen jól tagolt, áttekinthető és követhető.

A város és a falu fogalmának meghatározása után a szerző az angol falusi átalakulás legfon-

tosabb tényezőit elemzi a múltban és a jelenben. A XIX. század kapitalista iparfejlődése révén kialakult városok és urbanizációjuk kiteljesedésének rövid bemutatása után megállapítja, hogy az utóbbi 30 év hozott ismét más irányú változást és újabb konfliktusokat. Ezek szerint: a vidéki (falusi) területek elsődlegesen fontossá váltak a városi népesség rekreációjában, sőt, a falvak a városi polgárok elvándorlásának céltelepülései lettek, ugyanakkor az agrártevékenységnek a nagyfokú modernizációja miatt annak faluval való kapcsolata lazábbá vált, illetve jelentős területi differenciák keletkeztek a falusi térségek között például a népesség előregedését illetően.

Bemutat néhány olyan vizsgálati eredményt is, amelyek e területi egyenlőtlenségeket elemzik (pl. az északi-tengeri olajmezők hatását), majd többféle falutipológiát ismertet, végül MOSS folyamatát írja le. E szerint a faluátalakulás folyamata a következő: ipari forradalom – városi növekedés – városba áramló falusi népesség – csökkenő falusi kapacitások – közlekedés fejlesztés – ingázás – a motorizáció és kommunikáció fejlődése – a turizmus és a rekreáció – az utóbbi szempontjából jól elérhető falvak – második otthonok – az új falusi funkciók térségeinek központi támogatása – folytatódó leépülés az új falusi funkciókkal nem rendelkező rurális térségekben – szelektív falusi expanzió (kulcstelepülések) – a jó termőföldek elvesztése – migráció a falusi kulcstelepülések felé.

A lényegében teljesen faluföldrajzinak minő-

síthető első három fejezet után hét a konkrét falutervezéssel, annak tudományos megalapozásával, metodikájával foglalkozik, és példák sokaságával illusztrálja a kiválasztott falusi térségek fejlesztésének speciális eseteit. Kifejti, hogy négy tényező figyelembevételével kell megalapozni a falufejlesztést, ezek: a politikai, a műszaki-tervezési, a társadalmi és a gazdasági elméleti alapok. Ezután sorra veszi a különböző tervek főbb formáit: (I) a települések hálózati hierarchiájára építő, (II) a gazdaságossági (normatív) küszöbökkel számoló és (III) a központok (kulcstelepülések) növekedésére alapozó terveket. Itt található a (113 – 118. oldalakon) a recenzor számára a könyv talán legérdekesebb része, amikor a „direkt utasításos” szovjet, illetve a decentralizált „spontán” angol falupolitikát hasonlítja össze CLOKE.

A 4–9-ig terjedő fejezetekben a falusi településfejlesztés példatárából „szemezget” a szerző. Miután egyik kollegájával Anglia és Wales valamennyi ilyen tervét összegyűjtötték és kiértékeltek, hallatlanul színesek és érdekesek ezek a részek, amelyek a hatféle angol falupolitikát értékelik. Nem kevésbé érdekes a világ-kitekintés sem, ahol a 165. oldalon hazánkról is szól egy bekezdés: a magyar falufejlesztés a pénzeszközök egyenlőtlen „területi és népességi” redistribúcióján alapszik, s a szerző szerint olyan „kevert gazdaság vagyunk”, amelyben szocialista egyenlőség ideáját csaknem teljesen „kompromittálja” a gazdasági realitás. Hangsúlyozza, hogy a magyar falvak infrastrukturális fejlesztése sokkal kevesebb szubvenciót kapott, mint a városoké (pl. az elektromos áram és a közlekedés is drágább). Szól e néhány sorban arról is, hogy a központi akarat igen erősen érvényesül a területi tervezésben, de mégis fel-felbukkan a helyi érdekek érvényesítésének igénye, koordinációja. Hozzánk hasonlítva, pozitív ellenpéldaként a skandináv államok helyi igényekre épülő falupolitikáját mutatja be.

A könyvet záró „Mi lesz a jövő?” című fejezetben visszautalva a korábbiakra, CLOKE

több lehetőséget vázol fel: elsődleges szükségletként említi azt, hogy a „falu hangjának” szervezeti nyilvánosságot kell kapnia, ezután figyelemmel kell lenni: az életmód és környezet igényeire, hatásaira, a közigazgatásra, a falusi ellátásban pedig: a kereskedelemre, a közlekedésre, az oktatásra, az egészségügyre, a szociális gondozásra. A 347. oldalon azt írja: „A tervezők sem tudhatnak mindent jól, s ezért ne erőltessenek semmilyen változást” – jegyzi meg, a kutatók pedig igyekezzenek valamennyi folyamatot részletesen elemezni, hogy eredményeik adaptálhatók legyenek.

Azt hiszem, a tartalmi ismertetésből egyértelműen kiviláglik, milyen gazdag, széles ismeretanyagokon alapuló munka CLOKE könyve, s csak sajnálni lehet, hogy – bár egyes részeiben a magyar településtudomány is megtette már ezeket a lépéseket – mi mégsem tudunk hasonlót felmutatni. MENDŐL TIBOR negyedszázada megjelent könyve óta nincs hasonló a honi piacon. Ezért hát le kellene fordítani, vagy írni egy hasonlót, hiszen a falusi átalakulás Magyarországon tapasztalható új folyamatai ezt előbb-utóbb kényszerűen igényelnék, mint a szerző írja: geográfusok, közigazdászok, szociológusok és tervezők „együttgondolkodásával”.

S végül még egy személyes megjegyzés. A könyv hangvétele végig tárgyyszerű, de izgalmas, s mindvégig ott érzik mögötte az író, alkotó ember szubjektuma. Azt írja CLOKE az előszóban: 1981 jó év volt a családjában, megszületett a kislánya, megírta ezt a könyvet, sőt, kedvenc focicsapata, a Tottenham, megnyerte az Angol kupát. Nálunk lassan a „tudományos tárgyyszerűség” megöli az író, s alig vétetik figyelembe az alkotó személyisége, élete teljessége. Összefoglalva: CLOKE könyvét az „együttgondolkodás” igényével ajánlom mind a négy imént felsorolt szakma hivatásos művelőjének, abban a reményben, hogy talán mi is tudunk a közeljövőben hasonlót produkálni.

Csatári Bálint

MATEMATIKAI ÉS STATISZTIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A TERÜLETI KUTATÁSOKBAN

(SIKOS T. TAMÁS szerk., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 301 p.)

A Földrajzi Tanulmányok sorozatban megjelent 19. számú kötet a regionális kutatásokban dolgozó szakemberek számára nélkülözhetetlen segédeszköz. Nagy előnye, hogy a benne ismertetett matematikai módszereket a korábbi kutatásokban már felhasználták, tehát jól kipróbált modellekhez, alkalmazási lehetőségekhez jutunk.

A könyv két fő részre tagolódik, az első rész az alapvető matematikai-statisztikai módszereket foglalja össze, a második a hazai regionális kutatásokban felhasznált többváltozós matematikai-statisztikai módszereket mutatja be. Az első fejezetet KULCSÁR T. állította össze, és itt az alapfogalmak széles skáláját találjuk meg az egyes fogalmak pontos matematikai megfogalmazásával együtt. Bár a nem szakember számára elég száraz módon sorolja fel az egyes statisztikai fogalmakat, a különböző „próbákat”, de ez az egzaktág nélkülözhetetlen a matematikában, és ezzel minden szakember számára segítséget nyújt abban, hogy a világosan megfogalmazott alapvető módszerekből a számára legmegfelelőbbet választhassa ki. A választást még az is elősegíti, hogy minden egyes fogalom felhasználásának lehetőségét – ha pár sorban is, de – a matematikai megfogalmazás előtt ismerteti a szerző, és ez a matematikában nem gyakorlott kutatót segíti. Ugyanakkor hiányolom a fejezetben egy-egy módszerhez kapcsolható függvény vagy ábra bemutatását, melyekkel a módszer még érthetőbb lenne, s bizonyos ötleteket adna a felhasználók eredményeinek kiértékelésére. Például a 2. alfejezetben bizonyos eloszlásfüggvények koordináta-rendszerben megjelenített grafikonjai szemléletesebbé tennék az egyes fogalmakat. Bár az eloszlásfüggvények néhány fajtájának, mint például a standard normális eloszlás valószínűségi változó eloszlásfüggvényének táblázata és különböző próbák táblázatai függelékben megtalálhatók, mégis a grafikus megjelenítés szuggesztívebb. Ebben a részben a „Területi egyenlőtlenségi mutatók” alfejezet már a fent említett hiányt pótolja, mert a módszer ismertetését követően az egyenlőtlenségi indexeket felhasználó esettanulmányt

mutat be. A példa elolvasása után rögtön világossá válnak az esetleg addig feleslegesnek vagy homályosnak tűnő matematikai megfogalmazások.

A tanulmánykötet második részében a területi kutatásokban már kipróbált többváltozós matematikai modellek kerülnek bemutatásra. A pályaanalízisnek, mint módszernek a rövid matematikai ismertetése után, amely a tömörsége ellenére kellő betekintést ad a módszer megismerésére, egy alkalmazási példa következik. A módszert BELUSZKY P. és SIKOS T. T. használta fel a falusi településtípusok meghatározására. A továbbiakban a faktor- és klaszteranalízis matematikai modelljével és alkalmazhatóságával ismerkedhetünk meg. Ennek a résznek a külön érdeme, hogy nem az egzakt matematikai módszer ismertetését tartja fontosnak, hanem a modell felhasználhatósági lehetőségét mutatja be sokoldalúan. Mind a faktor, mind a klaszteranalízis alkalmazásából kitűnik, hogy a szerzők nagyon biztosan kezelik ezeket a módszereket. Az eredmények kiértékelése során született grafikonok, ábrák azzal segítik a későbbi felhasználókat, hogy ötleteket adnak a saját eredményeik feldolgozásához.

A következő fejezetben a kanonikus korrelációs számításal egy felhasznált példa kapcsán ismerkedhetünk meg. Ezzel a módszerrel BELUSZKY P. – SIKOS T. T. Magyarország településeit tipizálta. Eredményeiket ábrák teszik szemléletessé. A skift analízis, melyet számos külföldi geográfus mellett BELUSZKY P. – SIKOS T. T. és NEMES NAGY J. geográfusok is eredménnyel alkalmaztak, mátrixokkal dolgozó, viszonylag egyszerű módszer. Az ismertetése mellé felsorakoztatott példák a különböző irányú felhasználási lehetőségeket jól illusztrálják. A kötet további részében ízelítő kapunk még a regionális kutatásokban gyakran használatos súlypontmódszerek, gravitációs- és potenciálmódellek elméletéről, melyeket NEMES NAGY J. ismertet. A módszerek matematikai leírásait követően az alkalmazási példákból kiválasztott egyet-egyet, s így tárja a felhasználók elé a főleg vonzásterületek le-

határolására szolgáló modelleket, melyek első-sorban a térrel, ezen belül a távolsággal és a tömeggel számolnak.

A VII.–VIII.–IX. fejezetek különböző módszereket sorakoztatnak fel, de mindegyikük hasonló területi problémák feltárására, kutatására alkalmas, mégpedig a területi gazdasági struktúra, gazdasági szerkezet s ezeknek a területi vetületeinek kérdéseire keresik a választ. A VII. fejezetben RECHNITZER J. az input-output analízis modelljét mutatja be Baranya megyei esettanulmányaival alátámasztva. Röviden ismerteti a matematikai modellt, melyet az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával egy adott terület gazdasági szerkezetének belső és külső kapcsolatainak feltárására használ fel. A szerző a módszer elterjedésének legnagyobb gátját abban látja, hogy az alkalmazásához szükséges adatokat csak a gazdasági egységektől lehetséges beszerezni. A VIII. fejezet a gazdasági függvények alkalmazási lehetőségeit tárgyalja a gazdaságföldrajzban. A szerző, SIMON I., a Cobb-Douglas féle termelési függvényeket mutatja be, és a körzetek közötti gazdasági folyamatok feltárására és optimalizálására használja fel. Rendkívül újszerű és a hazai területi vizsgálatokban még alig használt modelleket sorakoztat fel SIKOS T.T. a IX. fejezetben, amelyben a játékelmélet alkalmazhatóságát mutatja be a területi kutatásban. A modellek lehetőséget

adnak egy termelési komplexum vagy terület optimalizálására. A szerző is inkább távlati lehetőségeket lát ezekben a módszerekben, s a jövő kutatóinak ad ötleteket a játékelmélet modelljeinek felhasználására.

A könyv utolsó fejezete a gráfelmélet alkalmazhatóságát mutatja be egy már elvégzett vizsgálaton keresztül. SIMON I. az alföldi közúthálózat topológikus vizsgálatát végezte el, s betekintést ad a gráfelmélet gazdaságföldrajzban történő további alkalmazhatóságáról.

A szerkesztő munkáját dicséri a kötet matematikai jelölésrendszerének összehangolása, mely elősegíti a különböző fejezetek kapcsolódási pontjainak gyors megtalálását és követhetőségét. Feltétlenül elismerésre méltó a fejezetekre bontott irodalomjegyzék, melyben mindenki az általa kiválasztott módszerhez megkaphatja a rendkívül részletes magyar és nemzetközi cikkek és szakkönyvek listáját, hogy ebből témájának és érdeklődési körének megfelelően, akár a matematikai módszerhez, akár annak felhasználási lehetőségeihez hozzájusson. Mi, a felhasználók köszönettel tartozunk SIKOS T. TAMÁS-nak, aki alapos szerkesztői munkájának köszönhetően egy jól áttekinthető, könnyen kezelhető, világosan fogalmazott módszertani könyvet bocsát rendelkezésünkre.

Szőrényiné Kukorelli Irén

GÁSPÁR GABRIELLA: HAT FALU HAT SORSA

(MTA RKK Kutatási Eredményei, Pécs, 1986. 114 p.)

Településhálózatunkat a múltból örököltük, és a jelenben formáljuk a jövő számára. Az egyes történelmi korszakok, a gazdasági fejlődés és a társadalmi átalakulás, a változó politikai rendszerek – ha eltérő mértékben is – alakították, alakítják át a települések belső képét, az ott élő emberek gondolkodását, életmódját, egymáshoz való viszonyát stb. A társadalomtudományok művelői évtizedek óta kutatják az átalakulás (a fejlődés és hanyatlás) általános vonásait, illetve helyi sajátosságait. A két világháború között kibontakozó szociográfiai irodalom elsősorban a magyar

paraszti társadalom kirívó ellentmondásait, a megoldásra váró szociális problémákat tárta fel megrázó erővel. Hasonló pozitív kezdeményezés volt a föld- és a néprajztudósoké is, akik a különböző településtípusokat történelmi fejlődésükben vizsgálták. A felszabadulás utáni évtizedekben a közgazdasági és földrajzi szakirodalom elsősorban a statisztikai adatok segítségével elemezte a termelőerők területi átrendeződését, a vándorlási veszteség és nyereség településenkénti változásait. A hetvenes években az urbanizáció kibontakozása szükségszerűen együtt járt e folyamat ellentmon-

határolására szolgáló modelleket, melyek első-sorban a térrel, ezen belül a távolsággal és a tömeggel számolnak.

A VII.–VIII.–IX. fejezetek különböző módszereket sorakoztatnak fel, de mindegyikük hasonló területi problémák feltárására, kutatására alkalmas, mégpedig a területi gazdasági struktúra, gazdasági szerkezet s ezeknek a területi vetületeinek kérdéseire keresik a választ. A VII. fejezetben RECHNITZER J. az input-output analízis modelljét mutatja be Baryana megyei esettanulmányaival alátámasztva. Röviden ismerteti a matematikai modellt, melyet az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával egy adott terület gazdasági szerkezetének belső és külső kapcsolatainak feltárására használ fel. A szerző a módszer elterjedésének legnagyobb gátját abban látja, hogy az alkalmazásához szükséges adatokat csak a gazdasági egységektől lehetséges beszerezni. A VIII. fejezet a gazdasági függvények alkalmazási lehetőségeit tárgyalja a gazdaságföldrajzban. A szerző, SIMON I., a Cobb-Douglas féle termelési függvényeket mutatja be, és a körzetek közötti gazdasági folyamatok feltárására és optimalizálására használja fel. Rendkívül újszerű és a hazai területi vizsgálatokban még alig használt modelleket sorakoztat fel SIKOS T.T. a IX. fejezetben, amelyben a játékelmélet alkalmazhatóságát mutatja be a területi kutatásban. A modellek lehetőséget

adnak egy termelési komplexum vagy terület optimalizálására. A szerző is inkább távlati lehetőségeket lát ezekben a módszerekben, s a jövő kutatóinak ad ötleteket a játékelmélet modelljeinek felhasználására.

A könyv utolsó fejezete a gráfelmélet alkalmazhatóságát mutatja be egy már elvégzett vizsgálaton keresztül. SIMON I. az alföldi közúthálózat topológikus vizsgálatát végezte el, s betekintést ad a gráfelmélet gazdaságföldrajzban történő további alkalmazhatóságáról.

A szerkesztő munkáját dicséri a kötet matematikai jelölésrendszerének összehangolása, mely elősegíti a különböző fejezetek kapcsolódási pontjainak gyors megtalálását és követhetőségét. Feltétlenül elismerésre méltó a fejezetekre bontott irodalomjegyzék, melyben mindenki az általa kiválasztott módszerhez megkaphatja a rendkívül részletes magyar és nemzetközi cikkek és szakkönyvek listáját, hogy ebből témájának és érdeklődési körének megfelelően, akár a matematikai módszerhez, akár annak felhasználási lehetőségeihez hozzájusson. Mi, a felhasználók köszönettel tartozunk SIKOS T. TAMÁS-nak, aki alapos szerkesztői munkájának köszönhetően egy jól áttekinthető, könnyen kezelhető, világosan fogalmazott módszertani könyvet bocsát rendelkezésünkre.

Szőrényiné Kukorelli Irén

GÁSPÁR GABRIELLA: HAT FALU HAT SORSA

(MTA RKK Kutatási Eredményei, Pécs, 1986. 114 p.)

Településhálózatunkat a múltból örököltük, és a jelenben formáljuk a jövő számára. Az egyes történelmi korszakok, a gazdasági fejlődés és a társadalmi átalakulás, a változó politikai rendszerek – ha eltérő mértékben is – alakították, alakítják át a települések belső képét, az ott élő emberek gondolkodását, életmódját, egymáshoz való viszonyát stb. A társadalomtudományok művelői évtizedek óta kutatják az átalakulás (a fejlődés és hanyatlás) általános vonásait, illetve helyi sajátosságait. A két világháború között kibontakozó szociográfiai irodalom elsősorban a magyar

paraszti társadalom kirívó ellentmondásait, a megoldásra váró szociális problémákat tárta fel megrázó erővel. Hasonló pozitív kezdeményezés volt a föld- és a néprajztudósoké is, akik a különböző településtípusokat történelmi fejlődésükben vizsgálták. A felszabadulás utáni évtizedekben a közgazdasági és földrajzi szakirodalom elsősorban a statisztikai adatok segítségével elemezte a termelőerők területi átrendeződését, a vándorlási veszteség és nyereség településenkénti változásait. A hetvenes években az urbanizáció kibontakozása szükségszerűen együtt járt e folyamat ellentmon-

dásainak megjelenésével. A városok egy részének túlnépesedése, a városi infrastruktúra hiánya, az új városi népesség „gyökértelenségéből” fakadó deviáns magatartási formák elterjedése jellemezte az egyik oldalt, míg a másik oldalon az ország egyes térségei és a falusi települések nagy része gyorsuló ütemben elvesztették népességük jelentős hányadát. Így fogalmazódott meg mind a társadalom, mind pedig a politikai vezetés igénye arra, hogy miként lehetne fokozni a kisvárosok és a falvak népességmegtartó erejét. Ezekhez a vizsgálatokhoz, valamint az elmaradt területek hatékony fejlesztési programjának kidolgozásához számos tudományág együttműködésére volt szükség (jog, gazdaság- és társadalomtörténet, földrajz, közgazdaságtan, szociológia stb.). A kutatási feladatok között szerepelt például a vidéki ipartelepítés előkészítése, a szabad munkaerő felmérése, az életminőség vizsgálata, a racionálisabb közigazgatási módszerek alkalmazása stb. Az MTA RKK egyik kutatási programja is ezeket a feladatokat igyekszik összehangolni, megvalósítani. E kutatók egyik dokumentuma GÁSPÁR GABRIELLA: Hat falu hat sorsa c. tanulmánya.

A szerző által vizsgált hat település – Bóly és öt társközsége: Borjád, Töttös, Kis- és Nagybudmér, valamint Pócsa – az 1977. évi területi átszervezés óta képez egy közigazgatási egységet. A települések Pécsről keletre mintegy 35–40 km-re, illetve Mohácstól nyugatra 20–25 km-távolságra, a Baranya-dombság és Villányi-hegység által határolt, enyhén dombos jellegű természeti környezetben találhatók. A Pécs–Villány–Mohács vasútvonal kb. 3–10 km-re közelíti meg az említett falvakat, amelynek együttes népességszáma hatezer körüli. GÁSPÁR GABRIELLA kutatásai célját a következőképpen foglalta össze: „egy kis terület településeinek működő helyi társadalmak jellegzetességeinek és hasonlóságainak vizsgálata a történeti folytonosság és a megszakítottság szellemében.” A tanulmány szerkezete jól áttekinthető, és végig érvényesül a szerző célkitűzése: „A társadalomszerkezet kialakulásának történeti előzményeiről” a XVIII. század elejétől a felszabadulásig. A falvak újkori története jellegzetes Kárpát-medencei történelem. A török háborúk pusztításai nyomán néptelené vált dunántúli területekre megindult a délszlávok (elsősorban falcok) bevándorlása, majd pedig a XVIII. század első felében a szervezett német telepítés. Kiegészítésként megjegyezhet-

jük, hogy Bóly és környéke ahhoz a magyarországi németek által lakott területsávhoz kapcsolódott, amely Soprontól a Bakonyon át, Baranya és Tolna megyén keresztül a Bácskáiig, illetve a Bácskától egészen az Aldunáig húzódott. A XX. század első hét évtizedéig itt élő ráccok (Borjád, Töttös, Pócsa, Nagybudmér) azoknak a szerb szórványoknak a részei voltak, amelyek szintén a XVIII. század folyamán jöttek létre a Duna mentén haladva egészen Szentendre vonaláig.

A magyarországi németek asszimilációja már a reformkorban megindult és a dualizmus évtizedeiben egyre erőteljesebbé vált. Amíg a városi német polgárság (főleg a dunántúli és alföldi) szinte teljesen elmagyarosodott, és a felemelkedő német anyanyelvű paraszti-kispolgári származású értelmiség a magyar középosztály részévé vált, addig a zártabb paraszti közösségek még a két világháború között is megőrizték német jellegüket. Joggal állapítja meg a szerző a negyvenes évek elejéről: „A helyi társadalmak struktúrájában elsődleges elkülönülést jelentettek a nemzetiségi különbségek...”

A két világháború közötti időszakban az egykor még igen jelentős szerb etnikum lélekszáma és összlakosságon belüli aránya – a Jugoszláviába történő önkéntes átköltözés következményeként – minimálisra csökkent. (1880-ban még közel 20 %, 1941-re pedig már csak 1,5 %.) Ugyanakkor a német lakosság aránya növekvő tendenciát jelzett. (1880-ban még 73 %, 1941-ben pedig már 81 %.) A magyar etnikum aránya szintén emelkedő. (1880-ban kb. 5 % körüli, 1941-ben kb. 17 %.) A magyarság gyarapodását két okkal magyarázhatjuk: egyrészt a környező magyar falvakból, de még a trianoni határokon túli területekről is magyarok költöztek be elsősorban Bólyra, másrészt pedig – s ez a folyamat is inkább Bólyt érintette – megindult egy arányaiban még nem számottevő asszimilációs folyamat (iparos és értelmiségi rétegek).

Az etnikai viszonyok elemzése mellett nem hanyagolta el GÁSPÁR GABRIELLA a gazdasági és társadalmi szerkezet átalakulásának bemutatását sem. Véleménye szerint: a vizsgált települések között már 1945 előtt is létezett egyfajta „hierarchia”. Bóly nagyközség „modernnek” tekinthető társadalmi szerkezettel rendelkezett, ugyanis itt viszonylag magas volt (50 % felett) a nem mezőgazdasági keresők aránya. A zárt német paraszti társadalom mellett jelen volt már egy vegyes magyar, illetve

német eredetű iparos és értelmiségi réteg a maga eltérő szokásaival, értékrendjével, valamint egy zömmel magyarokból álló cseléd-réteg is élt itt. A további öt kisközségre a zárt német paraszti társadalom volt a jellemző, annak ellenére, hogy Borjád és Töttös bizonyos „modernizációs” jegyeket is felmutatott.

Milyen események és hogyan bontották meg az évtizedek, évszázadok alatt kialakult „modellt”? Érvényesült-e a történeti folytonosság? Ezekre a kérdésekre kapunk választ a tanulmány második részében. A szerző a mélyinterjúkra alapozva elemzi a felszabadulás utáni népeségmozgások eseményeit, okait: a németek kitelepítésének problémáját, a magyar-csehszlovák lakosságcserét és az úgynevezett belső telepítést. A hazai történettudomány – szakítva a korábbi egyoldalúan negatív szemlélettel – a hetvenes évektől kezdve árnyaltabban vizsgálja a magyarországi németek második világháborús szerepét. (TILKOVSKÝ LÓRÁNT: Ez volt a Volksbund. Bp. 1978.)

Az egyes német települések helyi sajátosságait (kik és miért vagy éppen miért nem csatlakoztak a Volksbundhoz?; az 1941. évi népszámlálás idejének helyi politikai viszonyait, a II. világháború befejezését követő számonkérés településenkénti eltérő vonásait) még nem tárták fel kellően. Így a tanulmányban közölt beszélgetések a történészek számára is értékes adatokat jelenthetnek. Ezeket a kérdéseket boncolgatta GYARMATI LÍVIA: Együttélés c. filmje is, amelynek országos visszhangja támadt.

Érdeklődéssel olvashatjuk a nagy mezőgazdasági kultúrával rendelkező mátyusföldi Nyegyed egykori lakosainak visszaemlékezéseit az 1947–48-ban lebonyolított magyar-csehszlovák lakosságcseréről. Az 1954-től ismét Csehszlovákiához kerülő színmagyar falu négy és fél ezres lakosságából mintegy másfél ezer személyt telepítettek át a csehszlovák hatóságok Magyarországra, ahol részint a kitelepített németek helyére (Baranya, Tolna megye) és az önként kitelepülő szlovákok által visszahagyott ingatlanokba (Csanád megye) irányították őket.

A tanulmány harmadik fejezete: „A társadalmi csoportok mai elkülönülésének gyökerei a vizsgált településeken” címet kapta. A német eredetű őslakosság, a felvidéki betelepültek: az úgynevezett cseszko magyarok, a belföldi telepések és a cigányok együttéléséből fakadó problémákat tárja fel. A hagyományok továbbélése, a régi és az új értékrend, az egyes településeken élők közösségformáló erői mind

szerepelnek a vizsgált szempontok között. A továbbiakban részletes képet kapunk a megváltozott gazdasági, társadalmi feltételekről: tsz-szervezés, az állami gazdaság, majd a mezőgazdasági kombinát megalakulása, új ipari munkahelyek létesítése. Végül az összegzésben a szerző a szakirodalom alapján elemzi az egyes falvak jelenlegi helyzetét és várható kilátásait. A bővülő társadalmú, funkciógazdaság Bóly jelenti az egyik pólust, míg a hanyatló társadalmú, funkciószegény Kisbudmér a másik végeletet.

Bóly, amely ugyan elvesztette őslakosságának mintegy 40 %-át, meg tudta újítani önmagát: munkahelyet teremtett, kiépítette az infrastruktúrát, és a közigazgatási rendezés is e település segítségére volt. Az ideköltöző „idegenek” megtalálták számításukat, s véglegesnek tekintették lakóhelyüket. A többi település a megújulásra különböző okok miatt kevésbé volt képes. (Természetesen ezeket is részletezi a tanulmány.) Az egész munkára az áttekinthetőség, a világos és olvasmányos stílus a jellemző. A történeti elemzést nagyon jól egészítik ki a táblázatok, statisztikai adatok és az előzőekben már értékelt mélyinterjúk. A tanulmány történeti részében előfordul ugyan egy-két pontatlanság, ez azonban nem csökkenti az igen színvonalas munka értékét. (A német anyanyelvű és nemzetiségű lakosság kitelepítésénél az 1941. évi népszámlálás bevallásait vették alapul, nem pedig az 1938. évi, vagy a magyar-csehszlovák lakosságcsere keretében Magyarországra települő felvidéki magyarokat az első hetekben – 1947 április–május – a kitelepített németek helyére költöztették, később – 1947 nyarától – párhuzamosan telepítettek a német, illetve a visszamaradt szlovák ingatlanokba.)

Hiányérzetünk csak egyetlen ponton támadt: a tanulmányt hasznos lett volna kiegészíteni egy térképvázlattal, amely a vizsgált településeket földrajzi környezetükben tünteti fel.

Hat falu alig hatezer lakosának sorsát követhettük nyomon, de az ő sorsuk, múltjuk, jelenük a 10,5 milliós magyarság múltja, jelene is. A tanulmányból számos ötletet meríthet a szociológiai, a történeti kutatás, hasznosan forgathatják a honismereti gyűjtőmunkát végzők, a szűkebb-tágabb környezetüket megismerni kívánó érdeklődők is. Ezért célszerű lenne a tanulmány gondolatait szélesebb körben megismertetni.

Kugler József

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Nagy Lajos: A fekvési járadék és a földértékelés kapcsolatáról

Mészáros Rezső: A falusi település térbelisége a lakosság térpályái alapján

Becsei József: Az alföldi külterületi társadalom tagozódása és térbeli rendje 1980-ban

E számunk szerzői

Beluszky Pál, a földrajztudomány kandidátusa, tudományos osztályvezető, MTA RKK Regionális Tudományos Osztály, Budapest

Bukva Anna, tudományos munkatárs, Pénzügykutatási Intézet, Budapest

Csatári Bálint, a földrajztudomány kandidátusa, tudományos csoportvezető, MTA RKK Településkutató Csoportja, Kecskemét

Enyedi György, akadémikus, MTA RKK főigazgató

Faragó László, tudományos munkatárs, MTA RKK DTI, Pécs

Forray R. Katalin, kandidátus, tudományos főmunkatárs, Oktatókutató Intézet, Budapest

Hajdú Zoltán, a földrajztudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs

Hrubi László, tudományos munkatárs, MTA RKK DTI, Pécs

Kara Pál, igazgatóhelyettes, Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest

Kis Margit Rita, tudományos ösztöndíjas, MTA Történettudományi Intézet, Budapest

Kozma Tamás, osztályvezető, Oktatókutató Intézet, Budapest

Kugler József, tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Alföldi Kutatócsoportja, Békéscsaba

Merzay Katalin, tudományos segédmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs

Sikos T. Tamás, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA RKK RTO, Budapest

Szörényiné Kukorelli Irén, tudományos munkatárs, MTA RKK Észak-dunántúli Osztály, Győr

Tótsimon Péter, tudományos segédmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs

Valér Éva, kandidátus, team-vezető, VÁTI, Budapest

Tanulmányainkat lektorálták: Bánlaky Pál, Pálné Kovács Ilona, Sikos T. Tamás

A kézirat nyomdába érkezett: 1987. június. Terjedelem: 10,16 (A/5) ív

A tartalomról:

Beluszky Pál: Erős vár a mi vármegyénk?

„Nem az elosztás gyakorlatán kellene-e inkább változtatni? A szubjektivizmust, a bázisszemléletet, a ködbe vesző eredetű preferenciákat, a lobbikat stb. háttérbe szorítani? Egyáltalán: a paternalista adást-kapást, az újraelosztás mértékét csökkenteni?”

Forray R. Katalin: A közoktatási intézményhálózat és a helyi társadalom

„... a legrosszabb helyzetű települések népessége gyermekeinek alapiskolázását többnyire az alig jobb helyzetű településekben tudja megoldani – a napi iskolabajárás szempontjából ezt jelenti az aprófalvak térséggé szerveződése.”

Valér Éva: A VII. ötéves tervi településfejlődés eredményeinek és problémáinak értékelése

„... az a következtetés vonható le, hogy a VI. ötéves tervi településfejlődés kevésbé szolgálta a nagytárségi kiegyenlítődést, mint a hetvenes évek fejlesztései.”